

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ

**ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՉԷ
21-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ
ՊԱՏՆԵՇՆԵՐ
ՍՏԵՂԾԵԼ
ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԻ
ՄԻՋԵՎ ...**

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ

**«ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՉԷ 21-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ ԴԱՏՆԵՆՆԵՐ
ՍՏԵՂԾԵԼ ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ...»**

Հայաստանը և Թուրքիան
տարածաշրջանային հոլովույթներում

2001-2003 թվականների հոդվածներ ու հարցազրույցներ

РУБЕН САФРАСТЯН

**“НЕВОЗМОЖНО В 21-м ВЕКЕ СОЗДАВАТЬ
БАРЬЕРЫ МЕЖДУ СОСЕДЯМИ...”**

Армения и Турция
в региональных процессах

Статьи и интервью 2001-2003 годов

RUBEN SAFRASYAN

**«IT IS IMPOSSIBLE TO SET UP BARRIERS
BETWEEN NEIGHBORS IN THE XXI CENTURY...»**

Armenia and Turkey
in Regional Developments

Articles and Interviews of 2001-2003

ԵՐԵՎԱՆ YEREVAN

2 0 0 3

ՀՏԴ 327
ԳՄԴ 66.4
Ս 305

Սաֆրաստյան Ռուբեն
Ս 305 «Հնարավոր չէ 21-րդ դարում պատմեչներ ստեղծել հարևանների միջև.....»:
- Եր.: Զանգակ-97, 2003. - 96 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է հեղինակի վերջին տարիների գիտական հոդվածները, գրախոսականները և հարցազրույցները՝ նվիրված հայ-թուրքական հարաբերություններում առկա հիմնահարցերին, ինչպես նաև Թուրքիայի տարածաշրջանային քաղաքականության այլևայլ դրսևորումներին:

Նախատեսված է ինչպես մասնագետների, այնպես էլ ընթերցողների լայն շրջանակների համար:

Ս 0802000000 2003
0003(01)-2003

ԳՄԴ 66.4

ISBN 99930-2-665-4

© Սաֆրաստյան Ռ., 2003

© «Զանգակ-97», 2003

2001

Թ Վ Ա Կ Ա Ն

ԹՈՒՐԵԻԱՅԻ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 11-Ի ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆՆԻՅ ՅԵՏՈ

ԱՄՆ-ի դեմ ուղղված 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողությունները սկիզբ դրեցին կարևոր ու բազմաբնույթ փոփոխությունների միջազգային հարաբերությունների համակարգում: Թերևս, դրանցից ամենակարևորներից է Ռուսաստանի ընդգրկումը ԱՄՆ-ի գլխավորած հակաահաբեկչական կոալիցիայի մեջ, որը հաստատուն կերպով մատնանշում է այն փաստը, թե որքան խորը փոփոխություններ են կրել Արևմուտքի և Ռուսաստանի հարաբերությունները սառը պատերազմից հետո: Ավելի ընդարձակ պատմական հեռանկարի առումով, այս փոփոխությունները նշանակում են իս մեկ քայլ ետսառըպատերազմյան աշխարհաքաղաքական կարգի ձևավորման ուղղությամբ:

Ներկա ճգնաժամը, լինելով, ըստ էության, գլոբալ, տարածքային առումով նախևառաջ ծավալվում է Եվրասիայում և այս հանգամանքի շնորհիվ ներգրավում է իր ոլորտի մեջ՝ որպես կարևոր գերակատարներ նաև այդ տարածաշրջանի պետությունները: Ընթացող գործընթացներում Թուրքիային վերապահված կարևոր դերակատարությունը պայմանավորված է Եվրասիայում նրա քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական կշիռով ու ներգրավվածության աստիճանով, ինչպես նաև այն հանգամանքով, որ այդ երկիրը պատմական, մշակութային, կրոնական ու էթնիկական կապեր ունի տարածաշրջանի շատ ժողովուրդների հետ:

Մինչ այժմ ռազմական գործողությունները ընթացել են Թուրքիայի սահմաններից հեռու և ներկա փուլում դեռևս պարզ չէ, թե Թուրքիան առաջիկա ամիսների՝ հավանաբար նաև տարիների ընթացքում ինչպիսի դեր է ունենալու միջազգային ահաբեկչության դեմ ծավալվող պայքարում: Անկախ ապագա զարգացումների արդյունքներից, կարելի է կանխատեսել, որ սույն հակամարտությունը փոփոխություններ է մտցնելու եվրասիական և արևմտյան երկրների հետ Թուրքիայի հարաբերություններում և անգամ կարող է նպաստել աշխարհաքաղաքական նոր կարգի ձևավորման ընթացքում Թուրքիայի դերակատարության շրջանակների վերասահմանմանը:

1

Եվրասիան 1990-ականների Թուրքիայի քաղաքական մտքում ու քաղաքականության մեջ. աշխարհաքաղաքական պատկերացումներ և քաղաքական մոտեցումներ

Ինչպես արդեն նշել էինք, ընթացող ճգնաժամի գլխավոր թատերաբեմը Եվրասիան է: Այդ պատճառով իմաստ ունի անդրադառնալ այդ հասկացողության

ընկալումներին ու մեկնաբանություններին ժամանակակից թուրքիայի քաղաքական ու գիտական շրջանակներում:

90-ական թվականների սկզբից Եվրասիա հասկացողությունը կարևոր տեղ է զբաղեցնում թուրքիայում ընթացող քաղաքական քննարկումներում: Այն ընկալվում է որպես հիմնական կոնցեպցիա, որը ուրվագծում է թուրքիայի գեոպոլիտիկ ռազմավարությունը, միջազգային հարաբերությունները և ազգային անվտանգությունը: Չնայած դրա կենտրոնական բնույթին կամ գուցե նաև դրա հետևանքով, «Եվրասիա» տերմինը մեծապես քաղաքականացված է և գիտական առումով անորոշ սահմանված: Որոշ քաղաքագետներ և գիտնականներ Եվրասիան համարում են գլխավորապես թյուրքական ժողովուրդներով բնակեցված տարածաշրջան, որի մեջ են մտնում թուրքիան, Բալկանների ու Կովկասի մի մասը, Միջին Ասիայի մասերն ու խորհրդային հանրապետությունները, Ռուսաստանի Կովկասյի շրջանը և Յուրսիսային Աֆղանստանը: Նման մոտեցումները, որոնք ըստ էության, հանդիսանում են պանթյուրքիզմի գաղափարախոսության «արդիականացված» խմբագրություններ, լայն տարածում գտան թուրքական վերնախավի ամենատարբեր շրջանակներում, մասնավորապես 1990-ական թվականների սկզբին: Նրանց տուրք տվեց նույնիսկ այնպիսի սովորաբար զգուշավոր քաղաքական գործիչ, ինչպիսին Սյուլեյման Դեմիրելն է: 1992 թ. սկզբին, այսինքն խորհրդային Միության փլուզումից դեռ մեկ ամիս էլ չանցած, նա, զբաղեցնելով վարչապետի պաշտոնը, ազդարարեց «հսկայան թյուրքական Աշխարհի» ծնունդը, որի սահմանները, ըստ նրա, ձգվում են Ադրիատիկ ծովից մինչև Չինաստան¹:

Սակայն այս եթնիկական-ծագումնաբանական սկզբունքի վրա հիմնված սահմանումը հետագայում, 1990-ական թթ. կեսերից սկսված կորցրեց իր մենաշնորհը և ներկայումս ավելի քիչ է տարածված, քան բացառապես քաղաքական պատկերացումների վրա հիմնված Եվրասիայի բնորոշման այլ տարբերակները: Դրանցից առաջինը, հետևելով ներկայումս Արևմուտքի և Արևելքի որոշ երկրներում տարածում գտած տեսություններին, որոնք գտնում են, որ «սառը պատերազմի» տարիներին զոյություն ունեցած «Կապիտալիստական Արևմուտք - Սոցիալիստական Արևելք» հակամարտությունը ներկայումս փոխարինվել է «Հարուստ Յուրսիս - Աղքատ Հարավ» հակամարտությամբ, Եվրասիան բնութագրում է որպես «Հարավ»՝ ի հակադրումն հարուստ և զարգացած «Յուրսիսի»: Երկրորդ տարբերակի կողմնակիցները Եվրասիայի շրջանակների մեջ ներառում են միայն Հարավային Կովկասի և Միջին Ասիայի ութ նորանկախ պետությունները:

Քաղաքական շրջանառության մեջ է դրված նաև Եվրասիայի զուտ աշխարհագրական բնորոշումը, որը առկա է, օրինակ, թուրքիայի ԱԳՆ-ի վերսայքի վրա՝ «Եվրոպայից՝ Միջին Ասիա ձգվող ընդարձակ լանդշաֆթ»²: Ըստ էության, այդպիսով փորձ է արվում խուսափել հասկացությունը քաղաքականացնելու մեղադրանքներից: Այնուամենայնիվ, թուրք դիվանագետների հետ շուրջ մեկ տասնամյակի ընթացքում մեր բազմաթիվ հանդիպումները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ իր առօրյա գործունեության ընթացքում թուրքական դիվանագիտությունը նախընտրում է հենվել ոչ թե պաշտոնական սահմանման վրա, այլ օգտագործում է այն խիստ քաղաքականացված տարբերակը, որը Եվրասիայի

¹ Cumhuriyet, 23 Ocak, 1992:

² Stü. Turkish Foreign Policy, - <http://www.mfa.gov.tr/>.

շրջանակները սահմանփակում է վերոհիշյալ ութ նորանկախ պետություններով: Առաջին հայացքից զուտ վերացական հետաքրքրություն ներկայացնող Եվրասիայի սահմանների բնորոշման խնդիրը խորքում ունի կարևոր նշանակություն՝ ներկա ճգնաժամի ընթացքում թուրքիայի քաղաքականության շարժառիթները բացահայտելու տեսակետից:

Եվրասիայի կոնցեպցիան, որը կենտրոնականներից է գեոպոլիտիակայի բնագավառում, թուրքիայում սկսել է ուսումնասիրվել միայն վերջերս՝ տարածաշրջանային աշխարհաքաղաքական միջավայրի նշանակալի փոփոխությունների հետևանքով: Թուրք տեսաբանները, օգտագործելով արևմտյան դասական գեոպոլիտիկ մոտեցումները (Յ. Ջ. Մակինդերից մինչև Ջ. Բոթզինսկի), փորձել են ստեղծել իրենց ուրույն կոնցեպցիաները:

Երանցից ամենաուշագրավն ու ամբողջականն է Ռամազան Օզեյի կողմից (Մարմարայի համալսարան) առաջ քաշած աշխարհաքաղաքական կոնցեպցիան: Այն կրում է «Թուրքերի գերիշխանության տեսություն» վերնագիրը³: Օզեյի կոնցեպցիայի հիմնական տարրերը կարելի է ամփոփել հետևյալ կերպ. Անատոլիան աշխարհի «միջնաբերդն» է (kale) և Անատոլիայում իշխող երկիրը՝ Թուրքիան, տիրապետելով այդ միջնաբերդին, հնարավորություն ունի իր հսկողություն տակ առնել «ներքին շրջանակի» տարածաշրջանները, որոնք են, ըստ թուրք գիտնականի, Բալկանները, Մերձավոր Արևելքը և Եվրասիան: Ավելին, այդ «ներքին շրջանակի» վրա իշխող պետությունը՝ Թուրքիան, վաղ թե ուշ կառավարելու է աշխարհը, եզրակացնում է հեղինակը: Այսպիսով Օզեյը օրինականացնում է Եվրասիայում Թուրքիայի գերիշխանությունը՝ համարելով այն այդ երկրի աշխարհագրության բնական արդյունք: Ավելի հեռու գնալով՝ նա Եվրասիայում Թուրքիայի գերիշխանությունը դիտում է ոչ թե որպես ինքնանպատակ, այլ ավելի մեծ արդյունքի հասնելու միջոց: Թուրք գեոպոլիտիկների այլ հրապարակումները այսքան ուղղամիտ չեն և այսքան հեռու չեն գնում, սակայն նրանց մեծ մասը նույնպես պաշտպանում է Եվրասիայում Թուրքիայի գերակայության գաղափարը, դիմելով ավելի «նուրբ» ձևակերպումների: Այսպես, օրինակ, Մուսթաֆա Յըլմազը (Չաջեթեփեի համալսարան) նույնպես բնութագրում է Թուրքիան որպես «բնական միջնաբերդ», որը գտնվում է Բալկանների, Կովկասի և Մերձավոր Արևելքի կենտրոնում, ինչը նրան հնարավորություն է տալիս կիրառելու «մի շարք երկընտրանքային տնտեսական, քաղաքական ու ռազմական» քաղաքական մոտեցումներ⁴:

Թուրքիայի՝ «բնական» աշխարաքաղաքական պայմաններից բխող գերակշռող դերը ընդգծելու նպատակով 1990-ական թվականներին գիտական և քաղաքական շրջանառության մեջ է դրվել նաև մեկ այլ հասկացություն՝ «կենտրոնական տերություն»: Համաձայն այդ մոտեցման ջատագողներից Օրալ Սամդերի, Թուրքիան, զիջելով է իր հզորությամբ մի շարք այլ պետությունների և ենթարկվելով «գլոբալ զարգացումների» ազդեցությանը, միաժամանակ, շնորհիվ իր «կենտրոնական տերություն» դիրքի, ինքն է ներագդում այդ զարգացումների վրա⁵:

³ Özey R. Jeopolitik ve Jeostrategik Açidan Türkiye. İstanbul, 1998, s. 57-59.

⁴ Yılmaz M. Türkiye'nin Geo-Stratejisi Açısından Güntümüz Olaylarının Değerlendirilmesi. - Üçüncü 1000'E Girenken Türkiye: Kutlu Doğum Sempozyumu - 1999. Yayına Hazırlayan: Ömer Turan. Ankara, 2000, s. 72.

⁵ Sander O. Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and Change. - Turkish Review, Winter 1993, Volume: 7, Number: 34, pp. 45-46.

Թուրքական ժամանակակից աշխարհադաքական ու քաղաքական մտքի մանրամասն հետազոտումը և քննական վերլուծությունը, լինելով ինքնու-տիքյան կարևոր գիտական խնդիր, դուրս է սույն հոդվածի շրջանակներից: Անդրադարձը վերընշված օրինակներին նպատակ ունի միմյան խտացրագ ձևով ներկայացնել հիմնական միտումները, որոնք ընկալվում և օգտագործվում են տարբեր ուղղվածության քաղաքական ու հասարակական ուժերի կողմից որպես տեսական աջակցություն քաղաքական բանավեճերում ու քննարկումնե-րում, հիմք հանդիսանալով կոնցեպտուալ բնույթի մոտեցումների ձևավորման համար: Անդրադառնանք նրանցից կարևորների բնութագրմանը:

1990-ականներին Թուրքիայի ծախս մտավորականներն ու քաղաքական գործիչները, ինչպես նաև իսլամամետ շատ ուժեր ձևակերպեցին Թուրքիայի եվրասիական քաղաքականության մի այնպիսի տարբերակ, որն, ըստ էության, իրենից ներկայացնում է լիարժեք այլընտրանք «ավանդորեն» արևմտամետ բնութագրվող քեմալիստական արտաքին քաղաքական ռազմավարությանը: Այս մոտեցման հիմքում դրված է «արևմտյան իմպերիալիզմի» դեմ եվրասիա-կան գլխավոր տերությունների՝ Թուրքիայի, Իրանի ու Ռուսաստանի համագոր-ծակցություն գաղափարը: Այս տեսակետն առաջ քաշողները քննադատում են Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը Արևմուտքի շահերին ստորադաս լինելու և երկրի բուն շահերը անտեսելու համար: Նրանք հանդես են գալիս որ-պես Թուրքիայի՝ Արևմուտքից անկախ արտաքին քաղաքականության կողմնա-կիցներ: Նրանց թվում են ինչպես ծախս, այնպես էլ իսլամամետ մտավորական-ների և քաղաքական շրջանակների նշանավոր ներկայացուցիչներ: Թուրքիայի սոցիալիստական շարժման վետերան Դոդու Փերիմչեքը, որը պաշտպանում է վերոհիշյալ տեսակետը, իր գրքերից մեկի համար չափազանց բնորոշ վերնա-գիր է ընտրել՝ «Եվրասիայի ընտրությունը՝ Թուրքիայի համար անկախ արտա-քին քաղաքականություն»⁶:

Ժամանակակից Թուրքիայի քաղաքական և մտավորական էլիտան այնու-ամենայնիվ հիմնականում արևմտամետ է և հավատարիմ է մնում Աթաթյուրքի ռազմավարական նախընտրությանը: Նրա այդ թևի ներկայացուցիչները պրագ-մատիկ են և քաջատեղյակ, որ Թուրքիան տնտեսապես և քաղաքականապես դեռևս պատրաստ չէ Եվրասիայում միակ քաղաքական գերիշխող ուժի վերած-վել: Այդ պատճառով նրանք Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության եվրա-սիական ուղղությունը համարում են Թուրքիա-Արևմուտք հարաբերություննե-րին ստորադաս և ձգտում են Եվրասիայում իրենց քաղաքականությունը կոոր-դինացնել Արևմուտքի՝ մասնավորապես ԱՄՆ-ի նպատակների հետ: Միաժա-մանակ նրանք եվրասիական տարածաշրջանում Թուրքիայի ազդեցության տա-րածումը կարևոր հաղթաթուղթ են համարում Արևմուտքի հետ այնպիսի հարցե-րի սակարկման գործում, ինչպիսին է օրինակ Եվրոպական Միությանը Թուրքի-այի լիիրավ անդամակցությունը կամ Կիպրոսի խնդիրը:

Եվրասիայի վերաբերյալ թուրք բարձրաստիճան ազդեցիկ գիմվորական-ների աշխարհաքաղաքական և գեոստրատեգիական տեսակետների ուսումնա-սիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանք շատ ընդհանրություններ ունեն վերևում

⁶ Perinçek D. Avrasya Seçeneği: Türkiye İçin Bagimsiz Dis Politika Istanbul, 1996.

նշված արևմտյան ուղղվածության էլիտայի հայացքների հետ: Ձիմվորականությունը Եվրասիան և նախևառաջ Չարավային Կովկասը դիտում է որպես Թուրքիայի անվտանգության համար վտանգ ներկայացնող անկայուն տարածաշրջան: Վտանգի հիմնական աղբյուր նա համարում է Ռուսաստանի ազդեցությունը և ռազմական ներկայությունը այդ տարածաշրջանում⁷: Այսպիսով, ակնհայտ է, որ զիմվորականության ուշադրությունը գլխավորապես կենտրոնացած է Չարավային Կովկասի երեք հանրապետությունների վրա: Միաժամանակ, նրանք, ինչպես նաև շատ և շատ թուրքական քաղաքական գործիչներ, գտնում են, որ, ինչպես նշել է հանգստի կոչված գեներալ-լեյտենանտ Սադի Երգյուվեն-չը, «Թուրքիան գտնվում է աշխարհի կենտրոնում»⁸:

Վերջին երկու-երեք տարիների ընթացքում թուրք բարձրաստիճան զիմվորականության շրջանում երևան է եկել ամերիկանամետ սպաներից բաղկացած մի խմբավորում, որը միաժամանակ ընդդիմանում է ԵՄ-ի հետ ինտեգրացմանը: Նրանք Եվրասիան դիտում են ոչ թե անկայունության աղբյուր, այլ որպես Թուրքիայի համար կարևոր աշխարհաքաղաքական առավելություն: Չնայած իրենց արևմտամետ կողմնորոշմանը, նրանք այդ տարածաշրջանում կանխատեսում են ուժեղ մրցակցություն եվրոպական տերությունների և հատկապես Գերմանիայի հետ: Այս եզրակացությանն է հանգել, օրինակ, 1998 թ. Թուրքիայի ռազմական ակադեմիաների կողմից կազմակերպված սեմինարին ներկայացված իր գեկուցման մեջ գնդապետ Նազմի Չիզմեչին⁹:

Ներկայիս կռակիցիոն կառավարությունում ԱԳՆ-ն գտնվում է ժողովրդավարական-ձախ Կուսակցության (ԺՁԿ) հսկողության տակ, ուստի հատուկ ուշադրություն անհրաժեշտ է դարձնել այդ կուսակցության ղեկավարների հայացքներին: Ըդհանուր առմամբ նրանք պաշտպանում են Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության արևմտյան ուղղվածության ռազմավարությունը, սակայն անում են որոշ վերապահումներ: Օրինակ, 1995 թ. ներկայիս վարչապետ և ԺՁԿ-ի առաջնորդ Բյուլենթ Էջևիրը հանդես էր եկել «Ռեգիոնալ ուղղվածության արտաքին քաղաքականություն» վարելու առաջարկով: Նա գտնում է, որ ապագայում, օգտագործելով Եվրոպայի ու Ասիայի տարրերը, հնարավոր կլինի ստեղծել Եվրասիայի գերտարածաշրջանի պետություններից բաղկացած ընդհանրություն, իհարկե, Թուրքիայի ղեկավարությամբ: Այդ ինտեգրացման գործընթացները նկարագրելու նպատակով նա նույնիսկ առաջարկել օգտագործել հատուկ տերմին՝ *avasyala'ma* - եվրասյականացում¹⁰:

Արտգործնախարար Իսմայիլ Ջեմի, որն նույնպես ներկայացնում է ԺՁԿ-ն, չի խուսափում հրապարակայնորեն և ամենայն հստակությամբ բացահայտել

⁷ Թուրքիայի բարձրագույն զիմվորականության մոտեցումները և ընկալումները լավագույնս արտահայտված են Գլխավոր շտաբի նախքին հրամանատար Նեջիփ Թորունթայի գրքում: *Stu' Torumtay N. Degisen Stratejilerin Odaginda Türkiye. Istanbul, 1996.*

⁸ Ergüvenç S. Turkey's Strategic Importance in Military Dimension: A Regional Balance Holder. - Turkey at the Threshold of the 21st Century: Global Encounters and/vs Regional Alternatives. Ed. By: Mustafa Aydın. Ankara, 1998. p.63. Հեղինակն, ըստ երևույթին, Չայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողովի անդամ է:

⁹ *Stu* այդ մասին Ögüt K. Avrasya Stratejileri Üzerine. - Aydinlanma 1923, Sayı: 21 (ինտերնետային տարբերակ):

¹⁰ *Stu*, օրինակ, նրա համապատասխան հայտարարությունը, որը տպագրված է հետևյալ պարբերականի էջերում. *Avrasya Dergisi*, II, (ինտերնետային տարբերակ):

Թուրքիայի հեռու գնացող պլանները: Այսպես, օրինակ, ժամանակին նա հայտարարել էր. «Մենք, անտարակույս, կանդամակցենք Եվրոպական Միությանը, սակայն մեր տեսադաշտը ավելի ընդարձակ է: Մեր նպատակն է դառնալ Եվրասիայում որոշումներ կայացնող կենտրոն»¹¹:

Վերևում քննարկված տեսական մոտեցումները ու դատողությունները Եվրասիայի վերաբերյալ, որոնք լայն տարածում են ստացել ժամանակակից Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում, պարզորոշ վկայում են, որ այդ տարախաշջանում Թուրքիայի գերիշխանության գաղափարը՝ այս կամ այն հիմնավորմամբ, կիսում են երկրի ինչպես քաղաքական, այնպես էլ ռազմական ու գիտական էլիտաները: Նշենք նաև, որ երկրի բնակչության լայն խավերը նորանկախ պետություններում Թուրքիայի գերիշխանության հաստատումը ընկալում էին, ինչպես գրում են հետազոտողներ Բյուլենթ Գյոքայը և Ռիչարդ Լանգհորնը, որպես հնարավորություն «վերագտնելու անցյալի իրենց մեծությունը»¹²:

1990-ական թթ. Թուրքիան փորձեց իրականացնել Եվրասիայում իր գերիշխանության հաստատման երազանքը: Նա չափազանց ակտիվ էր այդ տարածաշրջանում: Սակայն գործադրած մեծագույն ջանքերը հիմնականում ապարդյուն անցան, թուրքական դիվանագիտությանը չհաջողվեց հասնել ցանկալի արդյունքների: Նա փաստորեն կրեց ծանր պարտություն Կենտրոնական Ասիայում և արձանագրեց միայն սահմանափակ ձեռքբերումներ Կովկասում¹³: 1990-ականների վերջում – 2000-արականների սկզբում շատ թուրք մասնագետների ու քաղաքական գործիչների համար պարզ դարձավ, որ Թուրքիան չի հասել տարածաշրջանում ղեկավար դեր ստանձնելու իր գլխավոր ստրատեգիական նպատակին: Սկսվեցին նոր քաղաքական գծի փնտրտուկները¹⁴:

2

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը 2001թ. սեպտեմբերյան մզնաժամի ընթացքում

Սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական հարձակման ու դրա դեմ ԱՄՆ-ի հավանական փոխվրեժի կապակցությամբ Թուրքիայի առաջին արձագանքը բնագդային զգուշավորության բնույթ էր կրում: Թուրքիան պաշտոնապես հայտարարեց, որ Վաշինգտոնն ու Անկարան միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարում ունեն ընդհանուր շահեր՝ հրաժարվելով ԱՄՆ-ին օգնելու կոնկրետ խոստումներից: ԱՄՆ-ի հետ համագործակցելու Թուրքիայի վերոհիշյալ հայտարար-

¹¹ Stü. Ögüt K. Avrasya Stratejileri Üzerine. - Aydinlanma 1923, Sayı: 21 (ինտերնետային տարբերակ):

¹² Gökyay B., Langhorn R. Turkey and the New States of the Caucasus and Central Asia. London, 1996.

¹³ 1990-ականների Թուրքիայի Եվրասիական քաղաքականության հետազոտումը սույն հոդվածի խնդիրն է:

¹⁴ Այդ խնդիրներին հանգամանակից անդրադարձել ենք 2001 թ. Stü. Safrastian R. Armenia must get rid of its complex of Russia's younger brother. - The Noyan Tapan Highlights, 2001, 19 July, pp. 6, 8; Safrastian R. Turkey finds it possible to peddle influence in the South Caucasus. - The Noyan Tapan Highlights, 2001, 27 September, pp. 8, 15; ինչպես նաև, Ռ. Սաֆրաստյան. Թուրքիան՝ աշխարհաքաղաքական փնտրտուքի մեջ. - Երկիր, 21 սեպտեմբերի 2001:

րութիւնը կատարվել էր NATO-ի կողմից հաստատված կոլեկտիվ գործողութիւնների կոնտէքստում՝ հենվելով Յուսիսատլանտյան պայմանագրի V հոդվածի վրա: Ըստ այդ հոդվածի փոխադարձ պաշտպանությանը վերաբերող կետի, դաշինքի անդամ որևէ երկրի վրա հարձակման դեպքում անդամ բոլոր երկրները վերջինիս պետք է պաշտպանեն: Ավելի պարտավորեցնող քայլերից թուրքիայի ղեկավարությունը սկզբնական փուլում խուսափում էր: Այս կապակցությամբ հատկանշական է արտգործնախարար Ջեմի հայտարարությունը. «Այս նոր իրավիճակում թուրք ժողովրդի անվտանգությունը ավելի է կարևոր է, քան որևէ այլ բան»¹⁵:

Ուշագրավ է, որ ահաբեկչության դեմ ԱՄՆ-ի պատասխան գործողությունների կապակցությամբ ամերիկացի և թուրք բարձրաստիճան պաշտոնյաների շփումները սկսվեցին բավականին ուշ, ինչը որոշ թուրք մեկնաբանների կարծիքով վկայում է, որ ներկայիս թուրքիայի ղեկավարությունը չի վայելում ԱՄՆ-ի լիովին վստահությունը: Պետքարտուղար Քոլին Փաուսելը Ջեմին հեռաձայնեց միայն սեպտեմբերի 17-ին՝ տեղեկացնելու համար ԱՄՆ-ի գործողությունների հետագա ծրագրի մասին: Միայն դրանից հետո թուրքիայի ղեկավարները հնարավորություն ունեցան ավելի ճշգրիտ հաշվարկել իրենց քաղաքականությունը արագ փոփոխվող իրավիճակում:

Աֆղանստանում հակաահաբեկչական գործողություններ ծավալելու ԱՄՆ-ի որոշման նկատմամբ թուրքիայի ղեկավարության առաջին հրապարակային արձագանքը մտավախություն էր առ այն, որ դա կարող էր բացասական հետևանք ունենալ միջինասիական պետությունների համար: Ավելի ուշ թուրքիայի Գլխավոր Սպայակույտի (ԳՍ) պետ Յուսեյն Քըվրքըօղլուն մի քանի անգամ զգուշացրեց ԱՄՆ-ին՝ Աֆղանստանի լեռներում կռվելու նպատակով չուղարկել ցամաքային զորամիավորումներ, ասելով, թե «այնտեղ ուղարկված ուժերը կորստի են մատնվելու»¹⁶: Նրա ոչպաշտոնական արտահայտությունների այդ թեմայով ավելի կտրուկ էին. Աֆղանստանում ցանկացած ցամաքային գործողություն հավասարազոր է «խեղացնության»¹⁷:

Զնայած այդ վերապահումներին, թուրքիան այնուամենայնիվ հայտնեց իր սկզբունքային պատրաստակամությունը օժանդակել ԱՄՆ-ին հակաահաբեկչության դեմ պատերազմում: Թուրքիայի ղեկավարության հիմնական մտահոգությունն այն էր, թե ինչ ձև է ընդունելու այդ մասնակցությունը: Ըստ երևույթին, քննարկվում էին այնպիսի տարբերակներ, որոնք չէին նախատեսում ուղղակի մասնակցություն ռազմական գործողություններին: Սեպտեմբերի 27-ին արված վարչապետ Էջլիթի հայտարարության համաձայն, թալիբների դեմ ռազմական գործողություններին մասնակցելու նպատակով Աֆղանիստան թուրքական ստորաբաժանումներ ուղարկելու հարց «օրակարագում չկա»¹⁸:

Թե կոնկրետ ինչ աջակցություն պատրաստ էր տրամադրել այդ փուլում թուրքիան ԱՄՆ-ն հայտնի դարձավ ԳՍ պետի տեղակալ Յաշար Բյույուքբանըլըի հայտարարությունից, որոն նա, ի դեպ, հանդես եկավ այն նույն օրը, երբ Վաշինգ-

¹⁵ Hürriyet, Eylül 14, 2001.

¹⁶ Milliyet, Ekim 2, 2001

¹⁷ Star, Ekim 2, 2001

¹⁸ Milliyet, Eylül 28, 2001

տոնում Ջեմը հանդիպում էր Փաուելի հետ, այդպիսով տեղյակ պահելով ԱՄՆ-ի ղեկավարությանը Թուրքիայի բարձրագույն զինվորականության դիրքորոշման մասին: Նա մասնավորապես հայտնեց, թե Թուրքիան ԱՄՆ-ի հետ «կփոխանակի իր ինֆորմացիան ու պատկերացումները և կհամագործակցի անվտանգության բոլոր բնագավառներում»: Այլ կերպ ասած, դա նշանակում էր Անկարան պատրաստ էր ԱՄՆ-ին տրամադրել անհրաժեշտ հետախուզական ինֆորմացիա և մասնակցել հակաթափախյալ Յուսուփային դաշինքի՝ մասնավորապես զեներալ Դոստումի (վերջինս սերտ կապեր ունի Թուրքիայի հետ, իսկ 1998 թ. Յուսուփային Աֆղանստանից վճռվելուց հետո երեք տարի վտարանդիության մեջ է ապրել Թուրքիայում) ուժերը վարժեցնելու և սպառազինելու գործում:

Վաշինգտոնում Ջեմի հանդիպումներից հետո Թուրքիան համաձայնվեց ԱՄՆ-ին տրամադրել նաև դիվանագիտական աջակցություն եվրասիական տարածաշրջանում և իսլամական երկրներում: Թուրքիան նաև որպես սիմվոլիկ ժեստ խոստացավ հատուկ նշանակության փոքրիկ ջոկատ ուղարկել Աֆղանստան: Վաշինգտոնում տեղի ունեցած այդ հանդիպումներից ամերիկացիները չափազանց բավարարված էին, իսկ Փաուելը գովաբանել էր Թուրքիային հակաահաբեկչական գործողություններին օժանդակելու հարցում ԱՄՆ յուրաքանչյուր խնդրանքը բավարարելու համար: Անկարան իր հերթին այդ բանակցությունների արդյունքները մեկնաբանել էր որպես դիվանագիտական հաղթանակ և կանաչ լույս ավելի ակտիվ քաղաքականություն վարելու համար:

Թուրքիայի քաղաքականության հիմնական նպատակները որոշվեցին հոկտեմբերի 5-ին Անկարայում տեղի ունեցած Թուրքիայի նախարարների խորհրդի նիստին: Դրանք, ըստ մեր մեկնաբանության, հետևյալն էին.

Օգտագործել հակաահաբեկչական գործողություններում Թուրքիայի մասնակցությունը ԱՄՆ-ից ու ԵՄ-ից զիջումներ ստանալու նպարակով այնպիսի հարցերի կապակցությամբ, ինչպիսիք են Թուրքիայի լիիրավ անդամակցությունը ԵՄ-ին և ընդգրկումը Եվրոպական անվտանգության և պաշտպանության քաղաքականության (ESDP) որոշում կայացնող մեխանիզմներում, Կիպրոսի հիմնախնդիրը և ֆինանսական աջակցությունը միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից և ԱՄՆ-ից, ինչպես նաև ռազմական օգնություն ԱՄՆ-ից:

Օգտագործել ստեղծված իրավիճակը՝ Թուրքիայի քաղաքական և ռազմական ազդեցությունը եվրասիական պետություններում, ներառյալ Աֆղանստանում, ուժեղացնելու նպատակով:

Դրանից հետո Թուրքիայի քաղաքականությունն ընդունեց ընդգծված ակտիվ տեսք: Իշխանամետ «Turkish Daily News» օրաթերթը ամենայն հստակությամբ ընդգծեց, թե «թուրք հասարակությունը պետք է համոզվի, որ մենք կարող ենք և պետք է առանցքային դեր ունենանք ահաբեկչության դեմ պայքարում»¹⁹: Դեկավար դեր ստանձնելու նպատակով Թուրքիան իրականացրեց դիվանագիտական մի շարք նախաձեռնություններ, որոնցից կարելի է նշել Թուրքիայի առաջարկը այդ երկրում անցկացնել ԵՄ և Իսլամական Կոնֆերանս Կազմակերպության անդամ երկրների ներկայացուցիչների հանդիպում: Այս նախաձեռնությունը հաստատվեց, սակայն դրա իրագործումը հետաձգվեց մինչև 2002թ. փետրվար: Իսկ Անկարայի առաջարկը կազմակերպել հակաթափախյալ ուժերի

¹⁹ Turkish Daily News, October 15, 2001

հանդիպում Ստամբուլում՝ Թուրքիայի հովվանու ներքո, չիրականացավ հակաթալիբյան կռաւիցիայի փուշտուն անդամների բացասական դիրքորոշման հետևանքով, քանի որ, ստավախություն կար, որ այդպիսով Թուրքիան նպատակ ունի ուժեղացնելու թուրքալեզու ցեղերի դերը ետթալիբյան Աֆղանիստանում:

2001 թվականի հոկտեմբերի Ձեմի այցը Ադրբեջան, Ուզբեկստան և Թուրքմենստան նպատակ ուներ ցուցադրելու Անկարայի ներգրավվածությունը եվրասիայում: Այն, հակառակ թուրքական դիվանագիտության հաշվարկների, չբերեց շոշափելի արդյունքներ: Արևմտյան լրատվական գործակալությունները մատնանշեցին այդ այցի «անորոշ օրակարգի» հանգամանքը²⁰: Իր այցի ընթացքում Ձեմը մեկ անգամ ևս, ինչպես 1990-ականների առաջին կեսին հաճախ էին անում Միջին Ասիա ժամանող թուրք բարձրաստիճան պաշտոնյաները, փորձ կատարեց «թուրքականության» զգացմունքներ արթացնել տարածաշրջանի կառավարող էլիտայի ներկայացուցիչների շրջանում: Աշխաբադում Ձեմը լրագրողների հետ զրույցի ընթացքում ասաց. «Մեծ ընտանիքի անդամները, որոնց արդեն այցելել են և կայցելեն, այժմ ավելի լավ են հասկանում միմյանցից կախված լինելու հանգամանքը. դա է իմ այս այցի իմաստը»²¹: Սակայն, ինչպես և 1990-ական թթ.-ին, այդ մոտեցումը, ըստ դիտորդների, արծագանք չգտավ և արժանացավ բավական կտրուկ հազդեցության²²:

Թուրքական դիվանագիտությունը նոր ակտիվություն ցուցաբերեց նաև Հարավային Կովկասում: Փորձելով իր օգտին ծառայեցնել նոր աշխարհաքաղաքական իրավիճակը՝ Անկարան ջանքեր գործադրեց ստանալ ԱՄՆ-ի աջակցությունը և հավանությունը տարածաշրջանում երկու նոր նախաձեռնությունների համար: Թուրքիան առաջարկեց ընդլայնել 2001 թ. սկզբին կնքված Անկարայի, Վաշինգտոնի և Թբիլիսի միջև տնտեսական համագործակցության նախնական համաձայնագիրը՝ ներառելով նաև քաղաքական և ռազմական բնագավառները: Ըստ Անկարայի այլ նախաձեռնության առաջարկվում է ռազմական համագործակցություն հաստատել Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան առանցքով՝ պաշտպանելու համար Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան խողովակաշարը: Այդ գաղափարը առաջին անգամ քննարկվել է 2000թ. Տրապիզոնում՝ Թուրքիայի և Վրաստանի արտգործնախարարներ Ձեմի ու Մեմադարիշվիլու հանդիպման ընթացքում²³:

Այս նախաձեռնությունները հակասում են Կովկասյան կայունության պակտին, որը նախապես առաջարկվել էր նույն Ձեմի և նախկին նախագահ Սուլեյման Դեմիրելի կողմից: Նրանց առաջնային նպատակն էր մեկուսացնել Հայաստանը և թուլացնել Ռուսաստանի դիրքերը տարածաշրջանում: Հիշյալ նախաձեռնությունների միջոցով իրականում փորձ էր կատարվում խթանել հակաինտեգրացիոն միտումներ Հարավային Կովկասում, ինչը կարող է վտանգել տարածաշրջանի կայունությանը: Դրանք նաև չէին համապատասխանում այդ շրջանում ԱՄՆ-ի ստրատեգիական շահերին և չստացան ԱՄՆ-ի աջակցությունը:

Թուրքիան նաև ձգտում էր ակտիվ դեր ստանձնել Աֆղանստանի ետպատերազմյան կարգավորման գործընթացում: Թուրքական զորուժը (մոտ հազար զին-

²⁰ Steve Bryant. Turkey woos ex-Soviet states over Afghan crisis. – In: Reuters English News

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Turkish Daily News, October 18, 2001

վոր) ընդգրկվեց միջազգային խաղաղապահ ուժերի կազմում: Սպասվում է, որ համաձայն իր բազմաթիվ խնդրանքների, 2002 թ. ամառվա սկզբին Թուրքիան խնդրո առարկա ուժերում կստանձնի ղեկավար դեր: Տարածաշրջանում թուրքական ուժերի ճանաչումը որպես բազմազգ ուժերի առաջնորդող մաս կստեղծի նոր, ավելի նպաստավոր իրավիճակ՝ Թուրքիայի իղծերը Կենտրոնական Ասիայում իր գերակշռող դերը վերակենդանացնելու առումով: Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ Թուրքիայի ետսեպտեմբերյան քաղաքականությունը Կովկասում ավելի քիչ է հաջողվել. մասնավորապես, նա դեռ չի ստացել ԱՄՆ-ի հավանությունը իր վերը նշված նախաձեռնությունները ակտիվորեն իրականացնելու համար:

3

Որոշ դիտարկումներ Թուրքիայի ետսեպտեմբերյան քաղաքականության վերաբերյալ

Որոշումներ ընդունելու մեխանիզմը.

Ժամանակակից Թուրքիայում արտաքին քաղաքականության ոլորտում որոշում կայացնելու գործընթացը որոշ առանձնահատկություններ ունի: Առաջին հերթին հարկ է նշել այդ գործընթացում զինվորականության մասնակցության հանգամանքը, հատկապես Ազգային Անվտանգության խորհրդում (ԱԱԽ) ռազմավարական կարևորության հարցեր քննարկելու ժամանակ, ուր զինվորականությունը վայելում է վերջնական խոսքի ամառարկելի իրավունք: ԱԱԽ-ի աշխատակազմը կարևոր որոշումների համար պատրաստում է նախագծեր՝ օգտագործելով ԳՍ-ից և ԱԳՆ-ից ստացված հանձարարականները:

ԱԳՆ-ի աշխատակազմը պատասխանատու է առօրյա որոշումների համար, իսկ ավելի կարևոր որոշումների համար ԱԳՆ-ի միջին օղակի ներկայացուցիչները սովորաբար խորհրդակցում են ԳՍ-ի իրենց գործընկերների հետ: Այս մեխանիզմը գործի է դրվել 1980 թ. զինվորական հեղաշրջումից հետո և անխափան գործեց անցյալ երկու տասնամյակներին: Այն խախտվել է միայն Ծոցի պատերազմի ժամանակ, երբ նախկին նախագահ Թուրգուօ Օզալը իր ձեռքը վերցրեց հսկողությունը և ստիպեց պաշտոնաթող լինել և արտգործնախարարին, և ԳՍ պետին: Ներկա ճգնաժամի ընթացքում վարչապետ Էջիթը փորձեց ձևափոխել այդ մեխանիզմը: Սեպտեմբերի 11-ից հետո կարևոր հարցերը քննարկվում էին քաղաքացիական և զինվորական բարձրաստիճան պաշտոնյաների խորհրդակցություններում, ինչպես նաև նախարարների խորհրդի նիստերին: Սակայն զինվորականության վերնախավը անվտանգության հետ կապված քաղաքականության մեջ պահպանեց իր առաջնային դերը, քանի որ սեպտեմբերի 12-ին ԱԱԽ-ի կառույցի ներքո ստեղծվեց ճգնաժամի կարգավորման կենտրոն, որի առջև նպատակ դրվեց հետևել իրադարձություններին և հանդես գալ համապատասխան առաջարկներով:

Այնուամենայնիվ, սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական հարձակմանը հաջորդած առաջին մի քանի օրերին որոշում կայացնելու գործընթացի արդյունավետությունը հարցականի տակ էր: Ըստ թուրքական մի օրաթերթի, «կառավարությունը կարողացավ ըմբռնել սեպտեմբերի 11-ի ողբերգությունը միայն մեկ շաբաթ անց»²⁴: Սակայն հետագայում թուրքական հասարակայնությունը հակված էր ավելի դրական գնահատելու այն:

Կովկասում թուրքական դիվանագիտությունը սխալներ թույլ տվեց՝ մասնավորապես վերոհիշյալ նախաձեռնությունները հրապարակ հանելով: Տեղին է նշել, որ նախկին նախագահ Սուլեյման Դեմիրելը չվարանեց հրապարակայնորեն քննադատել խնդրո առարկա նախաձեռնությունները և վերահաստատել Զարավկովկասյան կայունության պակտի վերաբերյալ իր առաջարկը, հատուկ նշելով նրա մեջ Զարավային Կովկասի բոլոր պետությունները ընդգրկելու անհրաժեշտությունը:

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության ստրատեգիական պլանավորումը կատարվում է ԱԳՆ-ի, նրա վերլուծական դեպարտամենտի ու ստրատեգիական վերլուծությունների ինստիտուտի կողմից, ինչպես նաև փաստորեն նրան կից գործող այնպիսի հետազոտական կենտրոնների կողմից, ինչպիսիք են ASAM-ը և TESEV-ը, որոնց ղեկավար կազմի կորիզը կազմում են նախկին բարձրաստիճան դիվանագետները²⁵: Սակայն ետսեպտեմբերյան գործընթացները դրդեցին բարձրագույն զինվորականությանը ստեղծել իր անմիջական հսկողության տակ գտնվող ստրատեգիական հետազոտությունների կենտրոն՝ SAREM-ը, որի տնօրենը գեներալ է²⁶: Բավական հատկանշական փաստ է. ըստ ամենայնի, զինվորական վերնախավը լիովին չի վստահում երկրի քաղաքական ղեկավարությանը և պատրաստվում է ընդլայնել իր դերը արտաքին քաղաքականության ստրատեգիական պլանավորման ոլորտում:

Ներքին գործոններ

Թուրքիայի հասարակական կարծիքը գերակշռող մեծամասնությամբ դեմ էր Աֆղանստանում ԱՄՆ-ի գլխավորած պատերազմին՝ մոտ 70%-ը դեմ էր ռազմական գործողություններին, իսկ 90%-ը՝ Աֆղանստան թուրքական զորքեր ուղարկելուն²⁷: Սակայն հասարակությունը հազվադեպ է ընդդիմանում կառավարության քաղաքականությանը, իսկ հակակառավարական և հակամերիկյան բողոքի ցույցերը փոքրաթիվ էին: Այս փաստը բացարվում է այսօրվա Թուրքիայում իսլամամետ քաղաքական ուժերի պառակտվածությամբ ու թուլությամբ, ինչպես նաև արմատական ազգայնական պանթուրքիստական խմբերի ու խմբավորումների ազդեցության աճով հետ: Եթե իսլամիստները որոշ զգույշ փոր-

²⁴ Türkiye, Ekim 15, 2001

²⁵ Փաստորեն, բոլոր այդ կառույցները ստեղծվել են նախորդ տասնամյակում, երբ կտրուկ փոխվեց Թուրքիա արտաքին քաղաքական միջավայրը: Նույն տարիներին հիմնադրվեցին նաև մի շարք այլ վերլուծական կենտրոններ, որոնց մի մասը ֆինանսավորվում է այլևայլ քաղաքական ուժերի ու գործարար շրջանակների կողմից և այդպիսով դուրս է մնում կառավարության անմիջական հսկողությունից:

²⁶ Milliyet, Aralık 27, 2001

²⁷ Turkish Daily News, October 4, 2001

ծեր կատարեցին քննադատելու կառավարության «հակախնամական» քայլերը, ապա շատ պանթյուրքիստական կազմակերպություններ պաշտպանեցին Եվրասիայում թուրքական ազդեցության ընդլայնման կառավարության քաղաքականությունը:

Իրաքի խնդիր

Թուրքիայի քաղաքացիական և զինվորական ղեկավարությունը հաստատուն կերպով բազմիցս հայտարարել է, որ դեմ է Իրաքի դեմ որևէ ռազմական գործողության ծավալմանը: Թուրքիան մտավախություն ունի, որ Իրաքի փլուզումը կնպաստի Յիուսիային Իրաքում քրդական պետության կազմավորմանը, որը կխթանի նաև Չարավ-արևելյան Թուրքիայի քրդերին պահանջել քաղաքական անկախություն: Բնականաբար, այդպիսի զարգացումը Թուրքիայի համար անընդունելի է:

Իրականում Անկարան չունի բավարար լծակներ Իրաքի վրա ԱՄՆ-ի հարձակումը կանխելու համար, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ Սադդամ Ֆուսեյնի դեմ ռազմական գործողությունների ծավալման դեպքում Թուրքիան կուղարկի իր զորքերը Իրաքի հյուսիսային շրջան և կփորձի իր շահերին ծառայեցնել Մոսուլի շրջակայքում ապրող թյուրքախոս փոքրամասնությանը: Թուրքիան, ըստ ամենայնի, ձգտելու է մուտք ստանալ դեպի իրաքյան նավթահանքերը և իր համար տեղ ապահովել Իրաքի ապագա քարտեզը գծողների շարքում: Իսկ դրան կարելի է հասնել միայն ռազմական գործողություններին մասնակցելով: Չավա-նաբար այդ նկատառումներից ելնելով, Թուրքիան ղեկտնքերի սկզբին Յիուսի-սային Իրաքում 500 զինվորից բաղկացած հատուկ ստորաբաժանում և ավելի քան 120 տանկ տեղակայեց՝ այսպիսով զգալիորեն ավելացնելով արդեն իսկ այնտեղ տեղակայված զորքերի և զինվորական տեխնիկայի թվաքանակը²⁸:

Թուրքիայի 2001թ. սեպտեմբեր-դեկտեմբեր ամիսների քաղաքականու-թյան վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս համզելու հետևյալ եզրակա-ցության. մեր հարևան պետությունը ձգտում է ակտիվ դերակատարություն ստանձնելով սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողության հետևանքով աշ-խարհում և մասնավորապես Եվրասիայում ընթացող գործընթացներում, ընդ-լայնել իր ազդեցության ոլորտները: Թե որքանով դա կհաջողվի, ցույց կտա ժա-մանակը:

²⁸ Özgür Politika, Aralık 7, 2001

НАМ НУЖНА ОЧЕНЬ СИЛЬНАЯ СЛУЖБА МОНИТОРИНГА

Какова политика Турции в нашем регионе, роль и место этой страны в регионе в будущем, перспектива взаимоотношений Турции и Армении - эти и другие вопросы затронуты в интервью корреспондента НОЯН ТАПАН Сусанны ПЕТРОСЯН с заведующим отделом Турции Института востоковедения НАН Рубеном САФРАСТЯНОМ

Вопрос: *Просматриваются ли новые явления в политике Турции в нашем регионе?*

Ответ: Говоря "наш регион", я имею в виду не только Южный Кавказ, но и Центральную Азию и в определенных случаях также Ближний Восток. В последнее время некоторые турецкие аналитики пришли к выводу о том, что Турция потерпела поражение в своей политике в Центральной Азии, где, по их мнению, проиграл и Запад. Они связывают это поражение с деятельностью "Шанхайской пятёрки", а после вхождения в эту организацию Узбекистана - уже "шестёрки". Некоторые круги в Турции считают, что созданием этой организации Россия сумела указать и Западу, и Турции их место в Центральной Азии — она, фактически, закрыла Центральную Азию от дальнейшего роста турецкого влияния здесь. В случившемся Турции винит Запад, и в частности США, которые, согласно комментарию самих турок, уделяют большое внимание вопросам развития демократии в странах Центральной Азии и не занимаются организацией широкомасштабного притока инвестиций, что препятствует также росту их влияния на Южном Кавказе, и выдвигают лозунг: на Южном Кавказе не должно быть сделано ошибок, допущенных в Центральной Азии.

Вопрос: *О каких ошибках идет речь?*

Ответ: По мнению ряда турецких политиков и аналитиков, главное на Южном Кавказе — это расширение сфер влияния. Они считают, что влияние Турции и Запада должно расширяться не только за счет экономических рычагов (так, очевидно, что проект Баку-Джейхан обречен на неудачу), но и за счет создания системы безопасности. Совершенно очевидно, что налицо новая тенденция в турецком геополитическом мышлении. Турецкие аналитики считают возможным создание на Южном Кавказе новой системы безопасности, в которую должны быть включены Армения, Грузия, Азербайджан и Турция и которая, как им кажется, будет находиться под влиянием Запада и, конечно, Турции. Это и есть новое явление в политике Турции в нашем регионе.

Вопрос: *Какое практическое выражение имеет это явление?*

Ответ: С каждым годом увеличивается вовлечение турецкого капитала в Грузию, Турция начинает далеко идущее сотрудничество с Грузией в военной сфере. Рост турецкого военного присутствия в Грузии, в том числе и то, что около 12 млн долларов предусмотрено направить на модернизацию грузинских вооруженных сил, дает нам основание предполагать, что Турция пытается проводить на Южном Кавказе новую политику. Речь идет о явном ослаблении российского влияния. Турция надеется, используя этнический фактор, отрезать от России хотя бы часть Грузии. В Грузии имеется довольно большая община азербайджанцев, и не случайно, что 1 млн долларов предоставлен Турцией для модернизации аэропорта в Марнеули, района, населенного азербайджанцами. Есть еще и проблема турок-мехетинцев.

Вопрос: *Проявляются ли эти новые тенденции в отношениях с Арменией?*

Ответ: В последнее время Турция пытается изыскать новые пути во взаимоотношениях с Арменией. У нас это воспринимается как попытка Турции смягчить настроения, связанные с Геноцидом. Конечно, это правильно, но, с другой стороны, не надо забывать, что Турция имеет свои геополитические соображения в регионе, и в этом плане, как нам кажется, определенное улучшение отношений с Арменией находится в числе ее геополитических целей. Турция выравнивает для себя геополитическое пространство для дальнейших, более активных шагов. В начале 2001 года министр иностранных дел Турции Исмаил Джем внес предложение о посредничестве Турции в Карабахском конфликте. Естественно, со стороны Армении тут же последовал отказ. В Турции ожидали такого ответа, однако, как мне кажется, турки подобными предложениями преследуют далеко идущие цели: они всячески хотят показать что Турция имеет свое место на Южном Кавказе.

Следует учитывать и то, что мусульманское население Южного Кавказа, азербайджанцы, например, сближение с Турцией воспринимают как положительное явление. Грузия, для усиления своих позиций не только в экономическом, но и в военном плане, довольно активно добивается сближения с Турцией. Таким образом, в регионе вне турецкого влияния фактически остается только Армения. Посмотрев на карту, мы увидим, что Турция обходит Армению, всячески пытается изолировать и ослабить ее.

Вопрос: *Таким образом, Турция игнорирует фактор Армении?*

Ответ: Если бы это был только фактор Армении, то турки, в соответствии со своим потенциалом и менталитетом — идеей большого государства, где армянам отведена роль одного из покоренных народов, — могли бы позволить себе игнорировать армян. Но здесь есть фактор России — именно он и фактор российско-армянского стратегического сотрудничества играют определяющую роль в том, что Южный Кавказ до сих пор не оказался под значительным влиянием Турции.

Вопрос: *В таком случае, можно ли утверждать, что, несмотря на пройденный Турцией большой путь политических и экономических преобразований, националистическая, экспансионистская суть турецкого государства не изменилась?*

Ответ: Да, не изменилась. Турция по сути не изменилась, и у нее есть основания быть претенциозной: большая армия, воспоминания об Османской империи. Турция — одна из немногих стран региона, у которой накоплено огромное количество американского оружия.

Вопрос: *Есть мнение, что Турция пытается вернуть в орбиту своего влияния народы, жившие в Османской империи. Могли бы Вы согласиться с этим мнением?*

Ответ: Я не очень в это верю. Не думаю, чтобы турки серьезно планировали возвращение этих народов в орбиту своего влияния, но соответствующие заявления делаются. Например, госминистр М. Чай из партии "Националистическое движение" во время своего пребывания в Средней Азии прямо заявил, что в ГУУАМ он видит прообраз, ядро будущего сообщества наподобие Османской империи.

Вопрос: *Итак, Турция стремится к усилению своих позиций на Южном Кавказе, причем как в Азербайджане, так и в Грузии для этого имеются благоприятные условия. Какова же в данном контексте должна быть позиция Армении?*

Ответ: В первую очередь, мы должны иметь очень хорошую службу мониторинга и знать, что творится, и потом уже обдумывать свои шаги. Мне кажется, что сейчас наиболее действенный ресурс Армении для упрочения своих позиций в регионе — это статус стратегического союзника России. Это — то, что нам дано, и мы должны это использовать. С другой стороны, Армения в эти годы умудрялась проводить политику балансирования между Россией и США, и я думаю, что это наиболее верный путь для Армении. У нас есть очень неплохие позиции и лобби в США, и мы должны использовать это обстоятельство тоже.

Вопрос: *Турция надеется, что со стороны США ей будет оказана поддержка в вопросе создания новой системы безопасности в регионе. Насколько оправданны эти ожидания?*

Ответ: Действительно, турки предлагают США обеспечить Турции условия для создания системы безопасности, о которой говорилось выше. Этот подход разделяется и известным американским политологом Збигневом Бжезинским — судя по его недавним статьям. Но надо учитывать тот фактор, что Бжезинский представляет демократическую партию, а новое руководство США — республиканцы. Я думаю, что республиканское руководство США будет проводить здесь мягкую и осторожную политику и будет стараться не затрагивать болевые точки России.

**ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ. «ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՊԵՏՔ Է ՁԵՐԲԱԶԱՏՎԻ
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՏԱՄԲ ՌԷՆԵՑԱԾ ԿՐՏՍԵՐ ԵՂԲՈՐ ԲԱՐԴՈՒՅԹԻՅ»**

ԵՐԵՎԱՆ, ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ: Որոշ վերլուծաբանների կարծիքով, վերջերս դիտվում են որոշակի փոփոխություններ ռուս-թուրքական հարաբերություններում, ինչը նկատի առնելով՝ հնարավոր են մեծ փոփոխություններ նաև տարածաշրջանում: Ռուս-թուրքական և ռուս-հայկական հարաբերություններին, տարածաշրջանում Ռուսաստանի դիրքորոշման և այլ հարցերի շուրջ է «ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ»-ի թղթակից Սուսաննա Պետրոսյանի հարցազրույցը 77 ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի թուրքիայի բաժնի վարիչ Ռուբեն Սաֆրաստյանի հետ:

«ՆՏ». - Ինչպե՞ս եք մեկնաբանում ռուս-թուրքական հարաբերություններում վերջին շրջանում տեղի ունեցած փոփոխությունները:

Ռ.Ս. - Վերջին 2 տարվա ընթացքում Ռուսաստանում մշակվեցին կարևոր փաստաթղթեր՝ արտաքին քաղաքականության և ազգային անվտանգության և ռազմական հայեցակարգերը, որտեղ ներկայացված էին Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական մոտեցումները: Դրանք ստեղծվել են Վլադիմիր Պուտինի անմիջական ղեկավարությամբ: Այդ փաստաթղթերում արտահայտված կարևոր մոտեցումներից մեկը բազմաբևեռ աշխարհընկալումն է, երկրորդն այն է, որ Ռուսաստանը դիտարկվում է որպես եվրասիական խոշորագույն պետություն, որը շրջապատված է լինելու բարեկամ պետությունների գոտիով: Երրորդ կարևոր կոնցեպտուալ մոտեցումն այն է, որ Ռուսաստանը պատրաստ է առաջինը կիրառել միջուկային զենք, եթե վտանգվեն իր ազգային շահերը:

Նշված մոտեցումները տեղափոխելով մեր տարածաշրջան, կտեսնենք, որ մենք գտնվում ենք դրանց իրականացման կիզակետում: Մասնավորապես, եթե դիտարկենք ռուս-թուրքական հարաբերություններում վերջին շրջանում տեղի ունեցած փոփոխությունները, ապա կտեսնենք, որ այստեղ մենք կարող ենք արձանագրել Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական մոտեցումները, որոնց նպատակներից մեկը իր շուրջ բարեկամ, կամ գոնե ոչ թշնամական պետությունների շարք ստեղծելն է: Թուրքիայի նկատմամբ Ռուսաստանի քաղաքականությունն, ըստ իս, հենց այդ նպատակն է հետապնդում, իհարկե, ոչ թե բարեկամ պետություն դարձնել թուրքիան Ռուսաստանի համար, այլ հնարավորինս թուլացնել այստեղ ԱՄՆ-ի ազդեցությունը, թուրքիայի կապերն Արևմուտքի հետ և հնարավորինս սերտ կապել թուրքիան Ռուսաստանի հետ:

«ՆՏ» . - Ի՞նչ միջոցառումներ է իրականացնում Ռուսաստանը տարածաշրջանում իր աշխարհաքաղաքական ազդեցությունն ամրապնդելու համար և, ավելի կոնկրետ, ռուս-թուրքական հարաբերությունների բնագավառում:

Ռ.Ս .- Ներկա փուլում Ռուսաստանն, իհարկե, չի կարող իրականացնել լայնածավալ միջոցառումներ իր աշխարհաքաղաքական ազդեցությունն ամրապնդելու համար, սակայն ունենալով բնական հարստությունների մեծ պաշար՝ Ռուսաստանը դրանք օգտագործում է իր քաղաքականությունն իրականացնելու համար, հատկապես աշխարհաքաղաքական նպատակների համար: Եթե դիտարկենք ռուս-թուրքական հարաբերություններում «Blue stream» նախագիծը (Ռուսաստանից Թուրքիա Սև ծովի հատակով գազի մատակարարման վերաբերյալ նախագիծ - «ՆՏ»), ապա պարզվում է հետևյալը. փաստորեն Ռուսաստանը դրանով ոչ միայն նյութական շահ է ստանում, այլ Թուրքիային ավելի սերտորեն է կապում իրեն: Այսպիսով, երբ ավարտվի այդ նախագծի իրականացումը, ապա Թուրքիան գազի մոտ 80%-ը կստանա Ռուսաստանից: Ներկայումս Ռուսաստանից ստացվում է Թուրքիա մտնող գազի մոտ 60-65%-ը:

Հետաքրքիր է, որ Թուրքիան իր հերթին այս բնագավառում Ռուսաստանի քաղաքականության մեջ առաջատար դեր ունենալու ցանկություն ունի: Ուստի պատահական չէ, որ դա առաջացնում է ԱՄՆ-ի բավականին խիստ հակազդեցությունը:

«ՆՏ» . - Որո՞նք են ռուս-թուրքական հարաբերությունների սերտացման մյուս ասպարեզները:

Ռ.Ս .- Դա զենքի առաքման հետ կապված խնդիրներն են: Թուրքիան հայտարարել է, որ մոտակա տարիներին 100 մլրդ դոլարից ավելի արժողությամբ զենքերի մոդեռնիզացման ծրագիր պետք է իրականացնի: Ռուսական դիվանագիտությունը բավականին լուրջ ջանքեր է գործադրում, որպեսզի զենքերի մի մասը Թուրքիան ստանա Ռուսաստանից: Վերջերս այդ հարցի շուրջ ինտենսիվ բանակացություններ են ընթացել Ռուսաստանի և Թուրքիայի համապատասխան օդակների ներկայացուցիչների միջև: Վերջնական որոշումներ դեռ չեն ընդունվել, բայց նախանշաններ կան, որ Ռուսաստանը մույնպես կհասնի նրան, որ գոնե զենքի մի մասը Թուրքիան ստանա իրենից: Նույնիսկ խոսակցություններ կան, որ Թուրքիայում ռուսական զենք պետք է արտադրվի և առաքվի երրորդ երկրներ:

Որպես ռուս-թուրքական հարաբերությունների մոր մակարդակի արտահայտություն պետք է դիտարկել ռուսական և թուրքական ԱԳ նախարարությունների շրջանակներում խմբեր ստեղծելու վերաբերյալ որոշումը: Խմբերը պետք է ռուս-թուրքական համագործակցության վերաբերյալ մոր առաջարկներ նախապատրաստեն մինչև այս տարվա վերջը, երբ պլանավորվում է Պուտինի այցը Թուրքիա:

Մեկ հանգամանք ես՝ վարչապետ Կապանովը Թուրքիա կատարած այցի ժամանակ խոսք բացեց ռուս-թուրքական ռազմավարական համագործակցության մասին: Հետագայում այդ արատահայտությունն այլևս չօգտա-

գործվեց, և ներկայումս դիվանագիտական լեզվում բավականին ինտենսիվ օգտագործվում է «ռուս-թուրքական բնական դաշնակից» արտահայտությունը: Նույնիսկ Պուտինն է այն օգտագործել: Սա նույնպես արտահայտում է այն տեղաշարժերը, որոնք տեղի են ունենում ռուս-թուրքական հարաբերություններում, այսպիսով՝ առկա է նոր երևույթ մեր տարածաշրջանում:

«ՆՏ» . - *Ըստ Ձեզ, հնարավո՞ր է արդյոք, որ այդ նոր երևույթը հանգեցնի Ռուսաստանի և Թուրքիայի աշխարհաքաղաքական հակամարտության թուլացմանը:*

Ռ.Ս. - Չպետք է կարծել, որ ռուս-թուրքական հակամարտությունը աշխարհաքաղաքական առումով թուլանում է: Թուրքիան բավականին ակտիվ հակառուսական քաղաքականություն է իրականացնում Չարավային Կովկասում՝ Վրաստանում և Ադրբեյջանում, ներառյալ ռազմական բնագավառը, իսկ դա, իհարկե, չի կարող Ռուսաստանին դուր գալ: Բավականին ինտենսիվ կերպով Թուրքիան փորձում է հակառուսական քաղաքականություն իրականացնել Կենտրոնական Ասիայում:

«ՆՏ» . - *Ինչպե՞ս կարող է այդ հարաբերությունների նոր որակը անդրադառնալ Յայաստանի վրա:*

Ռ.Ս. - Մեզ համար շատ կարևոր է Ռուսաստանի քաղաքականության ճիշտ ընկալումը: Դա ոչ թե հակահայկական քաղաքականություն է՝ Ռուսաստանը բազմիցս ամենաբարձր մակարդակով հայտարարել է, որ Յայաստանը և Ռուսաստանը ռազմավարական դաշնակիցներ են, ինչը շատ կարևոր հանգամանք է: Ես կարծում եմ, որ մեր երկրի քաղաքական ուժերը չպետք է շահարկեն ռուս-թուրքական հարաբերություններում այս նոր երևույթները և չպետք է համարեն, որ ռուսական քաղաքականությունն ունի հակահայկական ուղղվածություն:

Ռուսաստանը մեծ պետություն է և ունի իր աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական հետաքրքրությունները: Այս առումով ես կարևորում եմ հայ և ռուս ներկայացուցիչների միջև ամենօրյա շփումները բոլոր մակարդակներում և բնագավառներում: Բացի դրանից, անհրաժեշտ է խորապես ուսումնասիրել Ռուսաստանի քաղաքական վերնախավի դիրքորոշումը, իրենց գաղափարախոսությունը և, ըստ այդմ, մշակել մեր մոտեցումները: Լինել Ռուսաստանի ռազմավարական դաշնակիցը այս բարդ տարածաշրջանում հեշտ չէ, բայց միաժամանակ դա մեզ կարող է բերել որոշակի քաղաքական դիփլոմենդներ, մասնավորապես մեր դիրքը աշխարհում ավելի կբարձրանա և մեզ հետ ավելի շատ հաշվի կնստեն: Աշխարհը փոխվում է, տարածաշրջանը և Ռուսաստանը՝ նույնպես, իսկ մենք դեռևս մեզ պատկերացնում ենք կրտսեր եղբոր դերում:

Իմ կարծիքով, Յայաստանը պետք է ձերբազատվի կրտսեր եղբոր բարդույթից, որն ունի Ռուսաստանի նկատմամբ, պետք է մենք իսկապես հասնենք Ռուսաստանի ռազմավարական դաշնակցի կարգավիճակին, և վերաճենք այն դիրքին, որը մեզ վերապահվել է ռուսական քաղաքականության մեջ:

ԱՐԺԵԱՎՈՐ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԹՈՒՐԵԱՅՈՒՄ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ. 37 ՏԱՐՈՎ ՈՒՇԱՑԱԾ ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

Լրացավ հայրենական թուրքագիտական դպրոցի լավագույն ներկայացուցիչներից մեկի՝ Ստեփան Սեմյոնի Ավանեսյանի (Ավանեսով) ծննդյան 80-ամյակը։ Դա հարմար առիթ է ոչ միայն վերհիշելու վաղամերիկ գիտնականի և հասարակական-քաղաքական գործչի անցած ուղին (Ստեփան Ավանեսյանը կյանքից հեռացել է 1964 թվականին, երբ նա ընդամենը 44 տարեկան էր), այլ նաև անդրադարձալու նրա թողած գիտական ժառանգությանը և այսօրվա աչքերով քննելու և արժեքավորելու այն։ Մանավանդ, որ նրա հիմնական աշխատությունը՝ «Ազգային փոքրամասնությունների դրությունը Թուրքիայում» խորագիրը կրող մենագրությունը (Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1963, ռուսերեն) լույս է տեսել սահմանափակ տպաքանակով և նախատեսված է եղել «ծառայողական օգտագործման» համար։ Այդ պատճառով նրան ծանոթանալու հնարավորություն է ստացել միայն մասնագետների մի չափազանց նեղ շրջանակ, իսկ գիտական լայն հասարակայնությանը նա, փաստորեն, մնացել անհայտ։ Համաձայն նախկին Խորհրդային Միությունում ընդունված կարգի արգելվել է նաև գրախոսել այն գիտական մամուլում։ Այնպես որ սույն գրախոսականը ուղացել է 37 տարով։

Նախքան բուն նյութին անցնելը համառոտակի ներկայացնենք Ստեփան Ավանեսյանի կենսագրական ուղու հիմնական ուղեմիջները։ Նա ծնվել է 1920 թվականին պատմական Գողթն գավառի նշանավոր Փառակա ավանում (այժմ՝ Նախիջևանում)։ Եղել է Երևանի պետհամալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտներից։ Ուսանել է և հաջողությամբ ավարտել է նաև ԽՍՀՄ ամենահեղինակավոր ուսումնա-գիտական հաստատություններից մեկը՝ Կոմկուսի կենտկոմին կից Հասարակական Գիտությունների Ակադեմիան։ Այստեղ էլ 1955 թվականին պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսությունը՝ «Թուրքիան Հյուսիս-Ատլանտյան Միության համակարգում (1951 – 1954 թթ.)» խորագրով։ 1957 թվականից մինչև կյանքի վերջը աշխատել է Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիայի համակարգում. իսկզբից Պատմության ինստիտուտում, իսկ հետագայում՝ նորաստեղծ Արևելագիտության սեկտորում (ներկայումս՝ ինստիտուտ) որպես ավագ գիտաշխատող, դառնալով նրա հիմնադիրներից մեկը։ 1958 թվականից միաժամանակ եղել է նաև Ակադեմիայի պրեզիդենտ Վիկտոր Համբարձումյանի օգնականը և համակարգել է արտասահմանյան կապերը։ Նախքան գիտությանը նվիրվելը Ավանեսյանը պատասխանատու պաշտոններ է վարել Հայաստանի Կոմկուսի կենտրոնական կոմիտեի համակարգում, զբաղվել է լրագրությամբ՝ եղել «Կոմունիստ» օրաթերթի բաժնի վարիչ. ժամանակակիցները նրան հիշում են նաև որպես Հայաստանի երիտասարդ հեռուստատեսության առաջին քաղաքական մեկնա-

բան: Ավելացնենք, որ օժտված է եղել նաև գրական ծիրքով. նրա գրչին պատկանող պատմվածքները լույս են տեսել «Լիտերատուրնայա Արմենիա» ամսագրի էջերում:

Ստեփան Ավանեսովի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակում գտնվել են հանրապետական թուրքիայի և արտաքին, և ներքին քաղաքականության հարցերը: Գիտնականի աշխատությունները նվիրված են, մասնավորապես, 1950-ական թվականներին Մերձավոր ու Միջին Արևելքում թուրքիայի ամերիկանամետ քաղաքականության դրսևորումների, ինչպես նաև թուրքիայում ազգային հարցի ռանձմահատկությունների ուսումնասիրմանը:

Նրանք թվում առանձնահատուկ տեղ է գրավում վերոհիշյալ մենագրությունը: Արդեն իսկ նրա թեման բացառիկ երևույթ էր ոչ միայն հայկական, այլ նաև խորհրդային արևելագիտության համար. մասնատիպ աշխատություն, եթե չհաշվենք ժամանակագրական և թեմատիկ առումով ավելի նեղ ընդգրկում ունեցող մոսկովաբնակ հայագի թուրքագետ-քրդագետ Մանվել Հասրատյանի աշխատությունը, այն ժամանակ ուղղակի չկար: Փաստորեն Ավանեսյանը իր գրքով հիմք դրեց ԽՍՀՄ-ում հանրապետական թուրքիայի ազգային քաղաքականության ուսումնասիրմանը: Նշենք, ի դեպ, որ մինչ օրս թուրքագիտության այդ ոլորտում, որի գիտական ու քաղաքական նշանակությունը Հայաստանի համար դժվար է գերազնահատել, նկատվում է մասնագետների և լուրջ հետազոտությունների զգալի պակաս:

Համոզեցուցիչ և տրամաբանական է գրքի կառուցվածքը: Հեղինակը սկզբից վեր է հանում թուրք կառավարողների ազգային քաղաքականության գաղափարական հիմքերը: Նա համառոտակի բնութագրում է դեռևս օսմանյան շրջանում առաջացած այնպիսի գաղափարական-քաղաքական վարդապետությունները, ինչպիսիք են օսմանիզմը, պանթուրքիզմը ու պանիսլամիզմը, վեր է հանում նրանց ծայրահեղ հետադիմական ու դաժան բնույթը, ցույց է տալիս քեմալիզմի՝ հանրապետական թուրքիայի պաշտոնական գաղափարախոսության օրգանական կապը նրանց հետ: Նշենք, որ իր ժամանակի համար նման մոտեցումը քեմալիզմի նկատմամբ հազվագյուտ երևույթ էր խորհրդային արևելագիտության մեջ: Միայն դրանից հետո հեղինակը անցնում է թուրքիայում բնակվող այլազգիների իրավական ու քաղաքական դրության և երկրի կառավարող շրջանակների կողմից նրանց նկատմամբ իրականացվող քաղաքականության առանձնահատկությունների հետազոտմանը: Առանձին գլուխներով ներկայացված են թուրքիայում բնակվող քրդերի և հայերի վիճակի հետ կապված բազմաթիվ և տարաբնույթ հնդիրները, ինչպես նաև իշխանությունների դաժան քաղաքականությունը նրանց նկատմամբ: Հատուկ գլուխ է նվիրված 1955 թվականի սեպտեմբերի 6-7-ին Ստամբուլում տեղի ունեցած հայ և հույն խաղաղ ազգաբնակչության կոտորածների լուսաբանմանը: Մենագրությանը հավելված է հեղինակի կազմած ժամանակակից թուրքիայի էթնոգրաֆիական քարտեզը: Թուրքիայի հայ աղգաբնակչությանը նվիրված գլխում բերված են բազմաթիվ աղյուսակներ, որոնք ցույց են տալիս երկրի առանձին վիլայեթների և մույնիսկ բնակավայրերի հայ ազգաբնակչության թվաքանակը: Ավելորդ չենք համարում մեկ անգամ ևս ընդգծել, որ վերըթվարկված թեմաները ու հարցադրումները նորույթ

էին ժամանակի թուրքագիտական գրականության մեջ և ունեին (անտարակույս, հիմա էլ պահպանում են) բացառիկ գիտական ու քաղաքական նշանակություն:

Մենագրության աղբյուրագիտական հենքը ակնառու վկայում է հեղինակի կատարած մեծածավալ աշխատանքի մասին: Նա լայնորեն օգտագործել է ոչ միայն թուրքական (շուրջ 10 անվանում), հայկական (23 անվանում), բուլղարական և անգլիալեզու մամուլը, այլ նաև մեծ տեղ է հատկացրել թուրքական օրենսդրական ակտերի ժողովածուներից՝ «Դյուսթյուր»ներից, ինչպես նաև երկրի խորհրդարանի որոշ նիստերի սղագրություններից քաղած նյութերին: Թուրքական սկզբնաղբյուրների օգտագործումը շահեկանորեն տարբերում է Ս. Ավանեսյանի մենագրությունը նորագույն պատմությամբ զբաղվող շատ գիտնականների աշխատություններից, որոնց աղբյուրագիտական հենքը հիմնականում սահմանափակվում է մամուլով: Գրքում օգտագործված են նաև մի շարք հազվադեպ անգլալեզու հրատարակություններ, ի մասնավորի, օրինակ, Լոնդոնում հրատարակվող կրոնական «The Ecumenical Review: World Council of Churches» պարբերականը, որի 1956 թվականի համարներից մեկում տպագրվել էր Եկեղեցիների Համաշխարային Խորհրդի կողմից ստեղծված հատուկ հանձնաժողովի հաշվետվությունը 1955 թվականի սեպտեմբերյան կոտորածների հետևանքների՝ տեղում ուսումնասիրման արդյունքների մասին: Նման արժեքավոր սկզբնաղբյուրների օգտագործումը, ինչ խոսք, էլ ավելի է բարձրացնում գրախոսվող մենագրության նշանակությունը:

Գրքում բերված հարուստ փաստացի նյութը և նրա բարեխիղճ վերլուծությունը հնարավորություն են տվել հեղինակին առանձնացնելու մի շարք սկզբունքային նշանակություն ունեցող երևույթներ, որոնք ակներևորեն վկայում են, որ հանրապետական Թուրքիայի քաղաքականությունը ազգային հարցում ունի ծայրահեղ շովինիստական բնույթ և հաճախակի օգտագործում է ֆիզիկական բնաջնջումը որպես այդ քաղաքականության իրականացման կարևոր միջոցներից մեկը: Նրանց թվին Ս. Ավանեսյանը դասում է այդպիսի խայտառակ իրողություններ, ինչպիսիք են այլազգիների մշակութային-լուսավորչական հաստատությունների, նրանց մշակույթի և ազգային ինքնագիտակցության հետևողական թուրքացման քաղաքականությունը, «վարլիք վերգիսի» հարկային օրենքը, որով Երկրորդ համաշխարային պատերազմի տարիներին փաստորեն բռնագրավվեց այլազգիների ունեցվացքի զգալի մասը, 1955 թվականի սեպտեմբերի հունական ու հայկական կոտորածները և, իհարկե, արեն 1920-ական թվականներին սկիզբ առաջ քրդերի ֆիզիկական բնաջնջման հետևողական քաղաքականությունը: Այդ երևույթները բացահայտորեն հակասում են Լոզանի պայմանագրի 38-44 հոդվածներին, «դրանից բխող բոլոր բարոյական ու իրավաբանական բնույթի հետևանքներով», - գրում է հեղինակը: Այս եզրահանգումը արվել է շուրջ չորս տասնամյակ առաջ, սակայն այն նույնքան այժմեական է նաև մեր օրերում, երբ «քաղաքակիրթ» Թուրքիան թափում է Եվրամիության դռները:

Եզրակացնենք. Խտեփան Ավանեսյանի մենագրությունը կարևոր ներդրում է հարևան պետության ազգային քաղաքականության ուսումնասիրման բնագավառում, այն բռնել է ժամանակի բնությունը և պիտի մտցվի գիտական լայն շրջանառության մեջ: Անհրաժեշտ է թարգմանել այն հայերեն և վերահրատարակել մասսայական տպաքանակով:

ARMENIA, TURKEY RELATIONS SEEM TO GET OFF THE GROUND

YEREVAN, ARMENPRESS:

Samvel Mkrtchian, a senior official of the Armenian foreign ministry and Ruben Safrastian, the director of the Turkish Department of the Armenian Institute for Oriental Studies, were invited, along with government officials and scientists from a dozen of other countries, to take part in an international conference on Search of Stability in the Caucasus in Istanbul February 17.

Speaking to Armenpress, Safrastian said that their participation in the conference was important in terms of sharing Armenia's official position and exchange of opinions.

"Extending an invitation to Armenia was not coincidental, as no peace and stability can be established in the region without taking Armenia's factor into account," said Safrastian.

"On the other hand, sending the invitation to Armenia was a kind of good will manifestation on behalf of Turkey, as it wants diplomatic contacts with Armenia. Turkey's foreign minister Ismail Cem's announcement that Turkey is ready to mediate Armenia-Azerbaijan peace treaty over Karabagh can be regarded as such a manifestation. But Armenia's refusal to accept it was natural, as there are no diplomatic relations between the two countries, the borders are closed and because of Turkey's one-sided position favoring Azerbaijan," Safrastian said.

Safrastian said many Turks regarded Cem's proposal as a "dead born child". A daily Milliyet correspondent rushed at Cem demanding how Turkey was going to mediate Armenian-Azerbaijani peace treaty if it does not have diplomatic relations with Armenia.

"It is clear that the announcement was made with the purpose of reaching some geo-political goals, to enlarge Turkey's role in the region as a counter measure against Russian influence," Safrastian said.

Safrastian said Armenian-Turkish relations had not been discussed during the conference, "but of course there were talks behind the scene that a dialogue is needed. Thus, opinions were voiced that Turkey had lost opportunities to establish relations during the previous regime of ex-president Ter-Petrosian, so another attempt should be made. Safrastian said that Turkey understands well that without normalizing its relations with Armenia it would not be able to fully represent its strategic position in the region.

There were also calls for refraining from establishment of any kind of relations with Armenia unless it refuses from its claims. No word was said about the Armenian genocide and its adoption by France's parliament. The participants

tried, in general, to take the questions away from political filed. But one Turkish historian, participating in the meeting, proposed to embark on a dialogue between those historians of the two countries who do not distort the obvious historical facts.

Both Turkish and other senior officials noted in their speeches that one should not wait until the conflicts in the South Caucasus are solved and only then to launch economic cooperation. "All the sides should do everything in their power to start cooperation in their respective areas and thus create favorable conditions for regulation of the conflicts," this was the main refrain in the speeches, except the Azerbaijani representative who appeared in a kind of isolation by insisting that first conflicts must be solved. Armenia's position to start dialogue without any pre-conditions was welcomed by practically all the participants.

"I think there is some positive shift in Turkish diplomacy and it is most probable that some process aiming to re-evaluate the former positions are going on there," Safrastian said. This conference is the beginning of a long road, which may have its continuation in Yerevan Paris or in Moscow, Safrastian concluded.

ՍԱՖՐԱՍՏԵԱՆԻ ԱՍՈՒԼԻՍԸ

Հայաստանի Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի Թուրքիայի բաժնի վարիչ, Պատմաբանական Փրոֆ. Տոքթոր Ռուբեն Սաֆրաստեան Երկուշաբթի առաւօտ այցելեց Ալոս-ի խմբագրատունը և պատասխանեց մեր հարցումներուն: Ստորև Տոքթ. Սաֆրաստեանի խօսքերէն հետաքրքրական մասեր.

Այս վերջին անիսներու իրադարձությունները, տարբեր երկիրներու կողմէ ցեղանսպանութեան քննարկումը, ընդունիլը պատճառ են դարձեր, որ Թուրքական մէտիայի մէջ հարցը ստանայ այժմեական բնոյթ: Կ'երեւի թէ այդ պատճառաւ ժողովրդի ընթացքին հարցերու տարալի մը տեղաց իմ վրայ: Եւ հարցերը շատ տարբեր տեսակի էին: Ամենակարեւորը, Թուրք հասարակութիւնը մամուլի միջոցաւ կ'ուզէր գիտենալ իմ կարծիքը, թէ՛ ցեղանսպանութիւն եղած է, թէ՛ իմ եւ թէ՛ մի շարք այլ պատմաբաններու այդ մասին կարծիքները:

Իսմայիլ ճեմ-էն միջնորդութեան առաջարկ

Գալով Արտաքին Գործոց Նախարար Իսմայիլ ճեմի Ատրպէյճանի եւ Ղարաբաղի հակամարտութեան միջնորդ հանդիսանալու առաջարկին, ես իմ կարծիքս յայտնեցի, որ միջնորդ հանդիսանալու այդ առաջարկը կը համարեմ կարելի: Բայց այստեղ կայ մի այլ հանգամանք. Թուրք կառավարութիւնը կը բռնէ Ատրպէյճանի կողմը, հիմնուելով թնիք քաղաքականութեան վրայ, շրջափակելով Հայաստանը եւ յարաբերութիւնները չհաստատելով, սահմանները փակ պահելով Ատրպէյճանին կ'օգնէ: Նաեւ միջազգային հանդիպումներու ընթացքին Թուրքիա չէզօք դիրք չէ բռնած եւ միշտ աշխատած է օգնել Ատրպէյճանին:

Եթէ Թուրքիա կարողանայ յաղթահարել իր թուլութիւնը քաղաքականութեան մէջ, նորմալ յարաբերութիւններ հաստատել Հայաստանի հետ, սահմանները բանայ եւ Ղարաբաղի հակամարտութիւնով չշարունակէ աջակցիլ Ատրպէյճանի, ապա ինչո՞ւ չէ, շատ հնարաւոր է որ Թուրքիան միջնորդական դեր կատարէ:

Շատ կարելի էին Թուրքիոյ Արտաքին Գործոց Նախարարի հորիորդակահին խօսքերը. «Պէտք չէ սպասել որ Կովկասի հակամարտութիւնը լուծի եւ յետոյ համագործակցինք»: Շատ բարձր կզնահատեմ Թուրքիայի այս մօտեցումը, այն առումով, որ եթէ մենք սպասենք մինչեւ հակամարտութեան լուծումը, կրնայ շատ ժամանակ անցնիլ: Կրնանք կամայ կամաց սկսիլ տարբեր մակարդակներու համագործակցութեան Հարաւային Կովկասի երկիրներու միջեւ: Այս թեզը պաշտպանուեցաւ մասնակիցներու մեծ մասին կողմէ, բացի Ատրպէյճանէն: Շատ յատկանշական է, որ Ատրպէյճանը առանձին մնաց իր թեզին մէջ:

Պաքու-ճէյհան

Իմ կարծիքով, Պաքու-ճէյհան նախագիծը չ'իրականանար: Ոչ թէ կ'արգիլուի, այլ եթէ դուք նայիք քաիտեզին, կը տեսնէք որ Պաքուի քարիւղը համաշ-

խարհային շուկաներ հասցնելու ամենակարճ ճանապարհը Իրանի վրայէն կ'անցնի: Պաքուէն- ճեյհան, ճանապարհը փաստօրէն երկու անգամ կ'երկարի: Միւս կողմէ, վերջ ի վերջոյ Արեւմուտքը Պաքուի քարիւղին պէտք չունի: Եթէ դուրս գայ, այդ քարիւղը կ'օգտագործուի Արեւելեան արագ զարգացող պետութիւններու՝ Զնդկաստանի, Չինաստանի եւ այլ երկրներու կողմէ:

Եւ «Հայկական Հարց»ը

Հայկական հարցը գոյութիւի ունի արդէն տասնեակ տարիներէ ի վեր, որպէս միջազգային դիվանագիտութեան հարց: Ներկայիս համդէս կու գայ Հայոց Ցեղասպանութեան դատապարտման խնդիրը եւ կ'օգտագործուի ուրիշ պետութիւններու կողմէ իր շահերուն համար: Ատկէ կարելի է խուսափիլ միայն, հարցը վերացնելով, այսինքն դատապարտման խնդիրը լուծելով, առաջին հերթին ճանչնալով «ցեղասպանութիւն»ը: Իսկ ցեղասպանութիւնը պետական ոճրագործութիւն է եւ պատիժը պէտք է այդ պետութիւնը կրէ:

Պաշտօնական պատմութիւնը տասնիակ տարիներ շարունակ ուրացեր է այդ փաստը եւ թուրքոյ նոր սերունդները ընդհանրապէս պատկերացում չունին անոր մասին: Թուրք ժողովուրդը, Թուրք մտաւորականը եւ ամենակարեւորը՝ Թուրք Պետութիւնները ուժ կ'գտնեն՝ զիրենք զատելու այդ շրջանէն: Ոճրագործութիւնը կատարած է Երիտթուրքական կուսակցութեան շրջանին, որ իր էութեամբ ընդլատարկեայ թօթալիթը կուսակցութիւն մըն էր, որ դառնալով կառավարող կուսակցութիւն՝ պահպանեց իր ընդլատարկեայ գործունէութեան շատ ծելըրը, օրինակ՝ ոճրագործութիւնը պատրաստուել է գաղտնիութեան մէջ: Օգտագործուել են որոշ կազմակերպութիւններ, օրինակ՝ «Թէշքիլաթը Մահսուսա»ն, որուն մէջ ընդգրկուել են բանտերէն արձակուած ոճրագործներ:

Ոճրագործութիւնը նախապատրաստուած էր կուսակցութեան մը կողմէ, որ արդէն նորմալ բաղադրական կուսակցութիւն ալ չդարձաւ:

Ուսումնասիրութիւնները ցոյց կու տան, թէ հրամաններու զգալի մեծամասնութիւնը տրուած են ոչ թէ պետական խողովակներով, այլ կուսակցական եւ կան վկայութիւններ, որ մեծ թիւով փաստաթուղթեր Երիտ-Թուրքական կուսակցութեան Կեդրոնական Կոմիտէի անդամ Տոքթ. Նազլմի կողմէ, սընտուկի մը մէջ դրուելով տարած է եւրոպա:

Հայաստանի և Ռուսական արխիւները

Իսկ Հայաստանի արխիւները փաստօրէն ստեղծուած են ցեղասպանութենէն յետոյ եւ կան ցեղասպանութիւնը հաստատող հազարաւոր փաստաթուղթեր: Մեր արխիւներուն լաւագոյն մասը ցեղասպանութեան վերապրողներուն յուշերն են: Գալով Ռուսական արխիւներուն, կարելի են եւ ուսումնասիրուած՝ որոշ չափով եւ այս փաստաթուղթերուն զգալի մասը հրատարակուած է Հայաստանի մէջ՝ Մկրտիչ Ներսէսեանի կողմէ, «Հայերի Ցեղասպանութիւնը մէջ» հաւաքածոյին մէջ:

Իմ կարծիքով, Հայ եւ Թուրք պատմաբաններու միջեւ այս երկխօսութիւնը պէրք չէ ընթանայ «ցեղասպանութիւնը եղաւ թէ չեղաւ» նիւթի շուրջ, այլ ուղղակի եղածի հետաւեցներու կամ ընթացքի մասին: Երկրորդ հանգամանքն է որ ըլլայ պատմաբաններու եւ մասնագետներու միջեւ, որոնք կարող են քննարկման ընդհանուր դաշտ մը ստեղծել: Եթէ ըլլան այդպիսի համդիպումներ, հնարաւոր կ'ըլլայ համաձայնութեան յանգիլ: Հակառակ պարագային, գիտական քննարկում հնարաւոր չէ: Մարդիկ պէտք է իրար հասկանան, իրարու հետ խօսին:

ՈՒՇԱԳՐԱՎ ԱՇԽԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԵՐԴՐՈՒՄ

*Nikolay Hovhannisyan. Formation of the Transcaucasian-Middle Eastern Geopolitical Region.
Yerevan: Publishing House of NAS Armenia, 2000.*

Անցյալ դարի 90-ական թվականները ոչ միայն վերածնեցին եվրասիական մայրցամաքի քաղաքական քարտեզը, այլ նաև սկիզբ դրեցին մի շարք խորքային լայնածավալ տեղաշարժերի, որոնք կարելի է բնութագրել որպես նոր աշխարաքաղաքական համակարգերի առաջացում: Ներկա փուլում նրանց ուղղվածությունը, ինչպես նաև տարբերակիչ բաղադրամասերից շատերը արագընթաց քաղաքական փոփոխությունների հորձանութում դեռևս դժվար նշմարելի են նույնիսկ մասնագետների համար: Վերջերս ուշագրավ գիտական կոնցեպտով հանդես եկավ Հայաստանի Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն և հակամարտությունների կարգավորման Կենտրոնի ղեկավար Նիկոլայ Յովհաննեսյանը: Ճանաչված գիտնականի կարծիքով ներկայումս Անդրկովկասը ընդգրկված է այդպիսի մի աշխարաքաղաքական գործընթացի մեջ, որի էությունն է «անդրկովկասյան - մերձավորարևելյան աշխարաքաղաքական տարածաշրջանի կազմավորումը»: Այդ վարկածի համակողմանի հիմնավորումը նա ներկայացրեց օգոստոս-սեպտեմբերին Մոսկվայում (Կամադա) գումարված ասիական և հյուսիսաֆրիկյան հետազոտություններին նվիրված 36-րդ միջազգային կոնգրեսում, որտեղ նա Հայաստանի միակ ներկայացուցիչն էր: Հեղինակավոր գիտաժողովի մասնակիցների կողմից պրոֆեսոր Յովհաննեսյանի զեկուցումը լսվել է մեծ հետաքրքրությամբ: Գիտական հասարակայնության ավելի լայն շրջանակները՝ ինչպես մեզանում, այնպես էլ արտերկրում հնարավորություն են ստացել ծանոթանալ այդ վարկածին առանձին գրքույկով անգլերեն լեզվով հրատարակված զեկուցման տեքստից: Ընդգծենք նաև այն հանգամանքը, որ գրքույկը տպագրվել է ՀԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Գիտական խորհրդի որոշմամբ. այսպիսով ինստիտուտը հավատարիմ է մնում վերջին տարիներին որդեգրած հրատարակչական քաղաքականությանը՝ հնարավորին չափ մեծ տեղ հատկացնել անգլերեն լեզվով հրապարակումներին, ինչը զգալի ընդլայնում է հայրենական արևելագիտական դպրոցի ներկայացուցիչների հնարավորությունները ամմասն չճանալու գիտության այդ բնագավառում այսօր աշխարհում ընթացող բանավեճերին ու քննարկումներին: Առաջինը, որ աչքի է զարնում Ն. Յովհաննեսյանի կողմից առաջարկված գիտական կոնցեպտի հետ ծանոթանալիս, դա նրա լավ հիմնավորվածությունն է՝ պատմական տեսանկյունից: Քննության առնելով պատմական անցյալը, հեղինակը նշում է, որ Անդրկովկասի երեք հիմնական պետությունները՝ Հայաստանը, Վրաստանը և Ադվանքը իրենց գոյության ողջ ընթացքում ակտիվ ներգրավված են եղել Մերձավոր Արևելքի քաղաքական

կյանքի մեջ: Նա բերում է, մասնավորապես, Արտաշեսյան Հայաստանի օրինակը, որը, ըստ նրա բնութագրման, «ականավոր դերակատարություն ուներ Անդրկովկասի քաղաքական կյանքում ու Մերձավոր Արևելքի միջազգային հարաբերություններում»: Համաձայն հեղինակի, անդրկովկասյան ժողովուրդների հիշողության մեջ այդ համագամանքը թողել էր «խորը հետք», ինչը և նպաստեց, որ երբ 90-ական թվականների սկզբին Անդրկովկասը վերականգնվեց որպես ինքնուրույն միավոր, այդքան հեշտ և նույնիսկ «բնական» եղավ «կամուրջ կառուցել» Մերձավոր Արևելքի հետ: Հեղինակի ձգտումը իր աշխարաքաղաքական հայացքները հիմնավորելիս հաշվի առնել նաև պատմական փորձը անտարակույս շահեկանորեն տարբերում է նրան ժամանակակից շատ քաղաքագետներից, որոնք հաճախակի թերագնահատում են և նույնիսկ անտեսում են պատմական գործոնների ազդեցությունը ներկայումս ընթացող աշխարաքաղաքական գործընթացների վրա: Պրոֆեսոր Հովհաննիսյանի կողմից առաջարկվող կոնցեպտի կարևոր առանձնահատկություններից է նրա քաղաքական հավասարակշռվածությունը և քաղաքագիտական հիմնավորվածությունը: Հեղինակի եզրակացությունները արդյունք են ճշգրիտ և նուրբ վերլուծությունների, որոնք բխում են տարածաշրջանի առանձնահատկությունների խորը իմացությունից: Դա ամենևին էլ պատահական չէ. Նիկոլայ Հովհաննիսյանը մերձավորարևելյան հիմնախնդիրների լավագույն և հեղինակավոր գիտակներից է ոչ միայն մեզանում, այլ նաև արտերկրում, նրա աշխատությունները տպագրվել են բազմաթիվ լեզուներով, իսկ նրանց հեղինակը ընտրվել է մի շարք արտասահմանյան գիտությունների ակադեմիաների անդամ, այդ թվում, նաև Նյու Յորքի Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի: Այսպես, անդրադառնալով «Մերձավոր Արևելք-Անդրկովկաս» տարածաշրջանի ներկայիս ռազմավարական իրադրությանը, հեղինակը ընդգծում է մի քանի նոր երևույթներ, որոնք ունեն որոշիչ նշանակություն այստեղ ընթացող քաղաքական գործընթացները աղեկատու ընկալելու համար: Ըստ Հովհաննիսյանի, դրանք հետևյալն են. Մերձավոր Արևելքի թատերաբեմից անհայտացել է գերտերություններից մեկը՝ խորհրդային Միությունը, որը տասնամյակներ շարունակ ուներ չափազանց ակտիվ, ժամանակ առ ժամանակ նույնիսկ որոշիչ դերակատարում այս տարածաշրջանում, իսկ մյուս գերտերության՝ ԱՄՆ-ի նշանակությունն ու դերը անմախառն աճել են: Միաժամանակ, ի հայտ են եկել անկախ անդրկովկասյան պետություններ, որոնք լի-նելով թույլ, վտանգ չեն ներկայացնում մերձավորարևելյան երկրների համար, ի տարբերություն նախկին խորհրդային Միության: Այդ հանգեցրել է ուժերի հավասարակշռության փոփոխմանը ի նպաստ տարածաշրջանի խոշոր պետությունների՝ Թուրքիայի և Իրանի: Որպես հետևանք, տարածաշրջանում սրվել է քաղաքական իրադրությունը, քանի որ արդեն գոյություն ունեցող արաբ-իսրայելական հակամարտությանը («աշխարհի ամենահին հակամարտություններից մեկին», հեղինակի բնութագրմամբ) ավելացել են նորերը՝ անդրկովկասյանները: Գիտնականի վարկածի կարևոր բաղկացուցիչ մասն է կազմում մերձավորարևելյան տարածաշրջանի անդրկովկասյան ենթատարածաշրջանի քաղաքական կառուցվածքի բնութագրումը: Հեղինակը նշում է, որ խորհրդային Միության փլուզումից և երեք ինքնիշխան պետությունների՝ Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեյջան առաջացումից հետո իրենց ողջ սրությամբ ի հայտ եկան մի շարք

հին ազգային-քաղաքական-հակամարտություններ, որոնք սովետական շրջանում գտնվում էին թաքնված վիճակում: Այդ հակամարտություններից երկուսի՝ Ղարաբաղյանի և Աբխազականի զինված բախումների փուլի հետևանքով առաջացած Լեռնային Ղարաբաղի և Աբխազիայի հանրապետությունները, չնայած այն հանգամանքի, որ դեռևս ձևականորեն չեն ճանաչված համաշխարհային հանրության կողմից, սակայն ունեն ինքնիշխան պետությանը հատուկ բոլոր ատրիբուտները և իրականում հանդիսանում են անկախ պետություններ: Նրանք արդեն այսօր, ինչպես նշում է հեղինակը, «որոշ դեր են խաղում Անդրկովկասի քաղաքական կյանքում» և կարող են դասվել «հիմնական դերակատարների» թվին: Այսպիսով, եզրակացնում է Ն. Յովհաննեսյանը, անդրկովկասյն ենթատարածաշրջանը ներկայումս բաղկացած է երեք դե -յուրե անկախ պետություններից և երկու դե -ֆակտո: Սույն եզրահանգումը ունի սկզբունքային նշանակություն և չափազանց կարևոր է ինչպես գիտական, այպես էլ քաղաքական առումով և կարող է ունենալ հեռուն գնացող հետևանքներ: Հետաքրքիր են հեղինակի դիտարկումները, կապված «Մերձավոր Արևելք-Անդրկովկաս» տարածաշրջանի «հիմնական դերակատարների» միջև գոյություն ունեցող փոխհարաբերությունների և նրանց կողմից հետապնդված աշխարաքաղաքական նպատակների հետ: Նա բաժանում է այդ դերակատարներին երեք խմբի: Առաջին խումբը կազմում են Անդրկովկասի երեք պետություններ՝ Հայաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանը, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղը ու Աբխազիան: Պետությունների երկրորդ խումբը կաղմված է Միջին Արևելքի երկրներից (Թուրքիա, Իրան, որոշ արաբական երկրներ և Իսրայել): Երրորդ խմբին է դասում Ն. Յովհաննեսյանը ԱՄՆ-ին, Ռուսաստանին և Եվրոպական Միության մի շարք հիմնական անդամ-պետություններին, որոնք չլինելով աշխարագրական առումով տարածաշրջանային երկրներ, այնուամենայնիվ կարևոր դեր են կատարում այստեղ ընթացող գործընթացներում: Սույն դասակարգումը համահունչ է անցյալ տարի Հայաստանի կողմից առաջ քաշած 3 (Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան) + 2 (Թուրքիա, Իրան) + 3 (Ռուսաստան, ԱՄՆ, Եվրամիություն) բանաձևի հիման վրա Անդրկովկասում կայունության և անվտանգության համաձայնագիր ստորագրելու վերաբերյալ առաջարկին և փաստորեն տեղադրում է այն ավելի լայն աշխարաքաղաքական համտեքստի մեջ: Հեղինակը անդրադարձել է նաև տարածաշրջանային դերակատարների միջև գոյություն ունեցող երկկողմանի հարաբերությունների ներկայիս վիճակին, քննության է առել նրանց ռազմավարական շահերը և երկարաժամկետ քաղաքական նպատակները, և այլն: Մասնավորապես, համեմատաբար մեծ տեղ է հատկացված հայ-թուրքական հարաբերությունների բնութագրմանը, ինչպես նաև Թուրքիայի քաղաքականությանը որոշ առանձնահատկությունների վերհանմանը: Նշվում է, որ հայ-թուրքական հարաբերությունների նորոշակացմանը խոչընդոտում է Թուրքիան, պայմանավորելով Հայաստանի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը վերջինիս կողմից գիշումներով մի քանի սկզբունքային հարցերում: Անդրադառնալով Թուրքիայի քաղաքականության հեռահար նպատակներին, Ն. Յովհաննեսյանը նշում է, որ վերջինս ձգտում է օգտագործել Անդրկովկասը որպես «բնական կամուրջ»՝ հասնելու համար Կենտրոնական Ասիա և այդպիսով իրականացնել իր պանթյուրքիստական երազանքները: Սակայն Ն. Յովհաննեսյանը

չի սահմանափակվում միայն երկկողմանի հարաբերությունների ոլորտով, այլ փորձում է բացահայտել որոշ դեպքերում նրանց հիմքում գտնվող ապագա քաղաքական առանցքների սերմերը: Այսպես, օրինակ, պրոֆեսոր Յովհաննիսյանի վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ Վրաստանը, Ադրբեջանը և Թուրքիան ցուցաբերում են ձգտում ավելի սերտացնել իրենց հարաբերությունները. նույնը կարելի է ասել Հայաստանի և Իրանի մասին: Իրավացիորեն ընգծելով Ռուսաստանի կարևոր դերը տարածաշրջանում, նա ուշադրություն է դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ անդրկովկասյան պետություններից միայն Հայաստանն է, որի հետ Ռուսաստանը պահպանում է «սերտ բարեկամական» հարաբերություններ և որի տարածքում տեղակայված ռուսական զինված ուժերի ստորաբաժանումը ոչ միայն նպաստում է երկու երկրների անվտանգության պահպանմանը, այլ նաև պաշտպանում է ԱՊՀ-ի հարավային սահմանները: Ադրբեջանի ու Վրաստանի դիրքորոշումը Ռուսաստանի նկատմամբ բնութագրվում է որպես «ավելի շուտ հակառուսական», քան թե ռուսաետ: Հետաքրքիր են նաև հեղինակի դիտարկումները վերջին տարիներին Անդրկովկասում Իսրայելի քաղաքականության ակտիվացման շարժառիթների և առանձնահատկությունների վերաբերյալ: Ուղղակիորեն կապելով այդ ակտիվացումը Թուրքիայի ռազմական համագործակցության հաստատման հետ հեղինակը նշում է, որ Անդրկովկաս - Միջին Արևելք տարածաշրջանի ժողովուրդների մեծամասնությունը ընկալում է այդ համագործակցությունը որպես «լուրջ վտանգ իրենց ազգային անվտանգությանը և շահերին» և ունեն բացասական դիրքորոշում նրա նկատմամբ: Համոզեցուցիչ է հնչում հեղինակի համակողմանի և մանրակրկիտ վերլուծության արդյունքում կատարված եզրահանգումը. «Անդրկովկասյան - Միջին Արևելյան աշխարաքաղաքական տարածաշրջանը իրականություն է և կարևոր դեր է կատարում ժամանակակից միջազգային հարաբերություններում»: Մնում է սպասել, երբ Նիկոլայ Յովհաննիսյանի արժեքավոր գիտական վարկածը լույս կտեսնի մենագրության տեսքով և հայերենով:

2002

ბ ე მ ე მ ე

ЗНАЧЕНИ ИЗУЧЕНИЯ АРМЯНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ: НЕКОТОРЫЕ ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ

Армяно-турецким межгосударственным отношениям конца XX — начала XXI веков “не повезло” дважды: как факту действительности, так и объекту исследования. Поясним нашу мысль.

В реальной жизни они хоть и существуют: два соседних государства “признают” существование друг-друга, время от времени присходят контакты между официальными представителями различных уровней, включая президентов и министров иностранных дел и ведутся переговоры, однако до сих пор они не получили своего легального оформления с точки зрения международного права — дипломатические отношения не установлены; то есть строго говоря, в системе современных международных двусторонних отношений они как бы не существуют. К тому же, одна из сторон — Турция — в одностороннем порядке осуществляет фактическую экономическую блокаду, а также ввела специальный визовый режим в отношении Армении, который она то ужесточает, то вводит определенные послабления в зависимости от... результатов обсуждения проблемы геноцида армян в парламентах третьих государств.

Не лучше обстоит дело и с исследованием проблем армяно-турецких отношений.²⁹ Фактически отсутствуют работы, в которых они анализировались бы с применением понятийного аппарата, используемого в современной науке о международных отношениях. К сожалению, отсутствует также сколь-нибудь полное фактологическое исследование истории армяно-турецких межгосударственных отношений, даже их отдельные периоды не получили адекватного отображения в специальной литературе с точки зрения “голой” фактографии, не говоря уже о монографии, в котором проявился бы комплексный подход. Авторы существующих работ решают прежде всего задачу оправдания кое-каких узконациональных или узкопартийных подходов к этой сложной и многослойной проблеме. Получила также распространение практика их рассмотрения только в контексте изучения Карабахского конфликта. В результате, предлагаемые в специальной литературе интерпретации армяно-турецких отношений являются в целом односторонними и поверхностными.

Между тем, даже из краткого описания в начале статьи состояния армяно-турецких межгосударственных отношений становится очевидной их безусловная “ценность” в качестве объекта исследования в рамках подхода “case-study” — с целью их дальнейшей генерализации и включения в каталог конкретных случаев, которыми оперирует современная теория международных отношений. Отметим две ее области, для которых, по нашему мнению, история

отношений между Арменией и Турцией последнего десятилетия представляет несомненный интерес.

Это прежде всего такая новая, на наших глазах формирующаяся область, как изучение методов и способов осуществления "неконвенциональной дипломатии" или, выражаясь более конкретно, исследование двусторонних отношений между государствами в условиях отсутствия дипломатических отношений. Казалось бы, армяно-турецкие отношения могли бы послужить одним из основных "случаев" (case), используемых для теоретических обобщений. Однако исследователями опыт армяно-турецких отношений в целом игнорируется. Характерным является следующий пример: в новаторской по своей сути в этой области работе профессора Лейкастерского университета Г. Р. Бэрриджа "Разговаривая с врагом", положившей начало исследованиям в этой области, отсутствует обращение к опыту армяно-турецких отношений, хотя и автор в числе других случаев использования присутствия на официальной церемонии похорон видного государственного деятеля для осуществления контактов между руководителями государств, не имеющих дипломатических отношений, упоминает визит президента Армении Л. Тер-Петросяна в Анкару по случаю похорон президента Турции Т. Озала¹. Между тем, рассмотрение особенностей армяно-турецких отношений позволило бы автору не только расширить, пользуясь терминологией самого Бэрриджа, список "ключевых методов коммуникации", используемых сторонами, но и "рассмотреть более пристально формальные и существенные обстоятельства, которые делают необходимым обращение к ним"².

Так, вся концепция и структура книги английского ученого основываются на допущении, что государства могут не иметь дипломатических отношений или в результате не признания друг друга, или в результате разрыва дипломатических отношений³. Тем самым им устанавливается прямая зависимость между признанием нового государства и установлением дипломатических отношений. "Во всяком случае, - пишет Бэрридж, если в признании нового государства или нового правительства отказано по какой-либо причине, дипломатические отношения, конечно, не могут быть установлены; точно также, если признание взято обратно, то дипломатические отношения, если они существовали, должны быть приостановлены"⁴. В результате, он фактически исключает из своего рассмотрения такой случай, как отказ от установления дипломатических отношений при официальном признании нового государства - то есть тот "операционный код"⁵, который выработало руководство Турции в отношении Армении еще в 1991 году и который оно сохраняет до сих пор. Тем самым, поле анализа автора сужается до рассмотрения только двух случаев: непризнания государства и разрыва дипломатических отношений.

¹ G. R. Berridge, *Talking to the Enemy: How States without 'Diplomatic Relations' Communicate*. New York, 1994.

² Ibid., p. XVI.

³ Ibid., p. 1.

⁴ Ibid., p. 3.

⁵ Термин был введен в практику международных исследований Александром Джорджом. См.: A. George, *The "Operational Code": A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making*. - *International Studies Quarterly*, 1969, 13, p. 190-222.

Между тем, отмеченный нами выше случай имеет ряд принципиальных отличий от оказавшихся в центре внимания Бэрриджа. В частности, избравшее такую политику государство получает не только значительное стратегическое преимущество перед “новым государством”, ставя установление дипломатических отношений в зависимость от выполнения неких предварительных условий, но и официально признавая существование этого “нового государства” оставляет за собой возможность установления с ним и поддержания “неконвенциональных контактов” на самых различных уровнях, включая высший, используя их в конечном итоге с целью оказания давления на него. В случае непризнания “нового государства” каналы “неконвенциональных контактов” были бы в значительной степени перекрыты, что уменьшило бы возможности для дипломатического маневрирования, а в конечном счете — для оказания давления на него.

С другой стороны, официально признанное “новое государство”, с которым не установили дипломатические отношения, оказывается в затруднительном положении, к стати, более затруднительном, чем если бы сначала дипломатические отношения были бы установлены, а лишь затем в одностороннем порядке разорваны. Испытывая вполне понятный недостаток в опытных дипломатах такое государство лишается также возможности сбора информации посредством посольства и консульств, а также возможностей их посредством установления контактов с представителями различных слоев общества. Все это приводит к тому, что в случае поддержания “неконвенциональных дипломатических отношений” оно вынуждено действовать как бы “вслепую”, что еще более ослабляет его позиции в диспуте с противной стороной, которое, обычно, представлено более сильным и уже состоявшимся государством.

Прочерченная выше лишь пунктирно парадигма отношений была выведена нами на основе обобщения опыта отношений между Турцией и Арменией. Она не имеет аналогов в современной практике дипломатических отношений. Своеобразие армяно-турецких отношений станет более наглядным после краткого обзора рассматриваемых в научной литературе случаев отсутствия межгосударственных отношений.

Государства в наши дни в отношении друг друга применяют главным образом или политику непризнания, или политику разрыва (заморозжения) дипломатических отношений. “Классическими” случаями непризнанных государств в годы “холодной войны” были разделенные государства: Германия, Вьетнам, Корея. До сих пор большинство арабских государств не признают существование государства Израиль. В последние десятилетия получил распространение модифицированный вариант непризнания — непризнание не государства, как такового, а правящего режима (правительства). Особенно часто такую политику применяли Соединенные Штаты, а также под их давлением — их союзники. Так, США многие годы не признавали коммунистический режим Пекина в качестве законного правительства Китая.

Вместе с тем, как показывает обращение к практике международных отношений, значительно большее распространение в новейший период времени получил разрыв дипломатических отношений при одновременном сохранении "признания" данного государства или даже политического режима. Согласно традиции, кодифицированной Венским конгрессом 1815 года, разрыв дипломатических отношений воспринимался как символический акт признания невозможным разрешения конфликтной ситуации между государствами мирными средствами и скорого начала военных действий. Вся история периода "классической европейской дипломатии" позапрошлого века полна примерами подобного рода. И в наши дни время от времени акция разрыва или замораживания дипломатических применяется в непосредственной связи с началом военных действий, как, например, поступила Великобритания в отношении Аргентины в период Фолклендской войны. Однако в современный период или в эру "новой дипломатии"⁶ разрыв дипломатических отношений служит чаще всего актом, символизирующим недовольство политикой данного государства и направлен на его изоляцию на международной арене, особенно, если он применяется сильным государством в отношении более слабого, или же преследует пропагандистские цели; причем, в реальной дипломатической практике обе эти цели зачастую совмещаются. Приведем в качестве примера разрыв Соединенными Штатами дипломатических отношений с правительством Кастро на Кубе, которое, тем не менее, не сопровождалось отказом не только от признания кубинского государства, но даже от признания режима Кастро⁷. Подобный подход США был обусловлен, на наш взгляд, их стремлением оставить дверь открытой для последующих "неконвенциональных" контактов с представителями коммунистического правительства Кубы с целью попытаться добиться благоприятных для себя изменений. Важную роль сыграл, несомненно, фактор географической близости Кубы к США, что обуславливает его особое значение даже для такой мощной державы, как Соединенные Штаты. Интересно отметить, что в одном из своих выступлений тогдашний президент США имплицитно оправдывая подобную политику вынужден был даже публично солгать, заявив что США не признают правительство Кастро. Политика Турции в вопросе дипломатических отношений с Арменией оказывается наиболее близкой именно к политике США в отношении к Кубе, имея, однако, существенное отличие от последней; а именно, она с самого начала отказалась установить с Арменией дипломатические отношения, обусловив их установление рядом предварительных условий, касающихся других пунктов повестки дня в отношениях между этими двумя государствам, по которым ей не удалось добиться удовлетворяющих ее уступок со стороны Армении. Подобный подход турецкой стороны основывался на убеждении, что Армения, как "новое государство", к тому

⁶ Термин "новая дипломатия" применяется нами в соответствии с подходом, разработанным Сассоном Софером. См.: Sasson Sofer, *Debate Revisited: Practice Over Theory?* – In: *The Theory and Practice of International Relations*. Eighth Edition. Edited by: William Clinton Olson, Englewood Cliffs (New Jersey), 1991, p.65-78.

⁷ См. об этом: C. Warbrick, *The New British Policy on Recognition of Governments*, *International and Comparative Law Quarterly*, 1981, Vol. 30, p. 569.

же, не имеющая выхода к морю, находящаяся в состоянии военного конфликта с Азербайджаном и испытывающая значительные экономические трудности, больше ее заинтересована в установлении дипломатических отношений. Таким образом, можно утверждать, что Турция, фактически, использовала свое возможное согласие на установление дипломатических отношений с Арменией в качестве "средства влияния" в понимании исследователя проблем международного влияния (influence) Джеймса Дэвиса⁸. Однако до сих пор, по прошествии почти десяти лет, дипломатические отношения между Турцией и Арменией не установлены. Это означает, значительные расхождения между ними остаются, и Турции не удалось добиться от Армении существенных уступок, то есть вовлечь ее в сферу своего влияния.

В более широком смысле, отношения между Турцией и Арменией представляют определенный научный интерес также с точки зрения дальнейшего развития теории межгосударственных двусторонних отношений, которая в условиях усиления в последние годы влияния неолиберальных и мондиалистических теорий оказалась на периферии интереса исследователей. Между тем анализ армяно-турецких отношений в контексте такого фундаментального понятия этой теории, как мощь ("power") государства и способы ее реализации, или концепция принуждения мог бы способствовать ее дальнейшему развитию.

Обратимся к конкретному примеру. В последние годы ряд исследователей пришли к выводу, что в наши дни в дипломатической практике возросло значение повестки дня ("agenda") как двусторонних, так и многосторонних международных отношений, исходя из чего и подчеркивают необходимость ее более пристального изучения⁹. Однако конкретные способы формирования повестки дня остаются малоисследованными. Обращение к опыту армяно-турецких отношений и в этом случае снабжает нас интересным материалом для анализа. Так, оказывается, еще до краха СССР и создания независимого армянского государства стороны вступили в борьбу за формирование повестки дня двусторонних межгосударственных отношений. Об этом свидетельствует визит посла Турции в Москве В. Вурала в Ереван в апреле 1991 года и его переговоры с руководством республики, в ходе которых обнаружились отличия сторон в подходах к формированию повестки дня. Если армянская сторона стремилась сконцентрировать повестку дня двусторонних отношений на вопросах экономического характера, то посла Вурала интересовали прежде всего вопросы, связанные проблемой геноцида армян и армяно-турецкой границей, а также проблема урегулирования Карабахского конфликта и лишь в последнюю очередь — вопросы торгово-экономического характера. Турции тогда удалось навязать свою интерпретацию повестки дня, а после того, когда она, признав в конце 1991 года независимость Армении, отказалась установить с ней дипло-

⁸ James W. Davis, Jr., *Threats and Promises: The Pursuit of International Influence*. Baltimore and London, 2000, p. 10-25.

⁹ См., например, следующие работы: Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, *Complex Interdependence and the Role of Force*. — In: *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*. Fifth Edition. Edited by: Robert J. Art, Robert Jervis, New York, 2000, pp. 241-242; Chris Brown, *Understanding International Relations*. New York, 1997, pp. 228-230.

матические отношения, форсированно в нее вошел новый пункт: об установлении дипломатических отношений. В 1992-1993 годах в иерархии ее пунктов опять-таки под давлением Турции произошли изменения, в результате которых проблема урегулирования Карабахского конфликта выдвинулась на первое место. Борьба за повестку дня закончилась в 1993 году победой турецкой стороны, когда после потери Азербайджаном Кельбаджара она окончательно закрыла свою границу с Арменией, вынудив тем самым армянскую сторону согласиться с заменой торгово-экономического пункта повестки дня на вопрос об открытии Турцией границы с Арменией. В течение последующих лет вплоть до сегодняшнего дня (июль 2002 года) повестка дня армяно-турецких отношений не претерпела сущностных изменений, лишь новое руководство Армении, пришедшее к власти в 1998 году, сконцентрировав свое внимание на проблеме признания геноцида армян добилося изменений в иерархии пунктов повестки дня.

Сказанное выше о борьбе за повестку дня армяно-турецких отношений не оставляет сомнений в том, что мы имеем весьма интересный случай с точки зрения более детального изучения проблемы формирования повестки дня двусторонних межгосударственных отношений. В частности, стремление Турции установить свой контроль над формированием повестки дня в межгосударственных отношениях с Арменией свидетельствует о ее стремлении расширить поле применения (*domen*) своей мощи (*power*) за счет включения в нее и повестки дня. Такая интерпретация политики Турции основывается на определении мощи государства как способности контролировать других, глубоко разработанном Джоном Ротгебом¹⁰.

Вместе с тем, изменение в иерархии вопросов повестки дня, происшедшее в 1998 в результате изменения в политике Армении в вопросе признания факта геноцида армян, показывает, что и более слабое государство, в данном случае — Армения, имеет возможность не только противостоять более сильному и игнорировать его требования, но и добиваться определенного преимущества в дипломатическом противостоянии, особенно, когда это касается вопросов, корнящихся в глубинах коллективного сознания и исторической памяти. К сходным результатам пришла группа американских специалистов, исследующих предпосылки и условия достижения успеха при использовании угроз, главным образом, военного характера¹¹.

Заключая, попытаемся очень кратко интерпретировать армяно-турецкие отношения применяя отмеченные нами выше новые разработки в теории международных отношений. Они характеризуются как "неконвенциональные", для которых большое значение имеет определение повестки дня межгосударственных отношений. На формирование такой парадигмы отношений решающее влияние оказал "операционный код", разработанный дипломатией

¹⁰ John M. Rothgeb, Jr., *Defining Power: Influence and Force in the Contemporary International System*. New York, 1991, p. 27-36.

¹¹ См. об этом в книге: Peter Karsten, Peter D. Howell, and A. F. Allen, *Military Threats: A Systematic Historical Analysis of the Determinants of Success*. Westport, Connecticut, 1984.

Турции в отношении Армении, который характеризуется использованием ряда не вполне традиционных методов принуждения (coercion).

По приблизительной оценке признанного канадского специалиста Калеви Холсти более 90% отношений между государствами базируется на политике "простого убеждения" (persuasion)¹². Таким образом, армяно-турецкие межгосударственные отношения последнего десятилетия относятся к такому типу отношений, который составляет лишь менее 10% всего современного международного "траффика", именно по этой причине обращение к их опыту и дальнейшая генерализация могут способствовать уточнению некоторых концепций и понятий, применяемых в наши дни для изучения международных отношений.

¹² К. J. Holsti, *International Politics: A Framework for Analysis*. Sixth Edition, Englewood Cliffs, 1992, p. 126.

ԹՈՒՐԵԻԱՆ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅՈՑ ՀԱՍԱՐՈՒՄ Է ԻՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐ

Վերջերս հայ-թուրքական շփումները լրջորեն ակտիվացել են բոլոր մակարդակներում՝ ներառյալ պետական: Երկու երկրների հասարակությունների ներկայացուցիչների մակարդակով քննարկվում են Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման, երկու երկրների միջև սահմանների բացման և այլ հարցեր: Հայ հասարակության մեջ ոչ միանշանակ գնահատական է տրվում այդ շփումներին և երկկողմ հարաբերությունների հեռանկարներին: Այս հարցերն է մեկնաբանում ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Թուրքիայի բաժնի վարիչ Ռուբեն Սաֆրաստյանը «ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ»-ի թղթակից Սուսաննա Պետրոսյանի հետ զրույցում:

«ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ».- Դուք որքանով եք ռեալ համարում հայ-թուրքական դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը, հաշվի առնելով այն, որ Թուրքիան այդ հարցում նախապայմաններ է առաջադրում:

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ.- Այս հարցի պատասխանը պետք է դիտարկել՝ ելնելով հետևյալ հանգամանքից. 2000 թ. աշնանը Թուրքիայի Ազգային անվտանգության խորհրդի (ԱԱԽ) նիստում ընդունվեց երկու կարևոր որոշում, առաջինը՝ Հայոց ցեղասպանության հետ կապված խնդիրը համարվեց Թուրքիայի ազգային ավտանգությանն առնչվող խնդիր, և երկրորդ՝ Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարությանը հանձնարարվեց ամեն կերպ խոչընդոտել ԱՄՆ Կոնգրեսում Հայոց ցեղասպանության խնդրի քննարկումը: Առաջին որոշումը կարելի է շրջադարձային համարել. մինչ այդ թուրքական պետության պայքարը ցեղասպանության ճանաչման դեմ ազգային անվտանգության խնդիրների շրջանակներում չէր և համարվում էր սոսկ Թուրքիայի արժանապատվության խնդիր:

Իսկ ԱԱԽ 2000 թ. որոշումը նշանակում է, որ բարձրագույն զինվորականությունը գտնում է, որ ցեղասպանության հետ կապված խնդիրների ամբողջ համալիրը վտանգում է Թուրքիայի ազգային անվտանգությունը: Վերջին երկու տարիների ընթացքում բարձրագույն սպայակույտն իր ձեռքում է պահում և վերահսկում Հայոց ցեղասպանության հարցի հետ կապված բոլոր խնդիրները: Պատահական չէ, որ Թուրքիայի Գլխավոր շտաբի վերսալթի վրա հատուկ տեղ է հատկացվել Հայոց ցեղասպանությանը, որտեղ ամենակրպիտ ձևով խեղաթյուրվում է պատմական իրողությունը:

Երկրորդ որոշումը, որ ընդունվել է ԱԱԽ-ի կողմից, այն է, որ ԱՄՆ Կոնգրեսում Հայոց ցեղասպանության խնդրի քննարկումը և հավանական դրական որոշումը կարող է մեծապես վտանգել Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության

ամբողջ համալիրը: Հաշվի առնելով այս երկու որոշումները, ես գտնում եմ, որ առաջիկա տարիներին Հայաստանի հանդեպ թուրքիայի դիրքորոշման հարցում մեղմացում չպետք է ակնկալել: Իմ կարծիքով, թուրքիան կզնա Հայաստանի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման միայն այն դեպքում, եթե Հայաստանը պաշտոնապես հայտարարի, որ ոչ մի պահանջ չունի թուրքիայի նկատմամբ, իսկ ցեղասպանությունը քաղաքական խնդիր չէ, այլ՝ պատմաբա ներքի, և այդ հարցը պետք է նրանք լուծեն: Դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը դիտվում է թուրքիայի կառավարության կողմից որպես կարևոր լծակ Հայաստանի վրա ճնշում գործադրելու և Հայաստանի միջոցով Սփյուռքի, մասնավորապես ամերիկյան հայ համայնքի վրա ազդելու համար:

«ԼՏ».- Այս ամենից կարելի՞ է եզրակացնել, որ ցեղասպանության խնդիրը թուրքիայի համար դարձել է առաջնային խնդիր:

Ռ.Ս.- Իմ գնահատմամբ, վերջին երկու տարվա ընթացքում, երբ Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում ցեղասպանությունը դարձավ խորհրդարանական քննարկումների հիմնախնդիր, այն դարձավ թուրքիայի համար առաջնային, իսկ դարաբաղյան հիմնահարցը մղվեց երկրորդ պլան:

Երբ Ֆրանսիան պաշտոնապես ճանաչեց ցեղասպանությունը, թուրքական կողմը գնաց մեծ տնտեսական կորուստների՝ դրանով իսկ ապացուցելով իր համար ցեղասպանության հարցի մեծ կարևորությունը: Իսկ եթե ԱՄՆ Կոնգրեսը ընդունի այդ փաստը և դատապարտի թուրքիային, դա իսկապես կլինի թուրքիայի արտաքին քաղաքականության կարևոր պարտությունը, որը հնարավորություն կտա միջազգային հանրությանը ճնշում գործադրել թուրքիայի վրա:

«ԼՏ».- Հայտնի է, որ ամերիկյան աշխարհաքաղաքականության մեջ հայ-թուրքական հարաբերությունների նորմալացումը համարվում է մեր տարածաշրջանի հանգուցային խնդիրներից մեկը: Եւ այս առումով ԱՄՆ-ի կողմից ճնշում է գործադրվում թուրքիայի վրա, որպեսզի նա կարգավորի իր հարաբերությունները Հայաստանի հետ ...

Ռ.Ս.- Անդրկովկասը ամերիկյան աշխարհաքաղաքագետների կողմից դիտվում է որպես տարածք, որտեղ հնարավոր է հասնել Ռուսաստանի ազդեցության նվազեցմանը և ամերիկյան ազդեցության ուժեղացմանը, որին որպես միջոց պետք է ծառայի նաև թուրքիան: ԱՄՆ ճնշումը որոշ չափով ստիպում է թուրքիայի ղեկավարությանը դիմել մանևրելու դիվանագիտությանը: Եւ հենց այդ տեսանկյունից պետք է դիտարկել թուրքիայի ԱՄՆ թույլտվությունը թուրքական կողմին՝ մասնակցել հայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողովի աշխատանքներին: Ես բավականին լավ գիտեմ թուրքիայի կողմից այդ հանձնաժողովի անդամներից մի քանիսին, և նրանց մոտ երբևիցե չեմ տեսել որևէ շեղում թուրքական պետական տեսակետից Հայաստանի նկատմամբ:

Այսինքն, նրանք գտնում են, որ Հայաստանը պետք է գնա շատ կարևոր զիջումների և՛ ցեղասպանության խնդրում, և՛ Ղարաբաղի խնդրում, և միայն դրանից հետո հնարավոր կլինի հաստատել դիվանագիտական հարաբերություններ և վերաբացել ճանապարհները: Թուրքերի կարևոր պահանջներից մեկն այն է, որ Հայաստանը պաշտոնապես հրաժարվի որևիցե տաճառային պահանջներից:

«ՆՏ».- *Իսկ արդյոք Հայաստանը ներկայումս առաջադրո՞ւմ է տարածքային պահանջներ:*

Ռ.Ս.- Նախագահ Քոչարյանը պարզ հայտարարել է, որ Հայաստանը չունի տաճառային պահանջ Թուրքիայի նկատմամբ, ընդ որում, ոչ թե չունի որպես այդպիսին, այլ չունի՝ ելնելով իրավական, միջազգային իրավունքի որոշակի սկզբունքներից: Այդ մոտեցումը Թուրքիայում ստացավ շատ լուրջ և բացասական գնահատական: Մեզ թվում է, եթե մենք ասում ենք, որ չունենք որևիցե պահանջ թուրքերին, այլ ուզում ենք բարոյական փոխհատուցում, մենք մեծագույն դիվանագիտություն ենք կիրառում: Այնինչ թուրքերը այդ բարոյական փոխհատուցման տակ հասկանում են այն, որ մենք ունենք շատ ավելի մեծ պահանջներ, սակայն ներկայումս չունենք հնարավորություն այդ մեծ պահանջները միանգամից ներկայացնելու համար:

«ՆՏ».- *Այդ դեպքում որքանո՞վ է արդյունավետ հայ-թուրքական հաշտեցման հանձնաժողովի մակարդակով տեղի ունեցող երկխոսությունը:*

Ռ.Ս.- Ես դրան ավելի ընդարձակ են փորձում մոտենալ. երկխոսությունը հասարակական տարբեր խմբերի միջև անհրաժեշտ է: Այն հնարավորություն է տալիս, որ երկու ժողովուրդները իրարից ավելի չհեռանան և թշնամությունը չավելանա: Ես դրան շատ մեծ նշանակություն են տալիս, որովհետև մենք ի վերջո հարևաններ ենք և պարտավոր ենք գտնել ճանապարհներ (իհարկե, պահպանելով մեր մոտեցումները և հասկացողությունները), գտնել եզրեր նորմալ համագործակցելու համար: Եւ երկրորդ հանգամանքն այն է, որ այդ երկխոսությունները հնարավորություն են տալիս, որպեսզի թուրքական հասարակությունը ծանոթանա մեր խնդիրներին: 20-ական թվականների սկզբից թուրքական պետության կողմից անցկացվել է մախորդ՝ օսմանյան շրջանից ժողովրդին կտրելու քաղաքականություն: Եւ այդ քաղաքականության շրջանակում տաբու է դրվել բոլոր խնդիրների վրա, որոնք կապված են Հայոց ցեղասպանության հետ: Թուրքիայում չգիտեին ցեղասպանության մասին, նրանք սկսեցին տեղեկանալ դրա մասին միայն մամուլից 80-ական թվականներից, երբ սկսեց գործել ԱՄԱԼԱ-ն, այն էլ՝ թերթերը դա ներկայացնում են աղավաղված ձևով, այսինքն այնպես, ինչպես պետք է կառավարությանը:

«ՆՏ».- *Ձեր կարծիքով, այդ շփումները որևիցե ձևով կազդե՞ն Թուրքիայի պետական քաղաքականության վրա:*

Ռ.Ս. - Չեմ կարծում, մասնավորապես ներկայիս փուլում: Թուրքիան, վերջիվերջո, արևմտյան դեմոկրատական պետություն չէ, որտեղ հասարական կարծիքը որոշակի կարևոր ազդեցություն ունի պետության քաղաքականության վրա: Ես կոչ եմ անում Թուրքիային լավ հասկանալ: Հայաստանը Թուրքիայի համար փոքր խնդիր է, հայերը նրանց համար հավատարիմ ժողովուրդ են, որոնք մտել են Օսմանյան կայսրության մեջ, և այսօր հայերը ինչ-որ շեղվել են ռուսների ազդեցության տակ: Եթե համեմատենք մեր երկու երկրների տնտեսությունը, ռազմական ներուժը և բնակչության քանակը՝ մենք պրոբլեմ չենք Թուրքիայի համար:

«ԼՏ».- *Հաշվի առնելով Թուրքիայի ներուժը, այն, որ սեպտեմբերի 11-ից հետո Թուրքիայի նշանակությունը ավելի բարձրացավ ԱՄՆ-ի համար, և հաշվի առնելով, որ Ռուսաստանը միշտ եղել է դժվար կանխատեսվող երկիր, ինչպիսի՞ն, ըստ ձեզ, պետք է լինի Հայաստանի քաղաքականությունը:*

Ռ.Ս. - Իմ կարծիքով, մեր քաղաքականության վերջնական նպատակը պետք է լինի ընկերակցել Եվրամիությանը և մտնել եվրոպական կառույցների մեջ: Դա բխում է ե՛ւ մեր քաղաքակրթության ծնից, ե՛ւ ժողովրդի մենթալիտետից, և իհարկե, ինտեգրվելը եվրոպական կառույցներ մեզ կարող է տալ որոշակի երաշխիքներ: Դա երկար և բարդ գործընթաց է, բայց ինձ թվում է, որ արժե գնալ այդ ճանապարհով: Մնացած բոլոր ճանապարհները լուրջ երաշխիք չեն կարող հանդիսանալ մեր ազգային անվտանգության համար: Եւ, իհարկե, անհրաժեշտ է նաև հաստատել բարիդրացիական հարաբերություններ բոլոր հարևանների հետ:

ԹՈՒՐՔԱԳԵՏ ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻ ԿԱՐԾԻՔՈՎ, ԹՈՒՐՔԱՅՈՒՄ ԱՌԱՋԻԿԱ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԿՅՎԱԹԵՆ ԱՐԵՎԵԼԱՄԵՏ ՈՒԺԵՐԸ

ԵՐԵՎԱՆ, ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ: Արևմտամետ ուժերը գնալով թուլանում են Թուրքիայում, այնտեղ կատարվում է անցում բացահայտ արևմտամետ ուղղվածությունից, որը հիմնադրել էր Աթաթուրքը:

«ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ-ի թղթակցի հետ հարցազրույցում մնան կարծիք հայտնեց ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Թուրքիայի բաժնի վարիչ Ռուբեն Սաֆրաստյանը: Ըստ նրա, ներկայումս Թուրքիայի վերնախավում Արևելքի և Արևմուտքի հետ ինտեգրման հարցում տիրում է հավասարակշռություն: «Համարապետական Թուրքիայի պատմության մեջ առաջին անգամն է, երբ բարձրագույն սպայակույտի ընդերքում ձևավորվել է մի խմբավորում, ըստ որի Թուրքիան կարող է մաս գնալ դեպի Արևելք: Դա նոր երևույթ է. մինչ օրս Թուրքիայի բարձրագույն սպայակույտը միշտ եղել է արևմտյան քաղաքականության կողմնակից», — նշեց Սաֆրաստյանը:

Թուրքագետը գտնում է, որ հենց այդ տեսանկյունից պետք է դիտարկել առաջիկա ընտրությունները Թուրքիայում: Նրա կարծիքով, ընտրությունների ժամանակ պայքար կընթանա երկու ուղղությունների միջև՝ արևմտյան և արևելյան:

Արևելյան ուղղությունը, նշեց Սաֆրաստյանը, ներկայացված կլինի իսլամական ֆունդամենտալիստական կուսակցություններից բաղկացած մի խմբավորմամբ և ծայրահեղ ազգայնամոլական «Ազգային շարժում» կուսակցությամբ, սակայն շատ հավանական է, որ այդ ուժերը կմիավորվեն. «Նրանք կմիանան որպես հակաարևմտյան ուժեր, պահպանելով իրենց տարբերությունները՝ իսլամը և պանթուրքիզմը: Այդ միավորումը չի կրելու գաղափարական բնույթ, այն կլինի ժամանակավոր կոալիցիա»: Թուրքագետի կարծիքով, առաջին անգամ այդ ուժերի միավորումը կարող է որոշակի աջակցություն ստանալ զինվորականություն կողմից, ինչը նոր երևույթ է Թուրքիայում: Միաժամանակ նա նշեց, որ ընտրություններին կմասնակցեն և բոլոր արևմտամետ ուժերը, որոնք կազմում են տվյալ երկրի քաղաքական խթանիչների ազդեցիկ մասը:

Գնահատելով Թուրքիայում տեղի ունեցող իրադարձությունները, թուրքագետը հանգում է այն եզրակացության, որ Էջլիթի կառավարությունը Թուրքիայի համար եզակի հնարավորություն էր՝ պահպանել հավասարակշռությունը, չհասցնել այդ երկու ուղղությունները բախման և շարունակել Թուրքիայի ճանապարհը դեպի Եվրամիություն. «Էջլիթը, լինելով շատ փորձառու քաղաքական գործիչ, ամեն կերպ ձգտում էր, որպեսզի ընտրությունները տեղի ունենան իրենց ժամկետում՝ 2004 թ.-ին, իսկ ներկայիս իրավիճակում հնարավոր են բախումներ վերը նշված երկու այդ ուղղությունների միջև»:

Գիտնականի կարծիքով, դժվար թե հաղթանակի հասնեն եվրոպական ուղղվածություն ունեցող ուժերը. ավելի շուտ, կհաղթեն արևելյան ուղղվածու-

թյան ուժերը: Նա հայտնեց, որ վերջին հարցումների համաձայն, առաջին տեղում են իսլամական ուժերը, թեև ներկայումս իսլամական շարժման մեջ պառակտում է գնում: Չպետք է անտեսել նաև այն, որ ԽՍՀՄ-ի փլուզումից և թյուրքալեզու հանրապետությունների առաջացումից հետո պանթուրքիստական գաղափարները Թուրքիայում վերելք ապրեցին, և այդ հողի վրա ուժեղացավ պանթուրքիստական «Ազգային շարժում» կուսակցությունը: Հավանական է, որ վերջինս իր դիրքերը ուժեղացնելու նպատակով օգտագործի աշնանը սպասվող իրաքյան պատերազմը. բանն այն է, որ իրաքյան Մոսուլ քաղաքը, որը շատ հարուստ է նավթի պաշարներով, բնակեցված է թյուրքալեզու ցեղերով, և չի բացառվում, որ Թուրքիան իրեն իրավունք վերապահի պահանջել այդ նավթի հանքերը: Բնականաբար, այդ հողի վրա կուժեղանան «Ազգային շարժում» կուսակցության դիրքերը:

Այսպիսով, շատ կարևոր է, թե երբ և ինչ քաղաքական պայմաններում տեղի կունենան ընտրությունները,— ամփոփեց թուրքագետը:

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՂԹԱՆԱԿԸ

Կառուցվածքային ճգնաժամի արդյունքն է

Նոյեմբերի 3-ին Թուրքիայում կայացած ընտրությունների արդյունքում իսլամական «Արդարություն եվ զարգացում» կուսակցության (ԱԶԿ) հաղթանակը տեղաշարժեր չի առաջացնի Հայաստանի նկատմամբ Թուրքիայի վարած քաղաքականությունում, եվ Անկարան շարունակելու է պահպանել Հայաստանի հետ ուժի դիրքերից խոսելու անհանդուրժողական իր կեցվածքը:

Զինվորական վերնախավում ձեվավորվել է մի խումբ, որը կարծում է, թե Թուրքիան պետք է փոխի իր ռազմավարությունը արտաքին քաղաքականության առումով. նա կարող է հրաժվել եվրոպական կառույցներ մտնելուց և իր առաջխաղացումը ապահովել դեպի Արևելք կողմնորոշվելով: Նման հայտարարություններ արեցին մի շարք թուրք գեներալներ, ինչն անմախաղեպ երեվույթ էր թուրքական պատմության մեջ, քանի որ, ինպես հայտնի է, նրանք ենթարկվում են քաղաքական հիերարխիային և խուսափում են քաղաքական հայտարարություններ անելուց: Ըստ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Թուրքիայի բաժնի վարիչ Ռուբեն Սաֆրաստյանի՝ «Թուրքիայի ազգայն անվտանգության խորհուրդը 2000 թվականին հայտարարեց, որ Հայոց ցեղասպանության հարցն ազգային անվտանգության խնդիրն է, և զինվորական վերնախավը թույլ չի տա, որ որևէ քաղաքական ուժ փորձի փոփոխել այդ ուղղությունը»:

Ռ. Սաֆրաստյանի կարծիքով, իսլամականների կիրակնօրյա հաղթանակով երկրում կայացավ քաղաքական սերնդափոփություն: «Փաստորեն, այսօր Թուրքիայում տեղի ունեցավ մեծ փոփոխություն, և 1980-ականներից իշխանություն ձևավորող ուժերը հեռացվեցին»: Այսօր արդեն խորհրդարանում ներկայացված պատգամավորների 10%-ն է միայն նրա կազմում անցյալում եղել:

Ի դեպ, հակառակ նախորդ տարիներին ձևավորված ավանդույթների, «այսօր ձևավորվում է միակուսակցական խորհրդարան, ինչը ողջունում են թուրքական տնտեսական ուժերը:

Թուրքական խոշոր կապիտալը հաշվարկել էր, որ իսլամականները գալու են իշխանություն, և նախապես փորձ էր արել բանակցային եզրեր գտնել»:

Իսլամականների հաղթանակը կառուցվածքային ճգնաժամի արդյունք է, երբ երկիրը գտնվում էր տնտեսական փտախտի մեջ:

«Գաղտնիք չէ, որ թուրքական իշխանությունները շատ ուժեղ կոռուպացված էին, և ժողովուրդը երես շրջեց նրանից: Սա կառուցվածքային ճգնաժամ է Թուրքիայի համար. քաղաքական համակարգը չէր համապատասխանում տնտեսական վիճակին, և այդ համակարգը պետք է քանդվեր»:

Երկար ժամանակ արդեն տարբեր հարուցումները արձանագրում էին իսլամականների հաղթանակը, «շատ վերլուծաբաններ սպասում էին, որ հենց այդ երկու կուսակցությունները կանցնեն խորհրդարան: Մյուս կողմից՝ հույս կար, որ խորհրդարան կմտնեն մաս աջակենտրոն կուսակցությունները: Սակայն դա տեղի չունեցավ»:

Հատկանշական է, որ խորհրդարանական ընտրություններում հաղթանակած երկու կուսակցություններն էլ՝ իսլամականները և ժողովրդա-հանրապետական կուսակցությունը, հիմնական շեշտադրումներն անում էին ընկերային ծանր վիճակի ու ընկերային արդարության վրա:

«Դա պայմանավորված է նրանով, որ վերջին շրջանում Թուրքիան գտնվում էր ծանր տնտեսական վիճակում, և սոցիալական հարցերը շատ ավելի ռեալ էին: Պարզ էր, որ ներկա իրավիճակում քաղաքական կուսակցությունները պետք է հիմնական շեշտը դնեին հենց սոցիալական հարցերի վրա: Եվ պատահական չէր, որ այն կուսակցությունները, որոնք այդ ընթացքում իշխանության կազմում էին, ջախջախիչ պատմություն կրեցին:

Անդրադառնալով նախկինում իսլամականների իշխանության գալու դեպքում բանակի կեցվածքի կրկնության խնդրին, երբ, օրինակ, նրանց ճնշումով «Բարօրություն» կուսակցության առաջնորդ Էրբաքանը հեռացավ կառավարությունից:

Ռուբեն Սաֆրաստյանը կարծում է, որ «բանակը ներկա փուլում բացահայտ չի միջանդի հետագա իշխանության ձևավորմանը, և հնարավոր է, որ ԱԶԿ-ն ինքը իշխանություն ձևավորի: Դժվար է ասել, թե ով կլինի իշխանության ղեկավար. հավանաբար՝ Մեհմետ Գյուլը, որը համարվում է կուսակցության գլխավոր գաղափարախոսներից մեկը:

Այդ դեպքում մենք ունենք որակապես այլ իրավիճակ. եվ Էրբաքանի կուսակցությունը չունի բացարձակ մեծամասնություն, և չէր կարող միանձնյա ձևավորել իր իշխանությունը»:

Ավանդաբար երկրում աշխարհիկ կարգերի հիմնական երաշխավոր հանդիսացող բանակում ներկայումս կատարվել են մոտեցումների որոշ փոփոխություններ: «Հիմա կարելի մշել մի կարևոր միտում, որ ի հայտ է եկել բառացիորեն վերջին տարիներին: Զինվորական վերնախավում ձևավորվել է մի խումբ, որը կարծում է, որ Թուրքիան պետք է փոխի իր ռազմավարությունը՝ արտաքին քաղաքականության առումով. նա կարող է հրաժարվել եվրոպական կառույցներ մտնելուց և իր առջխաղացումը ապահովել դեպի արևելք կողմնորոշվելով: Նման հայտարարություններ արեցին մի շարք գեներալներ, ինչն անմախաղեպ երևույթ էր թուրքական պատմության մեջ, քանի որ, ինչպես հայտնի է, նրանք ենթարկվում են քաղաքական հիերարխիային և խուսափում են քաղաքական հայտարարություններ անելուց: Սա, իհարկե, շատ կարևոր նախաձեռն է և վկայում է, որ չի կարելի բանակը որակավորել իբրև արևմտամետ կողմնորոշում ունեցող կառույց»:

Իսլամականների հաղթանակի դեպքում շատ վերլուծաբաններ ու քաղաքական գործիչներ Անկարայի արտաքին քաղաքականության մեջ որոշ փոփոխություններ էին կանխատեսում: Անձամբ Էրդողանը բազում անգամներ բուռն քննադատության էր ենթարկում Արժույթի միջազգային հիմնադրամի վարած

քաղաքականությունը թուրքիայում: Ռ. Սաֆրասյանի կարծիքով՝ «Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության և Իրաքի նկատմամբ դիրքորոշման վերաբերյալ ԱԶԿ-ի վարած քարոզչության մեջ նկատելի են պոպուլիստական լոզունգներ ու նաև այնպիսի մոտեցումներ, որոնք արտահայտում են կուսակցության իրական գաղափարները: ԱԲԲ-ն ձգտելու է անցկացնել մեղմ իսլամական բարեփոխումներ և փորձելու է դաշնակիցներին, հատկապես ԱՄՆ-ին, ցույց տալ որ կտրուկ փոփոխություններ իր արտաքին քաղաքականության մեջ տեղի չեն ունենալու: Կարելի է սպասել, որ Թուրքիան կփորձի ձերբազատվել միջազգային կառույցներից ունեցած կախումներից, բայց ներկա տնտեսական վատթար վիճակում կարող է գոյատևել միայն՝ ստանալով այդ կառույցների ֆինանսական աջակցությունը»:

Չնայած նախկին հայտարարություններին, Անկարայի նոր կառավարիչները պաշտպանելու են Բաղդատի նկատմամբ Միացյալ Նահանգների վարած քաղաքականությունը: Միաժամանակ՝ «Իրաքի նկատմամբ քաղաքականության պարագայում Թուրքիան հնարավորություն չունի հրաժարվելու Իրաքի դեմ պատերազմին մասնակցելու: Թերևս, ԱԶԿ-ն փորձի հնարավորինս քիչ մասնակցություն ունենալ»:

«Երկիր»

**ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ. «ՀՆԱՐԱՎՈՐ ԶԷ 21-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ ՊԱՏՆԵՇՆԵՐ
ՍՏԵՂՃԵԼ ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ...»**

ԵՐԵՎԱՆ, ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ: Վերջերս Թուրքիայում կայացած ընտրությունների արդյունքները, դրանց ազդեցությունը այդ երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության, այդ թվում և հայ-թուրքական հարաբերությունների վրա, մեկնաբանում է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Թուրքիայի բաժնի վարիչ Ռուբեն Սաֆրաստյանը:

«ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ».- *Ինչո՞վ է պայմանավորված «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության մեծ համոզիչ հաղթանակը:*

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ.- «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության հաղթանակը պայմանավորված է այն մեծ դժգոհությամբ, որ գոյություն ունի ժամանակակից Թուրքիայում քաղաքական վերնախավի հանդեպ: Ըստ վերջին խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքների, մախկին խորհրդարանի անդամներից վերընտրվել են միայն 10%-ը: «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունն ունի ընդամենը մեկ տարվա պատմություն, և կուսակցության անդամները չեն նույնացվում ներկայիս քաղաքական վերնախավի հետ:

Հանրապետական ժողովրդական կուսակցությունը, որը ներկայացնում է ամենամաքուր քեմալիստներին և որը նույնպես, հաղթահարելով 10%-անոց սահմանը, մուտք կգործի ապագա խորհրդարան, երկար տարիներ հեռացված է եղել իշխանությունից:

Այսպես, այդ երկու կուսակցությունները փաստորեն պատասխանատվություն չեն կրում ներկայիս քաղաքական և տնտեսական իրավիճակի համար, որը ստեղծվել է Թուրքիայում:

«ՆՏ».- *Եթե փորձենք ավելի խորը վերլուծել, ինչո՞վ է պայմանավորված մեծագույն դժգոհությունը քաղաքական վերնախավի հանդեպ:*

Ռ.Ս.- Իմ կարծիքով, Թուրքիայում առկա է կառուցվածքային ճգնաժամ, որի էությունը հետևյալն է՝ թուրքական քաղաքական համակարգը չի կարող ապահովել տնտեսության հետագա աճը: Կա'մ պետք է այդ քաղաքական համակարգը, որը կոռումպացված է իր էությամբ, լրիվ փլուզվի և ստեղծվի նոր քաղաքական համակարգ, կա'մ պետք է մնա նույն համակարգը և Թուրքիան տնտեսական առումով ոչ միայն չզարգանա, այլ հնարավոր է, որ հետ գնա: Փաստորեն, այս ընտրությունները առկա ճգնաժամի զարգացումն էին: Մենք տեսնում էինք, որ տեղի է ունենում քաղաքական վերնախավի փոփոխման գործընթացի սկիզբ, և, մյուս կողմից, շատ հատկանշա-

կան է, որ վերջին 15 տարիների ընթացքում թուրքիայում առաջին անգամ ստեղծվում է միակուսակցական կառավարություն, որը, ըստ վերլուծաբանների, ավելի լավ պայմաններ կարող է ապահովել տնտեսական զարգացման և ներկայիս տնտեսական ճգնաժամից դուրս գալու համար:

«ՆՏ».- Արևմտամետ լինելով հանդերձ, ինչո՞ւ նախկին իշխանությունները իրենց գործունեությամբ չեն նպաստել տնտեսության զարգացմանը:

Ռ.Ս.- Քաղաքական վերնախավը խրված է խարդավաճքների մեջ, և կոռուպցիան հասել է աննախադեպ չափերի. ներկայումս բազմաթիվ նախարարներ հենց այդ արևմտամետ կուսակցություններից գտնվում են փախուստի մեջ: Այսինքն, արևմտամետ քաղաքական վերնախավը չկարողացավ ստեղծել քաղաքական այնպիսի համակարգ, որը համապատասխաներ թուրքական տնտեսության զարգացման շահերին, և պատահական չէ, որ վերջին տարիներին Մույնիսկ այս ճգնաժամից ավելի վաղ սկսեց արտաքին կապիտալի արտահոսքը թուրքիայից:

«ՆՏ».- Իսկ ինչո՞ւ եք կարծում, որ մոր իշխանություններին կհաջողվի ստեղծել համապատասխան պայմաններ տնտեսության զարգացման համար:

Ռ.Ս.- Առաջինն այն է, որ դա կլինի միակուսակցական կառավարություն, ինչը հնարավորություն կտա ն' թուրքական խոշոր կապիտալին, ն' արտասահմանյան կապիտալին ավելի վստահորեն գործել: Շատ հատկանշական է, որ ընտրությունների արդյունքները հայտնի դառնալուց անմիջապես հետո հայտարարությամբ հանդես եկավ թուրքիայի մեծահարուստներից Սաբանջըն, որը ողջունեց այս կուսակցության հաղթանակը: Եւ այն պատահական չէր. «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության ղեկավարները վերջին ամիսների ընթացքում հանդիպումներ են ունեցել թուրքական խոշոր կապիտալի ներկայացուցիչների, ինչպես և արևմտյան շրջանակների հետ: Այդ կուսակցությունը ստացել է կանաչ լույս ե՛ւ արևմտյան խոշոր կապիտալի, ե՛ւ թուրքական զինվորականության կողմից:

«ՆՏ».- Որո՞նք են «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության ծրագրի հիմնական դրույթները:

Ռ.Ս.- Ըստ էության, «իսլամիստական»՝ միայն բռն է, կուսակցության հիմնական նպատակն է դառնալ եվրոպական քրիստոնեա-դեմոկրատական տիպի կուսակցություն թուրքիայի պայմաններում, այսինքն ոչ թե քաղաքականացված իսլամիստական, ոչ թե ռադիկալ իսլամիստական, այլ քրիստոնեա-դեմոկրատական կուսակցություն, որը կազմում է քաղաքական համակարգի մի մասը: Այն, որ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունն ընդունվում է թուրքական զինվորականության կողմից, պայմանավորված է նաև նրա ծրագրով և հայտարարություններով: Ըստ ծրագրի, թուրքիան պետք է շարունակի Եվրամիության հետ ինտեգրվելու քաղաքականությունը: Թուրքիան, պահպանելով իր առանձնահատկությունները որպես իսլամիստական պետություն, դառնում է ժամանակակից Արևմուտքի մի մասը:

«ԼՏ».- Ինչպիսի՞ն է կուսակցության դիրքորոշումը արտաքին քաղաքականության հարցերում և մասնավորապես կովկասյան տարածաշրջանում զարգացումների վերաբերյալ:

Ռ.Ս.- Մի կողմից, նշվում է, որ Թուրքիան պետք է շարունակի իր գործընկերությունը դաշնակից ԱՄՆ-ի հետ, ձգտի եվրամիություն, մյուս կողմից՝ չմոռանա եվրասիական ուղղության մասին: Կուսակցության երկրորդ դեմքը՝ Աբդուլլահ Գյուլը, նշել է, որ Թուրքիան պետք է Կովկասում անցկացնի ավելի ակտիվ քաղաքականություն: Հայաստանի հարցում նա ձևակերպեց նոր մոտեցում, որը հատուկ չէ թուրքական վերնախավի համար. «Հայաստանի հետ առկա են պրոբլեմներ, որոնք պետք է լուծվեն տնտեսական հարաբերությունները զարգացնելու միջոցով»: Այսինքն, ոչ մի նախապայման չի դրվում:

Ես կարծում եմ, որ Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը պետք է անմիջապես արձագանքի այս մոտեցմանը: Իհարկե, նախընտրական հայտարարությունները՝ մեկ բան է, իսկ ռեալ քաղաքականությունը՝ այլ բան, և ես դժվարանում եմ ասել, թե ինչ ընթացք կունենան դեպքերը: Շատ բան կախված կլինի ե՛ւ քաղաքական կոնյունկտուրայից, ե՛ւ աշխարհաքաղաքական հարաբերություններից, ինչպես նաև Հայաստանի քաղաքականությունից. կկարողանա՞ նա արդյոք օգտագործել այս միտումը, թե՞ ոչ:

«ԼՏ».- Մի շարք դիտորդներ մտավախություն են հայտնում, որ Թուրքիայի հետ տնտեսական հարաբերությունների ընդլայնումը հնարավոր վտանգ է պարունակում Հայաստանի համար, և առաջին հերթին երկրի տնտեսության անվտանգության համար:

Ռ.Ս.- Ամեն մի պետություն, համագործակցելով այլ երկրների հետ, պետք է պաշտպանի իր տնտեսական շահերը: Հայաստանը պետք է կարողանա իր շահերը, շուկաները պաշտպանել և խրախուսել տեղական արտադրողին: Բայց, ամեն դեպքում, հնարավոր չէ 21-րդ դարում պատենշներ ստեղծել հարևանների նկատմամբ: Ես կարծում եմ, որ նման քաղաքականությունը ապագա չունի, վաղ թե ուշ այդ հարաբերությունները պետք է զարգանան: Իրանի հետ այդ հարաբերությունները օգուտ են բերում Հայաստանին, հաշվարկներ կան, որ եթե Թուրքիայի հետ սահմանները բացվեն, ապա տարեկան Հայաստանը 300 մլն օգուտ կստանա: Բայց, ամեն դեպքում, Հայաստանի ազգային ավտանգությունն ապահովվում է ոչ թե այդ տնտեսական հարաբերությունների բացակայությամբ, այլ չորս հիմնական սկզբունքներով. Ռուսաստանի հետ ռազմական համագործակցությամբ, ԱՊՀ Հավաքական անվտանգության պայմանագրի առկայությամբ, ՆԱՏՕ-ի հետ՝ «Համագործակցություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակում, և վերջին մի տարվա ընթացքում ԱՄՆ-ի հետ ռազմական համագործակցությամբ:

Սուսաննա Պետրոսյան, «ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ»

**ИНТЕРВЬЮ В РАМКАХ ЭКСПЕРТНОГО ОПРОСА "ПОТЕНЦИАЛ
КОНФЛИКТА И ИНТЕГРАЦИИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ", ПРОВЕДЕННОГО
ЦЕНТРОМ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ И РАЗРЕШЕНИЯ
КОНФЛИКТОВ**

Понятие конфликта и мира в регионе (1-8)

1. Что Вы подразумеваете под понятием "наш регион"?

В первую очередь, в геополитическом отношении наш регион включает в себя государства Южного Кавказа. При втором взгляде к ним можно добавить Турцию, Иран, Россию, Северный Кавказ. Здесь можно исходить также из концепции «Большого Ближнего Востока», которая вошла в научный обиход где-то 5-6 лет назад. Согласно этой концепции, к ним нужно добавить то, что принято называть Ближним и Средним Востоком пл. Все это и есть регион. Однако в рабочем порядке термин «регион» я использую для обозначения только стран Южного Кавказа.

2. Каким Вы видите будущее развитие нашего региона: мирное сосуществование или войны и конфликты?

В ближайшее время я не вижу реальной угрозы возникновения или возобновления вооруженного столкновения, хотя конфликтные ситуации, существующие в регионе, будут продолжаться.

3. Какие основные препятствия на пути достижения мира в регионе Вы бы отметили?

Ну, это общеизвестные конфликтные ситуации, которые сложились в Нагорном Карабахе, в Абхазии, Осетии.

На первом месте среди основных препятствий, исходя из того, что я вижу на протяжении последних 10-15 лет, можно поставить "неспособность найти решение накопившихся проблем". Конфликтующие стороны не могут найти решение проблем, которые естественным образом приводят к тому, что конфликтные ситуации остаются неразрешенными. Следующее — "отсутствие желания у властей разрешить конфликт". В течении последних лет после краха Советского Союза у властей сторон, находящихся в конфликте, появился некий синдром

сохранения конфликта, тем самым и сохранения или упрочнения своей власти. На третьем месте я бы поставил "наличие большого числа субъектов, заинтересованных в конфликте". Здесь я имею в виду конкретно карабахский конфликт. В течении последних лет как-то вырисовывался прогресс в разрешении конфликта, но каждый раз какая-нибудь из великих держав или стран, заинтересованных в конфликте, вмешивалась, в результате чего прогресс оборачивался очередным тупиком. С этим тесно связан фактор "интересы зарубежных стран". "Территориальные притязания", конечно, присутствуют, но особо выделять их я бы не стал, хотя определенную роль они играют. После территориальных претензий я бы поставил фактор "образ врага, негативные стереотипы, неспособность забыть и простить". И, наконец, самый последний по важности пункт — "отсутствие переговорного процесса на разных уровнях". На мой взгляд, все-таки переговорный процесс есть.

4. Какие пути разрешения конфликтов в регионе Вы видите?

Конечно, наиболее предпочтителен мирный путь разрешения конфликтных ситуаций в любых условиях, будь то Нагорный Карабах или иное место. Я надеюсь, что конфликты, которые существуют в нашем регионе в конечном счете можно разрешить таким образом, хотя я уверен, что это довольно долгий процесс.

5. Можно ли отойти от принципов "территориальной целостности" и "самоопределения", и найти новые подходы в разрешении конфликтов?

Новый подход должен быть где-то посередине между этими двумя принципами: третьего не дано. Такой подход должен включать часть первого и часть второго. Только вопрос в том, в какой пропорции необходимо это делать. Я считаю, что реально можно найти такую «золотую середину», но это довольно долгий процесс.

6. Какие модели разрешения конфликтов могли бы Вы предложить? Обоснуйте ваш ответ.

Конкретно, это переговорный процесс и компромиссы. Из существующих моделей это может быть модель Аландских островов. Хотя я с очень большим скепсисом отношусь к тому, что можно встроиться в какую-то модель, выработанную в иных исторических и геополитических условиях. Разрешение конфликтов в нашем регионе возможно найти только на основе моделей, которые будут выработаны в ходе переговорного процесса. Конечно, можно учитывать опыт других примеров, случаев разрешения конфликта, однако необходимо найти модель применительную именно к нашему региону.

7. Какое разрешение конфликта могло бы быть наиболее реальным и наиболее приемлимым для:

- Азербайджана?
- Армении?

Я склоняюсь к мнению, что это — формальное сохранение территориальной целостности Азербайджана при реальном осуществлении принципа национального самоопределения. В этом выход из конфликта вокруг Нагорного Карабаха. Во что реально это выльется сложно судить. Так или иначе необходимо найти компромисс, который бы удовлетворил и Азербайджан и армянскую сторону.

8. Как Вы думаете, на какие уступки реально пойдут сегодня

- Азербайджан?
- Армения?

Я сам был вовлечен некогда в процесс разрешения, и у меня создалось впечатление, что при нынешней политической, экономической, геополитической, военной ситуации нет реальной возможности разрешения и уступок как таковых. Я надеюсь, что развитие всех этих компонентов ситуации в нашем регионе приведет стороны к мысли о том, что надо реально искать пути решения конфликта. Пока стороны реально не ищут решений, не пытаются этого делать, и, по всей видимости, они не готовы идти и на уступки. На словах и Азербайджан и Армения готовы идти на компромиссы, однако пока ни одна сторона не готова идти на реальный компромисс.

Социально-психологический аспект (9-13)

9. Каковы механизмы преодоления негативных стереотипов и предубеждений между конфликтующими сторонами? Как можно изменить существующие негативные установки?

Я вижу два пути к этому. Один путь это обращение к положительному опыту прошлого, который все-таки существовал. Народы, живущие в регионе, на протяжении тысяч лет общались друг с другом, и наряду с негативными сторонами был накоплен и положительный опыт. Второй путь — это расширение контактов на самых различных уровнях, не только официальном, но и между представителями самых различных областей — культуры, науки, политики.

10. Возможно ли не допустить обострения конфликта с помощью неформальной дипломатии, желания примирения между общинами (reconciliation)?

Да, конечно.

11. Как вы думаете, способствует или препятствует опыт сосуществования в рамках СССР преодолению противоречий между общинами? Если да, то каким образом?

Положительные стороны в том, что народы на протяжении столетий жили друг с другом. Были не только столкновения, но и нормальные, человеческие отношения. Есть и отрицательные стороны. Не в период нахождения Закавказья в составе Российской Империи, а в период нахождения в составе СССР происходило насаждение искусственного климата дружбы, который фактически загонял конфликты во внутрь, а не способствовал их разрешению. Все таки положительный опыт мирного сосуществования, добрососедских отношений между армянами и азербайджанцами (или кавказскими татарами) и грузинами, прева-лирует. Может быть, я идеалист в этой области, но я считаю, что люди, жившие бок о бок на протяжении столетий, могут мирно жить и далее после того, как конфликты разрешатся.

12. Какую роль играют религиозные, этнические и культурные различия в эскалации / разрешении конфликтов?

Я считаю, что на современном этапе карабахского конфликта религиозный фактор не играет какой-то видимой роли. Даже цивилизационный фактор я бы не стал выделять, потому что очень много общего в укладе жизни армян и азербайджанцев. Менталитет в какой-то степени также схож. Такого рода различия, наиболее ярко выраженные в других конфликтных ситуациях, которые мы имеем в современном мире в карабахском конфликте не играют решающей роли. Здесь главное — противоречия скорее политического характера: в Азербайджане Карабах воспринимается как часть азербайджанской территории, а в Армении — как часть исконной родины армян. Без этнического фактора не было бы конфликта вообще, но конфликт не носит такого цивилизационного характера, как, например, конфликт между арабами и израильянами.

13. Какова, по Вашему мнению, роль СМИ в эскалации / разрешении конфликтов?

Я бы не сказал, что они играют какую-то определенную роль. На каком-то этапе роль СМИ может быть довольно положительной: например, в газетах пишут, что встретились журналисты (армяне и азербайджанцы) мирно беседовали, или приводятся другие примеры совместных мероприятий. В этом случае СМИ позитивно воздействуют на восприятие конфликтующих сторон. Но в иных ситуациях СМИ пытаются играть на негативных сторонах человеческой психологии, нагнетая обстановку. На этом они пытаются заработать дивиденды. Наколь-

ко можно судить по русскоязычной азербайджанской прессе, сравнивая ее с нашей, наша пресса более взвешено оценивает происходящее и пытается дать более объективную оценку. Азербайджанская пресса больше соответствует тому уровню политической культуры, который сложился в постсоветском Азербайджане, а точнее является менее прогрессивной политической культурой, чем в Армении.

Безопасность (14-19)

14. В какой степени различные ультра-националистические группировки могут влиять на потенциал конфликта в регионе? Какие другие дестабилизирующие факторы можно было бы выделить в этом отношении?

Я не считаю, что есть такого рода движения или группировки в Армении, которые можно охарактеризовать как ультранационалистические. Таких движений нет. Есть какие-то мелкие образования, которые не играют заметной роли в политической жизни страны. Они скорее носят маргинальный характер. Мне трудно судить об Азербайджане, потому что я не специализировался в данном вопросе. Хотя судя по прессе, партий или ультранационалистических сил, призывающих к реваншу, применению силы оружия и пр., там намного больше, и намного меньше организаций, проявляющих взвешенный подход к ситуации. В самой провластной элите Азербайджана часто можно слышать весьма воинственные выступления, кличи и оценки ситуации в Нагорном Карабахе и вокруг него. В Азербайджане происходит в определенной степени радикализация политической элиты по отношению к проблеме Нагорного Карабаха. К чему это приведет трудно судить. В Армении таких симптомов радикализации не видно. Дать оценку ситуации в Грузии мне сложно, так как нет информации, которая бы адекватно давала представление о ситуации там. Очевидно, что происходит страшная фрагментация и политической элиты, и общественно-политического сознания, в целом. Поэтому, мне кажется, что ситуация в Грузии чревата самыми непредсказуемыми последствиями.

Что касается других дестабилизирующих факторов, то, если исходить из того, что конфликты не разрешены, они уже несут в себе некий потенциал возвращения к кровавому, вооруженному столкновению. Так что, опасность существует, пока конфликты не разрешены. Во-вторых, я считаю, что очень опасным может быть процесс смены руководства и в Азербайджане, и в Грузии. Трудно предугадать во что все выльется. Однако именно в процессе смены руководства могут быть вспышки неконтролируемых воинственных настроений.

15. Является ли баланс сил (balance of power) необходимым компонентом предотвращения насилия или же поддержания статуса-кво?

Да. Исходя из теории международных отношений и теорий реализма, баланс сил является необходимым условием сохранения мира в любой ситуации, а тем более в условиях неразрешенных конфликтов. В Карабахском конфликте баланс сил поддерживается за счет готовности армянской стороны дать решительный отпор попыткам Азербайджана военным путем разрешить конфликт. По всей видимости, нечто подобное происходит и в конфликтных ситуациях на территории Грузии.

16. Какова роль вооруженных сил непризнанных единиц в потенциале конфликта?

Очень большую. То, что Карабахская армия является вполне боеспособной армией, является необходимым условием баланса сил. То же можно сказать и об Абхазии.

17. Может ли факт наличия беженцев и вынужденных переселенцев быть угрозой эскалации конфликтов?

Лишь при условии, если для этого есть необходимая политическая поддержка и есть силы, которые намерены и имеют возможности использовать накопившийся негативный потенциал. В Армении таких сил я не вижу. Есть, конечно, недовольство среди части беженцев, но не настолько как в Азербайджане. Там этот потенциал посильнее, и, может быть, при смене руководства Азербайджана какие-то силы попытаются воспользоваться этим. В Грузии это явление также есть, но насколько этот потенциал силен и реален, я не знаю.

18. Как повлияет строительство нефтепровода (Баку-Тбилиси-Джейхан) на процесс разрешения конфликтов с точки зрения каждой страны региона?

Я пока не уверен, что нефтепровод будет построен. Причем, я больше склоняюсь к мысли, что он не будет построен. Есть несколько причин. Во-первых, нефть Азербайджана не может окупить все расходы. Это возможно лишь в случае использования и казахстанской нефти, если будет проложен нефтепровод по дну Каспийского моря. Во-вторых, западные рынки не нуждаются в Азербайджанской нефти; нефтяной рынок пресыщен. Мощные и быстро развивающиеся экономики стран Юго-Восточной Азии действительно нуждаются в новых источниках нефти. Поэтому азербайджанская нефть, как часть каспийской нефти, может представлять реальную ценность для, скажем, китайской, индийской экономик. В таком случае, Баку-Джейхан это совершенно не тот путь, который может представлять интерес. Наиболее экономичный путь вывоза каспийско-азербайджанской нефти проходит через Иран. Рано или поздно будет построен нефтепровод по Ирану, что более вероятно. В последнее время в европейских кругах обсуждается вопрос о выводе каспийской нефти по рос-

сийскому пути — через новороссийский порт, а оттуда через Румынию в страны Европы, которые могут быть в какой-то степени заинтересованы. Но пока это на уровне обсуждений. Все-таки Баку-Джейхан это политический проект, который пытались использовать определенные американские круги для достижения своих геополитических целей. Этот проект был предложен демократами администрации Клинтона, поэтому я не уверен, что администрация Буша будет также рьяно добиваться притворения в жизнь данного проекта. С этой позиции, Баку-Джейхан не может сыграть какую-то заметную роль в разрешении конфликтов в Закавказье.

19. Какие общие угрозы для всех стран региона Вы бы могли выделить?

Ну, это общеизвестные угрозы: терроризм, наркотики, контрабанда оружием и др. Все эти угрозы существуют и для человечества в целом, и для стран нашего региона. Однако для того, чтобы они сплотили страны, надо, чтобы они и их правительства, народы осознали реальность этих угроз. Пока в регионе мы находимся в самом начале пути осознания таких нетрадиционных угроз безопасности. С течением времени выработается более четкое осознание того, что эти угрозы также реальны как война или нападение противника.

Зарубежные страны и их интересы (20-24)

20. Какова может быть роль России в процессе разрешения конфликтов в регионе?

Интересы России заключаются в сохранении влияния в нашем регионе, что очевидно. Однако здесь есть два вопроса: насколько Россия в состоянии это сделать, и насколько она реально действует в этом направлении. Россия при любом исходе событий и развития ситуаций будет играть значительную, видную роль в Закавказье. Однако процесс ослабления влияния России в регионе, который уже идет, будет продолжаться и далее. Что касается оценки влияния России на разрешение конфликта, трудно ответить однозначно. Для обеспечения национальной безопасности Армении Россия — это весьма и весьма положительный фактор. Для Грузии — это иная позиция, для Азербайджана — третья.

21. Какова может быть роль Турции в процессе разрешения конфликтов в регионе?

В целом, я не считаю, что усиление влияния Турции в нашем регионе может способствовать разрешению конфликтов в регионе, будь то Карабах или иные конфликты. Политика, которую ведет Турция в Карабахском конфликте показывает, что она не может становиться выше этнических связей. То, что она имеет связи с Азербайджаном в силу этнической общности, показывает, что

турецкая политика не может играть стабилизирующей роли не только в карабахском конфликте, но и в регионе в целом. У Турции нет достаточного потенциала для того, чтобы наращивать свое присутствие на Южном Кавказе, если она, при этом, не будет пользоваться поддержкой США. В какой-то степени США поддерживали Турцию, ее стремление заполнить вакуум, который образовался на Южном Кавказе в начале 90-ых из-за неразберихи в политике России. Однако, серьезной поддержки политика Турции, направленная на усиление своего присутствия в регионе, со стороны США не найдет. Последний эпизод, связанный с тем, что американцы начали оказывать прямую помощь Грузии в военном отношении, показывает, что они не очень доверяют Турции. Насколько я понимаю, американцы рассматривали возможность того, что то, что они сделали в Грузии, было бы сделано Турцией. Турция всячески стремится к ослаблению влияния России в регионе, а в конечном счете и полного выхода России из региона. Она стремится к тому, чтобы Закавказье и Южный Кавказ стали регионом влияния Турции. Когда Турция добьется баланса сил в регионе и прежде всего с Россией, она начнет добиваться своего влияния более грубыми силами. Пока она делает это с оглядкой на Россию.

Если же рассматривать экономические аспекты распространения влияния Турции в нашем регионе, можно сказать, что турецкая экономика не способна осуществить сколь-нибудь широкомасштабную экспансию в нашем регионе. То, что мы являемся свидетелями заполненности нашего рынка турецкими товарами, не отражает реальных возможностей Турции. В Турции нет свободных капиталов. Реально более или менее значимую роль капитал Турции может сыграть в экономике Азербайджана, где есть нефть и где турецкий бизнес себя проявляет. Если же взять политическую сторону, Турция, конечно, стремится к тому, чтобы иметь слабую (в политическом, в военном отношении) Армению, сильный Азербайджан и находящуюся под своим влиянием Грузию. Это и есть реальные цели политики Турции в Закавказье. Если дать общую характеристику, я не считаю, что усиление Турции может играть положительную роль.

22. Какова может быть роль Ирана в процессе разрешения конфликтов в регионе?

Иран в нашем регионе проводит более мудрую политику. Он учитывает и свои возможности, и ситуацию в мире, и в регионе. Это более прагматичная политика, которая позволила восстановить весьма хорошие отношения с Арменией. С Азербайджаном есть определенные проблемы. Я не стал бы сбрасывать с счетов возможное улучшение ирано-грузинских отношений. Политика Ирана направлена больше на долгосрочные перспективы. Так как Иран не имеет за собой поддержки США, как Турция, он не может позволить себе конфронтации с Россией. Иран не член НАТО. Учитывая более ограниченные возможности Ирана, можно сказать, что он добился больших успехов у нас в регионе. Как показывает опыт отношений Ирана с Арменией, от этого плохо не бывает. Иранский опыт посредничества в карабахском конфликте окончился

неудачей. Но в целом Иран играет более положительную роль в нашем регионе, чем Турция.

23. Какова может быть роль США в процессе разрешения конфликтов в регионе?

С середины 90-ых годов Южный Кавказ считался в США сферой стратегических и национальных интересов. Это связано с рядом общих геополитических установок, в частности, с концепцией «дуги нестабильности» Бзжезинского, а также более конкретными вопросами (проблема каспийской нефти) и долгосрочными планами по ограничению влияния России в регионе. После событий 11 сентября к этому прибавился более конкретный резон США наращивать свое влияние в регионе в том смысле, что регион расположен близко и к Центральной Азии, и к Ираку, т.е. к регионам, где войска США могут иметь в ближайшем времени вооруженные конфликтные ситуации. В этом смысле Закавказье играет роль плацдарма для обеспечения ведения военных действий. Учитывая это, США будут стремиться, стараясь не ущемлять интересы России, наращивать свое присутствие в регионе, что в целом положительно. Положительно и в экономическом, и в политическом смысле.

24. Какова может быть роль Европейского Союза в процессе разрешения конфликтов в регионе?

ЕвроСоюз также имеет свои виды на Южный Кавказ, но возможности у него не такие большие как у США. В скором времени ЕвроСоюз станет стремиться обеспечить свое присутствие в нашем регионе не в меньшей степени, чем США. Для этого есть хорошие шансы за счет капиталовложений, интеграции стран Южного Кавказа с европейскими структурами.

Посредники и разрешение конфликтов (25-30)

25. Удовлетворяет ли Вас сегодняшний переговорный процесс по Нагорно-Карабахскому конфликту? Если нет, то что нужно изменить сегодня в переговорном процессе?

Другого нет, и то что есть выполняет главную свою функцию не допускать, чтобы возобновились военные действия. В этом смысле переговорный процесс меня удовлетворяет. А в отношении реального разрешения Карабахского конфликта Минский процесс нуждается в дальнейшем улучшении. Как это сделать, и что можно изменить, ответить очень сложно.

26. Как можно на сегодняшний день реально ускорить процесс разрешения конфликта и сделать его более эффективным?

Главное, я считаю, вовлечение в переговорный процесс в качестве равноправной стороны Карабаха. Это очень большой ресурс для улучшения переговорного процесса. Причем, что вполне реально. По-моему, Россия в последнее время придерживается этой точки зрения, и, я не исключаю, что в ближайшем будущем Азербайджан будет вынужден согласиться на это.

27. Возможно ли реально достичь мира только лишь посредством официальной дипломатии, без вовлечения институтов гражданского общества (активные группы населения, НПО и т.д.)?

Нет. Я считаю, что, так как наши народы имеют опыт проживания бок о бок, неофициальная дипломатия становится необходимостью. Необходимо расширение контактов на самых различных уровнях, в самых различных сферах.

28. Как вы оцениваете роль посредников в миротворческом процессе? Насколько эффективна их деятельность на сегодняшний день?

То, что пока не найдено решение проблемы, показывает, что посредничество неэффективно. Что можно сделать, чтобы улучшить посредничество — этого я не знаю. Об этом могут судить непосредственно вовлеченные в процесс.

29. Есть ли другие какие-либо международные неправительственные организации или государства, которые могут иметь более эффективное воздействие на миротворческий процесс?

Может быть, ООН была бы более эффективным посредником в переговорном процессе. Хотя я не берусь однозначно утверждать, что более упорного и нового посредника можно было бы найти в лице ООН. Не знаю.

30. Как Вы оцениваете вариант разрешения конфликтов без каких либо посредников?

Если Карабах и Азербайджан сядут за стол переговоров, то у них, наверняка, получится. Пока нет непосредственных переговоров между Карабахом и Азербайджаном, посредники нужны.

Нынешнее состояние сотрудничества и его перспективы в различных сферах (31-33)

31. Как вы оцениваете нынешнее состояние сотрудничества стран региона в сфере:

- А) экономики и бизнеса
- Б) транспорта и коммуникаций
- В) инвестиций
- Г) культурных связей
- Д) отношения между НПО
- Е) межличностные отношения
- Ж) др.

Я оцениваю весьма плохо, негативно, потому что Азербайджан сознательно бойкотирует все основные инициативы. Он постоянно отказывается идти на кооперацию и сотрудничество в экономической области, связывая это с политической линией в разрешении карабахского конфликта. Это распространяется на все выше-обозначенные сферы. Но главным образом — в сферах экономики и бизнеса, транспорта и коммуникаций, где это налицо. Какие-то контакты на уровне «отношения между НПО», «межличностные отношения», конечно, есть. В последнее время у меня появилось ощущение, что есть определенные силы в Азербайджане, которые яро препятствуют этому. Так, наши представители (политологи, журналисты) должны были поехать в Азербайджан, однако были вынуждены отказаться из-за прямых угроз своей жизни, причем, азербайджанская сторона отказалась обеспечить их безопасность.

32. Каково воздействие нынешних социально-экономических ситуаций стран региона на конфликтные отношения?

Если люди будут жить лучше, то они договорятся быстрее. Пока голодных много, и злости у людей больше.

33. Могут ли тесные экономические связи

- а) между региональными странами и
- б) соседними странами (Иран, Россия, Турция) способствовать предупреждению эскалации конфликта в регионе? Как?

В конечном счете, конечно, могут. Но и наоборот, если, скажем, какая-то страна (региональная или соседняя или великая держава) в собственных интересах примет решение обострить ситуацию в регионе, это может быть ей под силу.

Интеграция и ожидания (34-38)

34. Как вы думаете, какова взаимосвязь между интеграцией и разрешением конфликтов в регионе?

Следует ли конфликтующим сторонам прежде всего разрешить спорные вопросы, затем обратиться к вопросу интеграции?

Или же, разрешение конфликтов можно достичь путем кооперации и последующей интеграции?

Я считаю, что необходимо найти путь интеграции, запустить механизмы интеграции в самых различных сферах, и в процессе интеграции искать решения конфликтов, что будет более легко. Таким образом, первенство отдается интеграции, а потом уже разрешению конфликтов.

35. Как вы считаете, какова заинтересованность стран региона в интеграции, кому более всего нужна интеграция в нашем регионе?

- Армении? Почему?
- Азербайджану? Почему?
- Грузии? Почему?
- России? Почему?

Я бы не стал, говорить «кому более всего нужна интеграция в нашем регионе», так как она нужна всем — и Азербайджану, и Грузии, и Армении. Трудно сказать, кому больше остальных. Всем в равной степени. Просто Азербайджан считает, что интеграция больше нужна Армении, а не Азербайджану. Исходя из чего, Азербайджан всячески препятствует интеграции в регионе. Но это очень недальновидная политика и мешает как всему региону, так и самому Азербайджану.

36. Как по вашему, наблюдаются ли определенные интеграционные процессы в регионе сегодня?

Если да, то в каких сферах?

Если нет, то какие предпосылки к интеграции можно выделить?

Идут переговоры в различных сферах. Обсуждаются вопросы развязки транспортных регионов, воссоздания единой энергетической системы Южного Кавказа. Но реального процесса интеграции нет. Исходя из той политики, которую ведет Азербайджан, препятствуя всячески интеграции, затрудняется сам процесс. Предпосылки интеграции есть в том смысле, что Южный Кавказ может процветать лишь, будучи интегрированным сам в себя и в Европейское Сообщество. Не случайно, что после крушения Российской Империи был создан Закавказский Сейм; не случайно, что до 36-го года существовала Закавказская Федерация, т.е. эти страны не могут жить друг без друга.

37. Кто может стать участником интеграции в регионе?

- ♦ только признанные государства
- ♦ признанные вместе с непризнанными

Время от времени выдвигаются такие планы участия в интеграционных процессах и непризнанных государств. Если это будет возможно на практике, от этого вреда не будет. Но сделать это пока трудно в том смысле, что и Азербайджан и Грузия не будут признавать эти государства в качестве полноправных участников.

38. Какая роль, по вашему мнению, должна отводиться различным субъектам, социальным слоям в инициировании процесса интеграции?

У нас в регионе, если официальные власти против чего-то, то затея обречена на неудачу. Так что, если официальные власти будут за интеграцию, то, чем больше людей будет вовлечено в интеграцию, тем лучше.

Модели интеграции (39-42)

39. Как вы относитесь к идее Свободно Экономической Зоны в регионе?

Отношусь вполне нормально. Но думаю, что пока для этого нет необходимых реальных предпосылок, но в будущем они появятся.

40. Может ли модель Европейской интеграции быть применима для нашего региона?

Интеграция европейских государств прошла очень интересный путь. Европейское экономическое сообщество и ЕвроСоюз начинались с европейского союза угля и стали. Я не считаю, что у нас можно идти этим путем. У нас политические проблемы идут во главе угла. И если будет принято политическое решение, то только после этого возможна будет интеграция. В Европе все это начиналось фактически снизу, а у нас интеграция должна идти сверху вниз.

41. Каково Ваше отношение к идее превращения конфликтных зон региона в зону мира и экономического сотрудничества? Как вы это себе представляете? Какие для этого нужно сделать шаги?

Пока рано говорить об этом. Необходимо решить конфликты, а потом уже говорить о превращении в зоны мира и сотрудничества. Может быть, в будущем

это будет возможно. Например, можно устраивать какие-то ярмарки, экспо и пр. Не знаю, пока это слишком далеко.

42. Можете ли вы предложить какие-либо модели интеграции для нашего региона?

Для интеграции, в целом, в нашем регионе важно кооперирование в области безопасности. Для нашего региона эта проблема имеет первостепенное значение. Каждое государство должно быть уверенным, что соседи не представляют для него угрозу. Для этого необходимо кооперировать в вопросах национальной и региональной безопасности. Только после этого возможно запустить процесс интеграции. В этом смысле я являюсь сторонником так называемой концепции 'multi-dimensional' или много-уровневой, поли-пространственной безопасности, т.е. процесс интеграции надо начинать все-таки с процесса сотрудничества в области национальной безопасности на различных уровнях и только потом переходить к политической интеграции.

Интервьюер: Ада Баблоян

2003

Թ Վ Ա Կ Ա Ն

**«ՆԵՐՎԱ ՓՈՒԼՈՒՄ ԹՈՒՐԵԻԱՆ ՈՒԹԵՂԱՆԱԼՈՒ ՆԵՐՈՒԹ ԶՈՒՆԻ», -
ԸՆԴՊԾՈՒՄ Է ԹՈՒՐԵԱԳԵՏԸ**

ԵՐԵՎԱՆ, ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ: Վերջերս շատ է խոսվում այն մասին, որ Իրաքում սկսված պատերազմը չափազանց լուրջ և անգամ բախտորոշ ազդեցություն կգործի իրադրության վրա աշխարհում և հատկապես Մեծ Մերձավոր Արևելքի տարածաշրջանում: Որոշ հայ վերլուծաբաններ մտահոգություն են հայտնում, թե Թուրքիայի մասնակցությունը այդ իրադարձություններին նախապատրաստում է նրա ուժեղացումը տարածաշրջանում և մասնավորապես նրա կարգավիճակի բարձրացումը իբրև տարածաշրջանային տերություն: «ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ»-ի թղթակից Սուսաննա Պետրոսյանի հարցազրույցը 33 ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Թուրքիայի բաժնի վարիչ Ռուբեն Սաֆրաստյանի հետ նվիրված է Թուրքիայի դերին տարածաշրջանում և նրա դիրքորոշմանը իրաքյան պատերազմի հարցում:

«ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ».- Որո՞նք են Թուրքիայի հիմնական նպատակները այս պատերազմում:

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ.- Այդ պատերազմում Թուրքիայի հիմնական նպատակներն են՝ խոչընդոտել քրդական պետության ստեղծմանը, քուրդ փախստականներին թույլ չտալ մտնել իր տարածք, լուծել նավթի մեծ պաշարներով հարուստ ներկայիս իրաքյան և նախկին թուրքական Մոսուլի նահանգի խնդիրը:

«ՆՏ».- Մի շարք վերլուծաբաններ նշում են, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո առաջին անգամ է, ինչ սառնություն է նկատվում ամերիկա-թուրքական հարաբերություններում: Ինչպե՞ս դուք կմեկնաբանեք այն:

Ռ.Ս.- Թուրքիայի գործողությունները վերջին մեկ տարվա ընթացքում, պատերազմին նախորդող շրջանում, մեծ զարմանք առաջացրեցին ամերիկյան ռազմական և դիվանագիտական շրջանակներում: Վերջիններս կարծում էին, որ Թուրքիայի աջակցությունը ապահովված է: Թուրքիայի դիրքորոշմանը տրվեցին բավականին սուր մեկնաբանություններ: Այսպես, ԱՄՆ բարձրաստիճան ներկայացուցիչներից մեկը համեմատեց Թուրքիայի ներկայիս իշխանություններին «կարպետ ծախողների» հետ, որոնք զբաղվում են խաբեբայությամբ:

Սակայն անհրաժեշտ է հաշվի առնել Թուրքիայի աշխարհաքաղաքական նշանակությունը տարածաշրջանում և այն հանգամանքը, որ նա, լինելով

մահմեդական երկիր, ԱՄՏՕ-ի անդամ է: Պետք է նաև հաշվի առնել, որ այդ երկրում գործում են արևմտյան ժողովրդավարության որոշակի սկզբունքներ, և իհարկե, ԱՄՆ կառավարող շրջանակները շահագրգռված չեն, որ թուրք-ամերիկյան հարաբերությունները վատանան: Մենք տեսնում ենք, որ վերջերս որոշակի քայլեր են ձեռնարկվում ԱՄՆ-ի կողմից՝ գոյություն ունեցող տարածայնությունները հաղթահարելու ուղղությամբ: Դրա վկայությունն է ԱՄՆ պետքարտուղար Քոլին Փաուելի այցելությունը Թուրքիա: Այն սիմվոլիկ նշանակություն ունի. ամերիկացիները թուրքերին ցույց են տալիս, որ իրենք դեռ գնահատում են նրանց:

«ՆՏ». - Եթե ամերիկացիները գնահատում են թուրքերին, ապա ինչո՞ւ են իրաքյան պատերազմում օգտագործում քրդական զինված միավորումները, հաշվի առնելով թուրքերի և քրդերի միջև եղած հայտնի խնդիրները:

Ռ.Ս.- Այստեղ մի հետաքրքիր համգամանք ես կուզենայի նշել: Ինչպես կարելի է ենթադրել, Փաուելի այցելության ընթացքում ձեռք բերվեց Թուրքիայի համաձայնությունը պատերազմական հետագա գործողությունների վերաբերյալ: Կարելի է եզրակացնել, որ միայն Փաուելի Անկարայից մեկնելուց հետո սկսվեց քրդական զինված միավորումների հարձակումը իրաքցիների դեմ: Այսինքն, ամերիկացիները քրդերի մտնելը ռազմական գործողությունների մեջ համաձայնեցրել են թուրքական կողմի հետ:

Ներկայումս շատերը ԱՄՆ կառավարությանը քննադատում են քրդական ստորաբաժանումների ոչ լիարժեք զինման մեջ: Ինչպես տեսնում ենք, ամերիկացիները բավականին զգուշորեն են գործում՝ ամեն կերպ խուսափելով նեղացնել թուրքերին: Սա խոսում է այն մասին, որ Թուրքիայի դերը ԱՄՆ քաղաքականության մեջ բարձր է: Նույնիսկ Բուշը դիմել է Կոնգրեսին՝ 1 մլրդ օգնություն ցույց տալ Թուրքիային:

Ներկա փուլում պատերազմական գործընթացները շարունակվում են, և դժվար է ասել, թե ինչ կլինի: Սակայն այս փուլում երկու կողմերն էլ՝ ե՛ւ ԱՄՆ-ը, ե՛ւ Թուրքիան, փորձում են որոշակի կոնպրոմիսներ գտնել:

Ինչ վերաբերում է Թուրքիային, ապա ստացվում է այնպես, որ Թուրքիան որոշ չափով իր նպատակներից հետ է գնում: Մասնավորապես, Թուրքիան փորձեց իր բանակը մի քանի կիլոմետր առաջ տանել Յուլսիսային Իրաք, բայց քննադատվեց ԱՄՆ-ի և Եվրամիության կողմից: Նա փաստորեն հետ քաշեց բանակը:

«ՆՏ». - Այնպիսի տպավորություն է ստեղծվում, որ չնայած ԱՄՆ-ը չի ուզում նեղացնել Թուրքիային, սակայն ամեն կերպ փորձում է սահմանափակել Թուրքիայի գործողությունները և ազդեցությունը տարածաշրջանում:

Ռ.Ս.- Այո, ԱՄՆ-ը փաստորեն չթողեց, որ թուրքական բանակը մտնի Յուլսիսային Իրաք, ամերիկացիները արեցին դիվանագիտական պրակտիկայում աննախադեպ կոշտ հայտարարություններ. այն, որ թուրքերը այնտեղ ոչինչ չունեն անելու, կոշտ հայտարարություն էր:

«ՆՏ».- Իսկ ի՞նչ կլինի պարերազմից հետո, արդյոք Թուրքիան կուժեղանա՞:

Ռ.Ս.- Ես համաձայն չեմ այս մտքին: Առաջինը, Թուրքիան ուժեղանալու համար ներկայիս փուլում ներուժ չունի տնտեսական առումով: Հայտնի է, որ Թուրքիայի տնտեսությունը ներկայումս շատ ծանր վիճակի մեջ է և լիովին կախված է Արևմուտքից: Երկրորդ, պետք է հաշվի առնել այն համազամանքը, որ Թուրքիայի ուժեղացումը ձեռնտու չէ ո՛չ Եվրամիությանը, ո՛չ ԱՄՆ-ին: Մենք տեսնում ենք, որ ԱՄՆ-ը վերջին մեկ տարվա ընթացքում ձևավորել է նոր արտաքին քաղաքականություն, որի հիմնական նպատակն այն է, որ ԱՄՆ-ը ինքն է վերցնում իր վրա կարգավորման խնդիրները «տաք զոտիներում», այլ ոչ թե փորձում է դա անել ուրիշների միջոցով, ինչպես դա արվում էր նախորդ շրջանում:

Հաշվի առնելով ե՛լ տնտեսական ծանր դրությունը, ե՛լ Արևմուտքի դիրքորոշումը Մերձավոր Արևելքի հանդեպ, ես չեմ կարծում, որ Թուրքիայի դերը Մերձավոր Արևելքում կբարձրանա: Իսկ որ Թուրքիան կփորձի ամրապնդել իր դիրքերը Անդրկովկասում, ես չեմ կասկածում, և ինձ թվում է, որ ԱՄՆ-ը դրանում մաս չափազորգոված է, այսինքն, ԱՄՆ-ի համար ավելի ձեռնտու է, որ Թուրքիան, որը ուզում է ակտիվ քաղաքականություն վարել, իր ներուժը ուղղի դեպի Անդրկովկաս:

«ՆՏ».- Այսինքն, մեր տարածաշրջանում ամերիկացիները Թուրքիային չե՞ն սահմանափակում:

Ռ.Ս.- Ինձ թվում է, որ դեռևս ոչ, քանի որ ամերիկացիները հնարավորություն կստանան թուրքերի ձեռքերով սահմանափակել Ռուսաստանին Անդրկովկասում:

НАИБОЛЕЕ ВАЖНАЯ И РЕАЛЬНАЯ ЦЕЛЬ ТУРЦИИ - ПОМЕШАТЬ СОЗДАНИЮ КУРДСКОГО ГОСУДАРСТВА

ТАК СЧИТАЕТ ЗАВ.ОТДЕЛОМ ТУРЦИИ ИНСТИТУТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ НАН
РА РУБЕН САФРАСЯН

- Первоначальный отказ парламента Турции разместить американские войска на своей территории породил массу вопросов, которые можно объединить следующим образом: почему это сделано и как отразится это решение на ситуации в регионе?

- Я думаю, что Турция преследовала вполне определенную цель - чтобы на территории Северного Ирака американских войск не было. Если бы там оказался американский экспедиционный корпус, то это дало бы США возможность диктовать свои условия. Теперь же, после решения парламента, Турция, стянувшая к границе значительные силы, рассматривает себя в качестве единственной хозяйки положения и считает, что имеет возможности ставить и реализовывать далеко идущие цели. Объявляемая цель - получить контроль над гуманитарной ситуацией. Есть и другая, о которой турки предпочитают не распространяться - помешать созданию курдского государства. На мой взгляд, при благоприятном стечении обстоятельств Турция будет стремиться решить задачу максимум - под предлогом восстановления т. н. исторической справедливости и обеспечения правтур-коязычного этнического меньшинства, проживающего в районе городов Мосул и Киркук, разместить там свои войска. Здесь я бы хотел обратиться к истории, без которой невозможно понять весь клубок проблем, завязанных вокруг городов Мосул и Киркук. В османский период они составляли Мосульский вилайет, поэтому саму проблему принято называть мосульской. Она имеет довольно обширную историю. Через 4 дня после Мудросского перемирия в 1918 году англичане сразу ввели туда свои войска, чтобы завладеть нефтяными скважинами. Об их значении свидетельствует тот факт, что в современном Ираке 1/3 нефти добывается именно здесь. Согласно принятому в 1920 году т.н. национальному обету, который прочертил границы нового турецкого государства, Мосульский вилайет рассматривался в составе Турции. Однако присоединить его тогда не удалось. Так возникла Мосульская проблема. Она не была решена и на Лозаннской конференции. В первой половине 20-х годов в Турции проходили очень бурные дебаты в парламенте, многие заседания были закрытыми. В конце концов сошлись на следующей формуле Кемаля: «Пока мы слабы, мы должны забыть

об этих территориях». В 1926 году был подписан договор между Англией, получившей мандат на Ирак, и Турцией, по которому Мосульский вилайет был оставлен в составе Ирака. На официальном уровне турки старались не педалировать этот вопрос. Дело еще и в том, что точно неизвестно, сколько там тюркоязычного населения. Последняя официальная перепись проводилась в 1957 году, данные были опубликованы в 1959-м. Тогда там проживало меньше 1 млн тюркоязычных иракцев. С тех пор они перестали фигурировать как отдельная этническая единица. Сейчас называются разные цифры - от 500 тысяч до полутора и даже двух миллионов. В период правления партии БААС проводились регулярные этнические чистки среди тюркоязычного населения бывшего Мосульского вилайета, или туркменов, как их предпочитали называть в Ираке, сопровождаемые политикой насильственной ассимиляции. С тех пор там действовали подпольные антиправительственные организации, которые имели связи с Анкарой, но старались их не афишировать. В последнее десятилетие наблюдается резкая активизация деятельности этих организаций. Был создан Единый фронт туркменов Ирака, который объединяет 26 организаций с центром в Анкаре. Предполагается на базе этой организации создать научный институт по изучению иракских туркменов, а в турецкой печати стали появляться статьи о том, что из числа этих туркменов нужно готовить членов иракского парламента и будущих руководителей Иракского Туркменистана. Раздавались голоса и о том, что Мосул и Киркук надо просто присоединить к Турции. Прошлым летом тогдашний министр обороны Турции оказался первым турецким официальным представителем, который выступил с заявлением о том, что эти территории - часть Турции. Кроме Турции на район Мосула и Киркука имеют свои виды и курды, называя Киркук в качестве столицы будущего Курдистана. В послесаддамовском Ираке возможны столкновения между туркменами, поддерживаемыми Турцией, и курдами. Если возникнет реальная угроза создания независимого курдского государства, то я уверен, что Турция, не обращая внимания на протесты мировой общественности и даже на своих союзников по НАТО, осуществит широкомасштабную карательную акцию в Северном Ираке. Вполне возможно, что турецкие войска продвинулись до Мосула и разместятся там. Если они впоследствии и будут вынуждены уйти оттуда, то свой уход обусловят рядом условий, среди которых могут быть гарантии территориальной целостности Ирака, т.е. исключения возможности создания независимого Курдистана, автономного статуса для туркменов Мосула и Киркука, а также получения приоритетных прав на эксплуатацию части нефтяных залежей, которыми так богат этот край.

- Турция традиционно считается стратегическим союзником США. Более того - зависима от США в плане экономической и военной помощи. Однако турки фактически отказались от многомиллиардной американской помощи, которая столь необходима для них, находящихся в весьма тяжелом экономическом положении.

- Турки не доверяют американцам, которые заявляют, что территориальная целостность Ирака будет сохранена. Западная печать в течение последнего года неоднократно писала о контактах официальных лиц США и Англии с представителями различных курдских организаций. Особую активность проявляла Англия, которая имеет традиционно хорошие связи с курдами. Вопрос создания курдского государства стоит в повестке дня, и турки боятся, что это может стать свершившимся фактом. Вот это и стало причиной решения парламента.

Впервые после второй мировой войны мы наблюдаем Турцию, которая принимает самостоятельные решения стратегического характера и которая неуправляема со стороны США. Это, конечно, вызывает раздражение в Вашингтоне. Простой пример - в 1991 году, когда начиналось вторжение в Ирак, за час до «Бури в пустыне» Джордж Буш-старший позвонил Тургуту Озалу и предупредил о вторжении. На этот раз никто турок в известность на официальном уровне не ставил. Турецким офицерам связи, находящимся при штабе оперативного командования войск США в Тампе, Флорида, американцы дали возможность узнать о начале военных действий лишь незадолго до них и то в неофициальном порядке. Думаю, американцы, прекрасно зная чувствительность турок к таким вещам, тем самым выражают свое недовольство их политикой. Последним свидетельством наметившегося разрыва между Турцией и США является необычайно резкое заявление госсекретаря Пауэлла о том, что турецким войскам в Северном Ираке делать нечего, после которого, как представляется, Турции пришлось несколько унять свой пыл. Наметившиеся сдвиги во внешнеполитическом поведении Турции, делающие ее более непредсказуемой и свидетельствующие о том, что она все более склонна делать ставку на силовое решение политических проблем, должны послужить поводом для серьезного анализа со стороны нашего внешнеполитического ведомства. Нельзя ни в коем случае забывать, что в 1992-93 годах турки уже неоднократно угрожали Армении применением силы. В свете сказанного об американо-турецких отношениях я не исключаю, что армянская община США может активизировать свои усилия по вопросу о признании геноцида 1915 года сенатом США. Как известно, президент Буш уже «грозил» Турции использовать этот вопрос в качестве давления. Вместе с тем, учитывая, что США заинтересованы в Турции в качестве важного плацдарма для осуществления своей глобальной политики, а последняя слишком сильно зависит от Америки, я не думаю, чтобы процесс ухудшения американо-турецких отношений зашел слишком далеко.

- Как Вы оцениваете политику России в нынешней ситуации?

- Россия максимально использует свой сравнительно небольшой потенциал для упрочения своего места в новом миропорядке. Я должен заметить, что конфронтации между Россией и США, как это любят у нас представлять, нет. Это очередной стереотип, который разрушает сама же Россия. Она заинтересована

в таком статусе послевоенного устройства мира, который поможет ей решать свои многочисленные внутренние проблемы при одновременном сохранении способности хоть как-то влиять на ход событий в мире. Однозначно, что США на сегодняшний день являются сильнейшей страной мира, и составить им конкуренцию Россия не в состоянии.

- Можно ли ждать некоторых подвижек в урегулировании карабахского конфликта ?

- Не думаю, что до выборов в Азербайджане возможны серьезные подвижки. Вот после них, к концу года, следует ожидать нового пакета предложений со стороны стран-сопредседателей Минской группы ОБСЕ. Думаю, нам придется столкнуться с возросшей активностью Турции в рамках МГ. Не исключаю также возможности попыток с ее стороны торпедировать работу МГ с тем, чтобы изменить формат медиативного процесса и добиться для себя ведущего положения в нем.

- Как Вы считаете, не будут ли использоваться негативные оценки западных наблюдателей об уровне проведения президентских выборов в Армении с целью оказания на нее давления в переговорном процессе по карабахскому урегулированию.

- Конечно, они отразились на имидже Армении как члене Совета Европы и стране цивилизационно принадлежащей Европе. Однако следует учитывать тот факт, что эти оценки носят предварительный характер и в зависимости от выводов, к которым придет Конституционный суд, окончательные оценки могут быть более благоприятными. К тому же, мы имеем хорошую возможность поднять свой имидж, проведя парламентские выборы на более высоком уровне. Я надеюсь, что к концу года, когда начнутся реальные переговоры по проблеме Нагорного Карабаха, негативные последствия предварительных оценок наблюдателей будут преодолены.

Беседу вела Карине Тер-Саакян

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ. «ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՍԿՍՈՒՄ Է ՀԵՏԱԶԵՐԶԵԼ ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐԻՆ»

ԵՐԵՎԱՆ, ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ: Մարտի 27-30-ը ԱՄՆ Մինեապոլիս քաղաքում տեղի է ունեցել հայ-թուրքական երրորդ գիտական սեմինարը (առաջինը տեղի է ունեցել Չիկագոյում 2000 թ., իսկ երկրորդը՝ 2002 թ. Միչիգանի համալսարանում.- «ՆՏ»): «Բռնության ուղղությունները, պատերազմ, հեղափոխություն ու ցեղասպանություն» խորագրով սեմինարին, որ կազմակերպվել էր Մինեսոտայի համալսարանի տարբեր գիտական կենտրոնների կողմից, մասնակցում էին ոչ միայն հայ և թուրք մասնագետներ, այլև մասնագետներ ամերիկյան տարբեր համալսարաններից, Շվեյցարիայից և Գերմանիայից: Հայաստանը ներկայացնում էր ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Թուրքիայի բաժնի ղեկավար Ռուբեն Սաֆրաստյանը: «ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ»-ի թղթակից Սուսաննա Պետրոսյանի հարցազրույցը Ռուբեն Սաֆրաստյանի հետ նվիրված է այդ սեմինարի արդյունքների ամփոփմանը.

«ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ».- Ի՞նչ նպատակներ ունեն այդ գիտական սեմինարը:

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ.- Անհրաժեշտ է դիտարկել այս գիտաժողովը որպես մի ընդհանուր գործընթաց, որի նպատակները հետևյալն են. ստեղծել հայ և թուրք գիտնականների խումբ, որի շրջանակում կկազմակերպվեն գիտական բանավեճեր այնպիսի կարևոր խնդրի վերաբերյալ, ինչպիսին է Հայոց ցեղասպանությունը: Նման միջոցառումները շատ կարևոր են Թուրքիայի համար, հաշվի առնելով այդ երկրի պետական քաղաքականությունը և այն, որ Թուրքիայում շատ դժվար է գտնել մտավորականության ներկայացուցիչներ, որոնք կարող են ազատ արտահայտել այնպիսի հայացքներ, որոնք տարբերվում են պետական տեսակետից:

Այս միջոցառմանը թուրք մասնագետները հիմնականում ներկայացնում էին թուրք գիտական շրջանակները, նրանց թվում էր հայտնի մտավորական Մուրադ Բելգեն: Վերջինս բարձրաձայն հայտարարում է, որ ցեղասպանությունը իսկապես տեղի է ունեցել, և Թուրքիայի պետական դիրքորոշումը, որը ժխտում է այդ փաստը, ոճրագործություն է՝ ուղղված ոչ միայն հայերի, այլև թուրքերի դեմ: Կարևոր առաջընթաց է, որ Թուրքիայում կան նման մարդիկ. իհարկե, նրանք անհատներ են, որոնք չեն նույնացնում իրենց թուրքական պետության հետ, որը ժխտում է ցեղասպանությունը:

«ՆՏ».- Արդյոք ստեղծվե՞ց այդ խումբը, որի շրջանակում պետք է անցկացվեն գիտական բանավեճեր՝ նվիրված Հայոց ցեղասպանությանը:

Ռ.Ա.- Այո, կազմվել է մասնագետների շրջանակ, որոնք կարող են ազատ խոսել այդ թեմայի վերաբերյալ: Սա սեմինարի կարևորագույն արդյունքներից մեկն է: Մասնավորապես, ստեղծվում են շրջանակներ գիտական բանավեճի համար, այսինքն, ոչ թե՝ «եղել է - չի եղել», այլ՝ «եղել է և ինչպես, ինչու է եղել», ինչ հետևանքներ է թողել երկու ժողովուրդների վրա: Սա շատ կարևոր խնդիր է, որովհետև ճանապարհ է բացում ցեղասպանության՝ որպես բազմաբնույթ, բազմաշերտ երևույթի, հետագա ավելի խորացված ուսումնասիրությունների համար:

«ՆՏ».- *Դուք նշեցիք, որ հանդիպմանը մասնակցում էին ամերիկյան գիտնականները: Ի՞նչ դեր խաղաց նրանց մասնակցությունը:*

Ռ.Ա.- Սա առաջին անգամն է, երբ ամերիկյան գիտնականները նման խոշոր դեմքերով էին ներկայացված: Մասնակցում էին ցեղասպանության ուսումնասիրության բնագավառի հայտնի մասնագետներ: Անհրաժեշտ է նշել, որ ամերիկյան մասնագետների ներկայությունը յուրահատուկ երանգ հաղորդեց այս սեմինարին: Իրենց մասնակցությունը նշանակում է, որ Հայոց ցեղասպանության խնդիրը սկսում է հետաքրքրել ԱՄՆ-ի գիտական շրջանակներին:

Եթե 70-80 թթ. Հայոց ցեղասպանության խնդիրը դիտարկվում էր որպես երեկական խնդիր հայերի և թուրքերի միջև, և ամերիկյան գիտական շրջանակները հետաքրքրություն չէին ցուցաբերում այդ խնդրի նկատմամբ, ապա 90-ականներից մթնոլորտը փոխվեց: Այդ փոփոխությունը կապված էր այն հանգամանքի հետ, որ 90-ականներին տեղի ունեցան մի շարք ցեղասպանություններ կամ նման երևույթներ, և ամերիկյան լիբերալ գիտնականները սկսեցին իրենց բողոքի ծայրը բարձրացնել կառավարության քաղաքականության դեմ, որը չէր միջամտում և չէր կանխում այդ ոճրագործությունները: Այս առումով հետաքրքրություն առաջացավ 20-րդ դարի բոլոր ցեղասպանությունների և, իհարկե, Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ, որը համարվում է առաջինը: Հայոց ցեղասպանության խնդիրը սկսեց լայնորեն դիտարկվել հետազոտություններում որպես 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանություն: Վերջին ժամանակաշրջանում ամերիկյան համալսարաններում թուրքական թեզերը առաջ տանելը դարձել է ոչ հարգելի զբաղմունք: Այսինքն, եթե ամերիկյան համալսարանում մեկը հայտարարի, որ հայերի ցեղասպանություն տեղի չի ունեցել, ապա նա գիտնական չի համարվի:

Նման մոտեցում չկար ոչ 70-ական և ոչ էլ 80-ական թվականներին: Այն ժամանակ ասում էին, որ ցեղասպանությունը զուցե տեղի է ունեցել, զուցես տեղի չի ունեցել:

Ներկայումս արդեն այդպես չէ, Ցեղասպանությունը բոլորի կողմից արդեն ընդունված է: Կան ուղղակի տեսակետներ, որ կարելի է դա անվանել ոչ թե ցեղասպանություն, այլ՝ եթնիկական մաքրում կամ էլ ցեղասպանություն՝ որոշակի առանձնահատկություններով: Բայց պրանք արդեն զուտ երկրորդական խնդիրներ են, կարևորն այն է, որ ամերիկյան գիտական քննարկ-

ման մեջ Չայոց ցեղասպանությունը դիտարկվում է որպես 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանություն, և սա մեծապես թուլացնում է թուրքական պետական քարոզչության շանսերը:

«ԼՏ».- Ինչպե՞ս կամփոփեք այդ հանդիպումը և ի՞նչ հեռանկարներ այն կունենա: Արդյոք կշարունակվի՞ այդ սեմինարների շարքը:

Ռ.Ս.- Կազմակերպիչները համոզմունք հայտեցին, որ նման տիպի գիտաժողովները պետք է շարունակել և անցնել երկրորդ փուլ, որը նվիրված կլինի Չայոց ցեղասպանության կոնկրետ մի հիմնախնդրի ուսումնասիրության: Օրինակ, որոշման ընդունումը Չայոց ցեղասպանության դեպքում և հրեաների Չոլդոբոսի դեպքում, համեմատական ուսումնասիրություններ և այլ: Արդեն ոչ միայն հասարական նշանակություն կհաղորդվի այս միջոցառումներին, այլ նաև զուտ գիտական: Կազմակերպիչները հույս հայտնեցին, որ հաջորդ սեմինարը տեղի կունենա Եվրոպայում, իսկ մյուսները՝ Թուրքիայում և Չայաստանում: Այսպիսով, փաստորեն հնարավորություն է ստեղծվում, որպեսզի գիտնականների ավելի մեծ շրջանակ կարողա մտնել այս գիտական բանավեճի մեջ:

ДЛЯ АРМЯН БОРЬБА ЗА ПРИЗНАНИЕ ГЕНОЦИДА - СВЯТОЙ ДОЛГ НЫНЕ ЖИВУЩИХ ПОКОЛЕНИЙ

Каждая годовщина Геноцида армян в Османской Турции, с тех пор, как она стала отмечаться в Армении, всякий раз вызывает в турецкой и азербайджанской прессе озабоченный резонанс, одна из причин которого в возможном признании США самого факта Геноцида армян. Не исключение — и нынешняя, 88-я годовщина. Тем более, что на днях 167 представителей Конгресса США обратились с письмом к президенту Джорджу Бушу с требованием в ежегодном обращении к нации по случаю "притеснений армян в годы первой мировой войны" использовать слово геноцид.

С просьбой объяснить ситуацию, складывающуюся на сегодняшний день в данном вопросе, корреспондент агентства «Де-факто» обратился к зав. отделом Турции НАН РА Рубену Сафрастяну.

- Г-н Сафрастян, оказывается ли в последнее время на Западе давление на Турцию для признания Геноцида армян? И, наоборот, — есть ли давление на Армению с тем, чтобы она отказалась от своих притязаний?

- На Армению в вопросе признания геноцида никто сегодня не оказывает давления. Тем более, что проблема признания и осуждения геноцида как преступления против человечества в последнее время приобретает довольно широкое международное значение. В этом контексте, конечно, требования армянского народа вполне справедливы и главное, легитимны в глазах мирового общественного мнения. Мне кажется, что по этой проблеме в ближайшее время могут быть подвижки. В частности, если судить по выступлениям представителей Евросоюза, среди условий, которые выдвигаются в отношении Турции, вопрос признания геноцида может занять определенное место. Не исключаю, что в ближайшем будущем проблема будет поднята и в Сенате США. Как видите, давление на Турцию со стороны мирового сообщества достаточно ощутимо.

- В некоторых СМИ бытует мнение что вопрос признания геноцида — разменная карта в отношениях США с Турцией и Арменией...

- Подобные утверждения базируются на негативном опыте прошлого, когда не имея де-факто самостоятельной государственности, Армения была лишена возможности выступать на международной арене в качестве субъекта, и поэтому весь комплекс Армянского вопроса действительно являлся разменной мо-

нетой во взаимоотношениях великих держав и Османской империи. Ныне, после создания независимого и суверенного армянского государства, создалось принципиально иное положение, требующее выработки новых подходов.

Я придерживаюсь того мнения, что проблема международного признания и осуждения геноцида весьма емкая, многоуровневая и имеет несколько аспектов, один из которых - геополитический.

Это означает, что как сверхдержавы, так и региональные державы принимают ее в расчет при определении некоторых стратегических приоритетов своей политики в нашем регионе. Это означает также, что наличие этой проблемы в глазах других стран является значимым компонентом при определении геополитического и геостратегического "веса" Армении.

Надо признать, что не будь этой проблемы, позиции нашей страны в мире и в регионе были бы слабее, в том числе, в вопросе карабахского урегулирования. Поэтому правильным было бы ее определение не как разменной, а как козырной внешнеполитической карты в руках Армении.

Вместе с тем, мне хотелось бы особо подчеркнуть, что использование этой карты в политике не только требует глубоких познаний в области истории и теории международных отношений, а также досконального знания особенностей эволюции современной системы международных отношений, но и делает абсолютной необходимостью совершенное владение всем арсеналом современной дипломатической борьбы. Ведь, поскольку Турция вряд ли добровольно возьмет на себя вину за геноцид армян, не исключена возможность применения против нее со стороны мирового сообщества политики принуждения, в осуществлении которой будут принимать участие как Армения, так армянская диаспора.

- Кстати, верно ли, что армянское лобби в мире очень сильное?

- Сила армянского лобби, особенно в таких странах, как США и Франция не вызывает у меня сомнений. Правда, в отличие от еврейского лобби, финансовые возможности армянского лобби значительно меньше. Но вместе с тем, насколько я могу судить, в том числе на основе моего годичного пребывания в США в качестве победителя научного конкурса известного фонда имени Фулбрайта, две основные лоббистские организации в Соединенных штатах: Армянский национальный комитет и Армянская ассамблея создали весьма эффективную систему мобилизации усилий своих членов для решения конкретных задач и довольно глубоко проникли в высшие элитные сферы американской власти. Координированная и взаимодополняющая деятельность Армении и Диаспоры в вопросе международного признания Геноцида армян представляет из себя значительную силу.

- Каковы последствия признания Геноцида армян со стороны Турции?

- Для армян борьба за признание геноцида — это прежде всего святой долг ныне живущих поколений. Как в нашей стране, так и в диаспоре. Это также

борьба за торжество справедливости в общемировом масштабе. Разумеется, встает вопрос об ответственности современного турецкого государства, как правопреемницы Османской империи. Хотя современное международное право пока не имеет единого подхода и разработанных норм об ответственности государства за совершенное в прошлом преступление - организацию и осуществление геноцида, однако в последние годы эта проблема активно начинает обсуждаться в научной среде. При этом, в ряде случаев вопрос ставится шире - ответственность не только государства и его институтов, но и общества, допустившего геноцид в целом.

В этой связи можно отметить, например, вызвавшую большой резонанс среди ученых и в широких общественных кругах многих стран книги Даниэля Гольдхагена и Элизара Баркана. Исследование последнего имеет весьма характерный заголовок: "Вина наций...".

Следует отметить, что в мировой политике в период после Второй мировой войны наблюдается тенденция учета в какой-то мере таких казалось бы напрочь изгнанных из сферы политики и международных отношений ценностей, как мораль и справедливость. Во всяком случае, добровольное принятие на себя Западной Германией в 1952 г. ответственности за геноцид евреев и согласие компенсировать потери еврейского народа является важным прецедентом в этом аспекте.

Турция как государство, конечно, будет как можно дольше сопротивляться и отказываться признавать свою вину, но отмеченная выше тенденция в мировой политике делает нашу конечную победу вполне реальной.

Вместе с тем, есть области, где можно ожидать более быстрого успеха. Я имею в виду восстановление исторической справедливости на, так сказать, индивидуальном уровне, то есть, скажем, возврат недвижимого имущества потомкам жертв геноцида. Однако и в этом случае необходимы точный политический расчет и высокопрофессиональные специалисты своего дела.

Еще раз подчеркну. Надо очень сильно давить на Турцию. Добровольно Турция ничего не признает и не отдаст.

- Является ли вопрос признания Геноцида основным во внешней политике РА?

- Не думаю, что это так. Вопрос этот занимает свое место в повестке дня внешней политики нашей страны наряду с другими вопросами. Хотя, на мой взгляд, нельзя исключить возможность того, что в будущем он действительно станет доминировать. Конечно, многое будет зависеть не только от политики властей Армении, но и от положения в мире и в нашем регионе.

- Вы недавно вернулись из США с научной конференции по проблемам геноцида. Какие вопросы на ней рассматривались и как Вы оцениваете ее результаты?

- Всего были три турецко-армянские научные конференции, посвященные исследованию истории Геноцида армян — первая состоялась в 2000 году в Чикаго, вторая в 2002г. — в Мичиганском университете в Анн Арборе, и третья — в 2003г. в Миннеаполисе, в университете Миннесоты.

На мой взгляд, необходимо оценивать эти конференции не по отдельности, а в их совокупности. В этом контексте особенно важно отметить наличие круга ученых из Турции, взгляды которых на проблему геноцида армян отличаются от официальной турецкой точки зрения, отрицающей, как известно, сам факт Геноцида армян. А ведь таких ученых в современной Турции единицы, и найти и вовлечь их в обсуждение проблем геноцида на достойном ученых мужей уровне, без взаимных обвинений в фальсификации и оскорблений — задача не из легких. Однако, игра стоит свеч. Если мы сумеем заручиться поддержкой хотя бы некоторых представителей турецкой общественности, то давление на турецкое правительство возрастет.

Так, один из турецких участников конференции - Мурат Белге, личность весьма известная и авторитетная в Турции, - заявил, что турецкое государство, не признавая геноцид, совершает преступление не только против армян, но и против собственного народа и против всего человечества.

В работе конференции принимали участие и выступили с интересными докладами ученые из диаспоры: Ваагн Дадрян, на мой взгляд лучший специалист по геноциду армян в мире, Размик Паносян из Великобритании, Степан Астурян, Рональд Сюни и Арам Аркун из США. Были также ученые из США, Швейцарии, Германии, Дании...

Мой доклад назывался «Изучение геноцида армян в Армении». Выбор темы был обусловлен тем, что работы армянских ученых публикуются на армянском и русском языках и западному ученому миру неизвестны. Даже многие армянские историки из Диаспоры испытывают трудности при пользовании литературой на этих языках. Передо мной стояла задача — показать, что в Армении были проведены серьезные исследования по геноциду и подать их в таком виде, чтобы представители западного научного мира это восприняли. Именно поэтому я отдал предпочтение конструктивистскому подходу и, рассмотрев проблемы изучения геноцида в Армении на протяжении нескольких десятков лет сквозь призму взаимоотношений между коллективной памятью народа, политикой властей и исторической наукой, я представил на суд участников конференции выведенную мной парадигму изучения геноцида.

Предполагается издать материалы трех конференций в трех томах. Мой доклад будет напечатан в первом томе.

- Спасибо. Надеемся ознакомиться с работой конференции, и, в частности, с Вашей концепцией в ближайшее время.

ՀԱՅՈՑ ԶԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՐՎԵՍ...

Հայոց ցեղասպանության պատմության շուրջ ստեղծվել է հսկայածավալ գրականություն, բայց այսօր էլ սույն թեմայի համակողմանի լուսաբանումը գիտական ու քաղաքական մեծ նշանակություն ունի:

Իմ գրուցակիցն է ՀՀ ԳԱԱ Թուրքիայի բաժնի վարիչ, պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ռուբեն Սաֆրաստյանը:

- Որո՞նք էին Օսմանյան կայսրությունում հայերի ցեղասպանության պատճառները:

- Նախ պետք է նշեմ, որ ցեղասպանության ծրագիրը երիտթուրքական կառավարության պարագլուխների կողմից մշակվել էր դեռևս առաջին աշխարհամարտից առաջ: Վերջինս ուղղակի պատեհ առիթ հանդիսացավ այդ նախապես մշակված ծրագիրն իրականացնելու համար:

Այդ ծրագրի մշակումը կապված էր հետևյալ հանգամանքի հետ. սկսած 19-րդ դարի 70-ական թթ. Օսմանյան կայսրությունը շարունակաբար կորցնում էր իր եվրոպական տարածքները: Ամպերը կուտակվում էին նաև կայսրության ասիական մասի՝ Փոքր Ասիայի վրա: Մասնավորապես, գնալով ավելի իրական էր դառնում հզոր տերությունների ճնշման ներքո Արևմտյան Հայաստանում բարենորոգումների իրականացումը, ինչը հող կնախապատրաստեր նրա ինքնավարության, իսկ հետագայում՝ նաև անկախության համար:

Միաժամանակ Փոքր Ասիայում թուրքական տարրի թվաքանակը անհամեմատ ավելի մեծ էր, քան Բալկանյան թերակղզում: Միա այս հանգամանքները հաշվի առնելով երիտթուրքական վերնախավն էլ փորձեց մշակել նոր մոտեցում պետությունը փրկելու համար: Նրանք իրենց առջև խնդիր դրեցին Օսմանյան կայսրությունը վերածել զուտ թուրքական և մահմեդական պետության: Սա նշանակում էր, որ օսմանահպատակ մնացած բոլոր ազգերը կամ պետք է ծուլվեին, կամ էլ ֆիզիկապես ոչնչացվեին:

Ինչպես գիտենք, 19-րդ դարի 2-րդ կեսերից սկսած մի որոշ ժամանակահատված թուրքական իշխանությունների կողմից իրականացվեց այսպես կոչված օսմանացման քաղաքականություն, որի բուն նպատակն էր մահմեդականների ու քրիստոնյաների միջև իրավահավասար հարաբերություններ ստեղծելու, լոռի մերքո հպատակ ոչ թուրք ժողովուրդներին, այդ թվում, նաև հայերին, խողով ճանապարհներով միաձուլել թուրքերի հետ, այսինքն՝ թուրքացնել: Սակայն այդ քաղաքականությունը ձախողվեց: Բալկանյան ժողովուրդները հիմնականում ազատագրվեցին թուրքական լծից, իսկ հայ ժողովուրդը ամենայն հստակությամբ մերժեց միաձուլման քաղաքականությունը: Այսպիսով, հողս ցնդեցին իշխանությունների հուսերը համեմատաբար ավելի «մեղմ» մի-

շոցներով լուծելու կայսրության տարածքային ամբողջականության, կամ այլ բառերով ասած՝ դեռևս հարյուրամյակներ առաջ նվաճած ժողովուրդների վրա թուրքերի իշխանությունը հավերժացնելու խնդիրը:

Երիտթուրքերի պարագլուխները գիտակցեցին այդ հանգամանքը դեռևս 1910թ. ինչի մասին է վկայում Թալեաթի գաղտնի ճառը երիտթուրքական «Միություն ու հառաջադիմություն» կուսակցության հերթական համագումարում: Փաստորեն, դրանից հետո կայսրությունում սկսվեց անցումը թուրքացման քաղաքականությանը, իսկ հայերի բնաջնջման խնդիրը վերածվեց երիտթուրքական կուսակցության բարձրագույն ղեկավարության քննարկումների առարկան, ինչպես փաստում են անցյալ դարի 60-ականներին Թուրքիայում հրատարակված նախքին երիտթուրքերի հուշագրությունները: Այդ քննարկումների արդյունքում էլ ձևակերպվեց Փոքր Ասիան հայերից «մաքրելու» հրեշավոր ծրագիրը:

Ահա այս հանգամանքներն են, որ մեզ թույլ են տալիս պնդել, թե ցեղասպանությունը այսպես թե այնպես պիտի տեղի ունենար, եթե նույնիսկ չլիներ առաջին համաշխարհային պատերազմը:

- Թեև հայերի ֆիզիկական ոչնչացման քաղաքականություն պետական մակարդակով իրագործվեց 1894-1922թթ., բայց մի՞թե ցեղասպանության արմատները ժամանակագրական առումով ավելի խորը չեն:

- Ցեղասպանության քաղաքականության ակունքները գտնվում են թուրքական պետության հիմնադրման ամենասկզբնական շրջանում: Ի՞նչ էին իրենցից ներկայացնում Փոքր Ասիայում, տեղաբնակ բնակչության կողքին հայտնված թուրքերը: Իսկ այդ բնակչության հիմնական մասը հայերն էին, հույներն էին, որոնք և՛ թվաքանակով էին ավել, և՛ իրենց սոցիալ-տնտեսական, հոգևոր մշակույթի զարգացման մակարդակով էին մի քանի անգամ բարձր այդ նվաճող կիսաքոչվոր կամ քոչվոր թուրքական ցեղերից: Եվ, փաստորեն, ինչպես ցույց է տալիս պատմության փորձը, եթե թուրքերը վարեին այն քաղաքականությունը, որ վարել էին շատ կայսրությունների հիմնադիր ժողովուրդներ իրենց նվաճած ժողովուրդների նկատմամբ, այսինքն ոչ թե ֆիզիկական բնաջնջում, այլ հպատակների ճնշման և քաղաքական իշխանության պահպանում, ապա նրանք վաղ թե ուշ պիտի իրենք ծուլվեին տեղաբնակ բնակչության կողմից:

Բայց թուրքերը՝ ի տարբերություն այլ նվաճող ցեղերի, վարեցին այլ քաղաքականություն, որը շատ բազմաբնույթ ու բազմաշերտ էր: Նրանք դիմում էին և՛ ֆիզիկական բնաջնջման, և՛ զանգվածային տեղահանության, և՛ բռնի իսլամացման քաղաքականության, կատարում էին նաև մանկահավաքներ, աղջկահավաքներ և այլն: Ու այս ամենը հետապնդում էր մեկ գլխավոր նպատակ՝ ապահովել թուրքերի գերակայությունը նվաճված ժողովուրդների նկատմամբ: Այնպես որ ցեղասպանության արմատները գալիս էին հենց այդ ժամանակներից:

Բերենք մեկ օրինակ: Ինչպես գիտենք, ժամանակակից թուրքական քարոզչությունը փորձում է համոզել, որ եղածը, ոչ թե ցեղասպանություն էր, այլ տեղահանություն (սյուրզյուն կամ քեփչիր): Չնականորեն դա այդպես է: Սակայն, այս երևույթը հատուկ է եղել Օսմանյան կայսրությանը հենց սկզբնավորման շրջանից: Սյուրզյունը դա այն է, որ կառավարության որոշմամբ բռնի տեղահանվում էր

բնակչության մի ստվար զանգված, իսկ նրա տեղում այլոց էին բնակեցնում: Այսինքն հայերի տեղահանությունը միջնադարյան սյուրբյուրի քաղաքականության շարունակությունն էր, որը երիտթուրքերի օրոք նոր որակ ստացավ՝ նպատակ դրվեց հայերին ոչ միայն բռնի տեղահանել, այլ նաև ֆիզիկապես ոչնչացնել:

Մեկ այլ օրինակ է: 16-րդ դարի սկզբներին, երբ Օսմանյան թուրքիան պատրաստվում էր հարձակվել շիական Պարսկաստանի վրա, մեկ օրվա ընթացքում սուլթանի հրամանով ոչնչացվեցին Օսմանյան կայսրությունում բնակվող տասնյակ հազարավոր շիաներ: Այսինքն, կարելի է եզրակացնել, որ երկրի բարձրագույն իշխանությունների կողմից նախապատրաստված զանգվածային կոտորածների քաղաքականությունը, նպատակաուղղված բնակչության որոշակի խմբի դեմ, հատուկ է եղել Օսմանյան կայսրությանը դեռևս միջնադարում:

Վերևում նշված, ինչպես նաև մի շարք այլ հանգամանքներ հնարավորություն են տալիս եզրակացնել, որ թուրքական պետականությանը իր գոյության ընթացքում ձևավորել էր ավանդույթներ, որոնք բարենպաստ հող էին ստեղծում ցեղասպանության քաղաքականության համար:

- Ցեղասպանության պատճառների շարքում կարելի արդյո՞ք դիտարկել նաև հայրի տնտեսական գործոնը Օսմանյան թուրքիայում, որովհետև, ինչպես նշում էր ժամանակին անգլիացի պատմաբան Գոտլիբը, թուրքերը նախամծով էին նայում իրենցից կուլտուրապես ու տնտեսապես ավելի ուժեղ, եռանդուն հայերին:

- Այո՛, այս տեսակետը արտահայտված է գիտական գրականության մեջ: Նույնիսկ որոշ թուրք պատմաբաններ, որոնք ապրում են արևմուտքում, կիսում են այս կարծիքը: Հայ պատմաբանները ևս նշում են, որ դա դեր խաղացել է:

Իմ կարծիքով տնտեսական գործոնը չի կարելի համարել հիմնական և կարևորագույն պատճառ, դա եղել է նախապատճառներից մեկը: Ու եթե մի պահ պատկերացնենք, որ հայերի կոտորածներից հետո Օսմանյան կայսրությունը պիտի շարունակեր գոյություն ունենալ, ապա հայերից հետո իշխանությունները կանցնեին, իմ կարծիքով, մնացած քրիստոնյա ժողովուրդների բնաջնջմանը:

Նույնիսկ կան փաստաթղթեր, որ երիտթուրքերը ծրագրել էին ոչնչացնել նաև քրդերին, որովհետև տեսնում էին, որ քրդերի վրա դժվար է իրենց իշխանությունը պահել: Այսինքն դա, ինչպես հիմա են ասում, «դեմոգրաֆիական իմեթներիայի» քաղաքականությունն էր: Կառավարող կուսակցության վերնախավը եզրակացրել էր, որ այն պետությունը, որ իրենք ունեն, ենթակա է կործանման, պետք է ունենալ այլ ձևի պետություն՝ թուրքացված պետություն: Այնպես որ, տնտեսական գործոնն չէր այն գլխավոր հանգամանքը, որը պայմանավորեց ցեղասպանության քաղաքականության իրականացումը, այլ «նվաճաց հողերը ամեն գնով պահելու» մոլուցքը, որից, իմ կարծիքով, թուրքերը մինչև օրս չեն ձերբազատվել:

- Ինչո՞ւ որոշ տեղերում հայերը չդիմադրեցին, երբ այդ հնարավորությունը կար:

- Այստեղ պետք է մի քանի հանգամանք հաշվի առնենք: Առաջինն այն է, որ Արևմտահայաստանում բնակվող հայ ազգաբնակչությունը մեծապես գտնվում

էր ոչ միայն թուրքական իշխանությունների ճնշման տակ, այլ նաև քրդական կիսաքոչվոր ցեղապետների իշխանության տակ: Հիշենք նաև, որ պատերազմի պատրվակով թուրքական բանակ զորակչված հազարավոր հայեր խումբ-խումբ ոչնչացվեցին, այսինքն տղամարդիկ քիչ էին մնացել:

Բացի այդ էլ հայ բնակչության մեջ գտնվող քրդերն ու թուրքերն էլ իրենց հերթին էին դժվարեցնում համընդհանուր ապստամբության կամ ինքնապաշտպանության կազմակերպումը: Մյուս կողմից թուրքերը կանխամտածված հարված հասցրին Պոլսում գտնվող հայ ժողովրդի հոգևոր և քաղաքական վերնախավին՝ մասնավորապես Դաշնակցության ղեկավարներին: Փաստորեն, հայ ժողովրդի ղեկավարությունը գլխատված էր: Չնայած զենք կար, ժողովուրդը նախապատրաստված էր, բայց չեղավ այն վերջնական հրամանը, որ ժողովրդին կոչեր դիմել համընդհանուր ինքնապաշտպանության:

Եվ մեկ հանգամանք էս, որին մեր պատմագրությունը քիչ է անդրադարձել, թեև այն կարևոր դեր խաղաց: Այդ ջարդերի իրականացմանը մասնակցում էր նաև հասարակ ժողովուրդը, այսինքն մարդիկ, որ դարեր շարունակ իրար հետ կողք կողքի ապրել են, տեսնելով թե ինչ քաղաքականություն է իրականացնում իրենց կառավարությունը, սկսում էին կողոպտել ու սպանել իրենց հարևաններին:

Պետք է նշեմ նաև, որ հիմա Թուրքիայում ապրող մի քանի միլիարդատեր ընտանիքների հարստության հիմքը դրվել է այդ ժամանակ՝ հայերի ունեցվածքի կողոպուտի շրջանում, օրինակ՝ Սաբանջը ընտանիքը: Փաստորեն ժողովուրդը և ոչ միայն քրդերի այլ նաև թուրքերի որոշ մասը մասնակցեց անպաշտպան մնացած կանանց, մանուկների ու ծերերի ոչնչացմանը: Այնպես որ պատճառները բազմազան են:

- Շրջանառության մեջ է գտնվում «Հայ դատ» հասկացությունը: Բայց չէ՞ որ մենք՝ հայերս, դատ չունենք, դատ թուրքերն ունեն, մենք միայն պահանջներ ունենք, որոնք արդեն ամրագրվել են Սևրի դաշնագրով:

- Եթե խոսքը զուտ բառային ձևակերպումների մասին է, ճիշտն ասած, դրանք ինձ համար այնքան էլ կարևոր նշանակություն չունեն: Ինձ համար կարևորն այն է, որ թուրքական պետությունը պիտի պատասխանատվություն կրի հայերի ցեղասպանության համար: Միջազգային իրավունքը ներկա փուլում դեռևս հստակ չի սահմանում պետության պատասխանատվության խնդիրը ցեղասպանության իրականացման համար: Եվ այս առումով դեռևս դժվար է սպասել, որ ներկա թուրքական պետությունը կդատվի կամ պատասխանատու կճանաչվի Հայոց ցեղասպանության համար: Բայց սա դեռ չի նշանակում, որ մենք չպետք է պայքարենք: Մեր պայքարը պետք է ընթանա մի քանի ուղղությամբ: Դա նաև միջազգային իրավունքի լավ իմացությունն է, և պետք է ասեմ, որ միջազգային իրավունքի նորմերը զնալով զարգանում են դեպի պետությանը պատասխանատվության կանգնելու ուղղությամբ:

Մյուս կողմից, եթե ներկայիս թուրքական պետությունը՝ որպես Օսմանյան պետության իրավահաջորդ, ճանաչվի պատասխանատու ահիերի ցեղասպանության համար, ապա, բնականաբար, կգա փոխհատուցման խնդիրը: Չպետք է կարծել, որ դա աբստրակտ խնդիր է, որովհետև ինչպես ցույց է տալիս միջազ-

գային իրավունքի և միջազգային քաղաքականության զարգացումը, 20-րդ դարում գնալով ուժեղացավ այն ուղղությունը քաղաքականության մեջ, որը գտնում է, որ ցեղասպանության, մասսայական կոտորածների մեջ մեղավոր են պետությունները և պետք է նրանք էլ փոխհատուցեն: Փոխհատուցման ձևերը կարող են տարբեր լինել՝ քաղաքական, բարոյական, տնտեսական, ֆինանսական և այլն: Այնպես, որ մենք դեռ մեծ ճանապարհ անցնելու անհրաժեշտություն ունենք:

- Վերջապես, ի՞նչ կտա մեզ ցեղասպանության ճանաչումն ու դատապարտումը:

- Առաջին հերթին մենք կկատարենք մեր բարոյական պարտքը ցեղասպանության անմեղ զոհեր դարձած մեր պապերի սրբասուրբ հիշատակի առջև:

Հիշենք նաև, որ մեր կողոստները ոչ միայն տարածքային էին, այլև հոգևոր և նյութական. այն արժեքները, որոնք ստեղծվել էին Արևմտյան Հայաստանում 1000-ամյակների ընթացքում, կողոպտվել են:

Երկրորդ՝ ցեղասպանության ճանաչման խնդիրը կարևոր աշխարաքաղաքական խնդիր է, որը և աշխարհի հզորները, անշուշտ, հաշվի են առնում: Օրինակ՝ Եվրոխորհրդարանի, Ֆրանսիայի խորհրդարանի ընդունած մի քանի որոշումներ, սրանք բոլորն էլ աշխարաքաղաքական հաշվարկների արդյունք են: Եվ մենք պետք է լավ գիտակցենք, որ ուզենք թե չուզենք, մենք ցեղասպանության ճանաչման այս խնդրով գտնվում ենք ժամանակակից համաշխարային քաղաքականության ինչ-որ մի կարևոր մասում:

Փաստորեն, ցեղասպանության ճանաչմամբ մեր գեոստրատեգիկ դիրքը ավելի կարևոր կդառնա հզոր պետությունների համար և կազդի նաև Ղարաբաղյան հարցի վրա: Համոզված եմ, որ դա իր դերը խաղում է, որ Հայաստանի վրա մինչև այժմ շատ ուժեղ ճնշում չի բանեցվել Ղարաբաղյան հարցում: Պետք է նշեն նաև, որ Թուրքիան երբեք ինքնական չի ընդունի իր մեղքը, դա է վկայում պատմության փորձ: Նույնիսկ գերմանացիները ջախջախված էին և դրա համար ընդունեցին: Այնպես, որ միայն ճնշման քաղաքականության միջոցով է հնարավոր Թուրքիային ստիպել ընդունել իր մեղքը և փոխհատուցել:

Եվ վերջապես ցեղասպանության ճանաչումն ու դատապարտումը մեզ կազատի հոգեբանական բարդությից: Թեև դրանից ազատվելու ուրիշ միջոցներ էլ կան: Իմ կարծիքով մեր արվեստն ու հատկապես գրականությունը պիտի աշխատեն օգնել ժողովրդին ազատվել այդ բարդությից: Հէ՞ որ արվեստի միջոցով է ժողովուրդը այդ ամենը իր մեջից մաքրում, դուրս հանում: Եվ այս առումով ես կարծում եմ, որ մեր արվեստը դեռևս լիովին չի կատարել իր այդ մաքրողի ֆունկցիան, և մեր արվեստագետները այդ ուղղությամբ դեռ պիտի շատ աշխատեն:

Հարցազրույցը վարեց ՄԽԻԹԱՐ ՆԱՁԱՐՅԱՆԸ

ИНТЕРВЬЮ Р.А. САФРАСЯНА НА ТЕМУ “НЕУРЕГУЛИРОВАННОСТЬ КОНФЛИКТОВ: ПЕРСПЕКТИВЫ РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ИНТЕГРАЦИИ”

— Как вы считаете, за счет чего вот уже 9 лет сохраняется перемирие между конфликтующими сторонами в Нагорно-Карабахском конфликте?

— По-моему, сдерживающим фактором в первую очередь является то, что Азербайджан не уверен в своей победе при военном исходе дела, а вторым сдерживающим фактором являются позиции великих держав, в частности, сопредседателей Минской группы ОБСЕ, которая держит ситуацию под контролем и всячески старается, чтобы конфликт снова не перерос в вооруженное столкновение.

— И как долго может сохраняться эта ситуация? Является ли нынешний баланс относительно устойчивым настолько, чтобы не нарушиться в ближайшем будущем?

— Я не могу дать гарантии, что в ближайшем будущем этот баланс не нарушится. Единственное, что я могу более или менее точно утверждать, это то, что в обозримом будущем они, т.е. азербайджанцы, не будут сильнее, зримо сильнее в военном отношении, чем Армения, то есть, военный баланс не изменится. А что касается второго фактора — позиции великих держав — то в этом случае, трудно сказать.

— Что, по Вашему мнению, значило бы урегулировать Нагорно-Карабахский конфликт?

— Если подходить к этому конфликту как конфликту вообще, абстрагируясь от конкретики, урегулировать значило бы, во-первых, устранить конфликт как таковой в любой форме, в виде тлеющего или вооруженного, во-вторых — устранить все причины и последствия, приведшие к конфликту, и в-третьих, создать такую ситуацию, при которой возникновение нового конфликта было бы мало вероятным.

— Наблюдая динамику переговорного процесса, начиная с 1994г., по Вашему, изменилось ли отношение к урегулированию у сторон?

— Я не думаю, что имели место кардинальные изменения с обеих сторон, насколько я могу судить со стороны, исходя из прессы. Не зная деталей переговорного процесса, трудно судить.

— Исходя из заявленных позиций обеих сторон, как Вы считаете, как соотносятся их интересы, есть ли переговорное пространство?

— Конечно, есть переговорное пространство, иначе о чем бы они переговаривались. У сторон, да, трудно пересекающиеся позиции, но им приходится находить точки соприкосновения. Это нормальный переговорный процесс. Если существует конфликтная ситуация, то естественно, и позиции противоположны. Но если есть положение перемирия и идут переговоры, значит, есть возможности, что будут найдены компромиссные решения. Если бы не было таких возможностей, то перемирия и переговоров и не было.

— Как бы Вы оценили нынешний формат двухсторонних встреч глав государств Армении и Азербайджана? За этим форматом есть реальная перспектива урегулирования?

— Я бы предложил довольно распространенную точку зрения о том, что Карабах, все-таки, должен быть вовлечен в переговорный процесс. А что касается переговоров глав государств, я считаю вполне нормальным, естественным процессом. Кто еще, если не они, должны вести переговоры?! Этот формат не исчерпал себя, но можно дополнить руководителем НКР.

— А возврат к такому формату реален?

— Судя по некоторым публикациям российской печати, РФ готово внести предложение об участии не только представителей НКР, но и азербайджанцев Нагорного Карабаха.

— Какая культура разрешения конфликтов установилась сегодня в регионе Южного Кавказа?

— На мой взгляд, в современном мире в целом и в нашем регионе доминируют подходы, основанные на концепции баланса сил. Вместе с тем, необходимо подчеркнуть, в рамках этой концепции вполне возможно формирование компромиссного подхода. Давайте уточним. Согласитесь, что компромисс может быть достигнут в результате осознания сторонами конфликта существования примерного баланса сил в течение обозримого отрезка времени. Достигнутый таким образом компромисс является результа-

том баланса сил. С этой точки зрения, компромиссное решение находится в рамках подхода, характерного для «политического реализма», который и доминирует в современном мире. Сфера действия идеалистических подходов (я имею в виду политический идеализм) в наши дни в области международных отношений значительно уже, а в большинстве случаев и вовсе отсутствует.

— *То есть конфликты пока еще решаются с позиции силы?*

— Точнее, с позиции баланса сил.

— *А как Вы оцениваете перспективу решения конфликтов с позиции баланса интересов сторон?*

— Баланс сил, в конце концов, может сводиться к балансу интересов. Кстати, понятие "power", которое занимает центральное место в теории реализма и на котором основывается баланс сил, я склонен воспринимать скорее как силу в потенции. Поэтому, я склонен переводить это понятие на русский язык как «мощь», а не «сила». «Мощь» становится «силой» лишь тогда, когда реализуется.

Процесс решения конфликтов можно смоделировать следующим образом (конечно, есть различные варианты моделирования подобных процессов): Если есть осознание примерных масштабов мощи сторон, результаты анализа которого приводят их к выводу о нецелесообразности применения этой мощи в рамках данного конфликта с целью реализации своих интересов, то на основе установившегося баланса сил достигается баланс интересов. То есть, если вернуться к вашему вопросу, то вполне возможно решение конфликтных ситуаций в рамках установившихся в нашем регионе подходов.

— *Вернемся на более прикладной уровень. В чем заключается сегодня компромисс для каждого из сторон и достаточен ли его уровень для решения проблемы?*

— Если судить из высказываний людей, занятых непосредственно этой проблемой в качестве переговорщиков, компромисс для Армении — это то, что Армения отказывается от включения НК в состав Армении, для Азербайджана компромисс заключается в том, что он соглашается с тем, что в принципе ее территориальная целостность имеет формальный характер, т.е. формально де-юре НК остается в составе Азербайджана, де-факто — независима.

— *Как бы Вы оценили, имела ли место трансформация компромисса?*

— Очень трудно судить об этом на основе публикаций в печати. Какой-то период в начале 1990-х гг. я был вовлечен в переговорный процесс. Тогда у нас основная идея была в обеспечении права народа НК на самоопределение и

обеспечение его физического существования. Но, насколько я могу судить, теперь уже с нашей стороны понимание компромисса изменилось, мы уже говорим не о праве на физическое существование, а о безопасности и о возможности иметь государство, в той или иной форме. Тогда, в начале 90-х гг. было весьма туманно, сумеем ли мы обеспечить народу НК существование в виде свободного и суверенного государства, или в виде конфедерации, а сейчас это довольно реально.

— Тем не менее, я не думаю, что Вы будете отрицать, что решение все равно будет на основе компромисса.

— Не обязательно, чтобы компромисс был в равной степени болезненным как для армянской, так и для азербайджанской стороны.

— Вы не исключаете военные действия?

— Я не исключаю, что в определенных условиях могут возобновиться военные действия, и в случае, если одна из сторон потерпит сокрушительное поражение, то, конечно, тогда условия компромисса будут совершенно иные. Так, в случае поражения Азербайджана компромиссом для армянской стороны может стать НКР как независимое государство в современных границах, а не расширенных. Это будет восприниматься как большая уступка.

— Из сказанного Вами можно ли сделать вывод, что Армения и НКР, одержав победу, должны быть менее склонны к компромиссу, менее уступчивыми, что-ли?

— Нет, просто в этом случае, как мне кажется, поменяется то содержание, которое вкладывается армянской стороной в понятие компромисс.

— Как Вы считаете, есть на сегодня политические силы в Армении готовые взять на себя принятие «непопулярного» по сути компромиссного решения?

— Я считаю, что власть в Армении сегодня не пойдет на непопулярный компромисс, имея в виду опыт Л.Тер-Петросяна.

— Как Вы оцениваете перспективность «пакетного» и «поэтапного» стратегий решения конфликта в НК?

— Я исхожу из того, что уже было, а было то, что «поэтапное» решение не было воспринято общественностью как благоприятное, даже наоборот. К «пакетному» наша общественность более готова, если исходить из критерия внутренней политики.

– Начиная с 1992г. СБСЕ (впоследствии ОБСЕ) приняло на себя посредническую миссию. Как Вы оцениваете процесс урегулирования конфликта в формате ОБСЕ, вернее, ее Минской группы?

– Если до сих пор конфликт не урегулирован, то говорить об эффективности не приходится. В переговорном процессе нет видимых достижений. Другое дело, есть ли другой применимый формат, другая международная организация, готовая взять на себя роль посредника или же группа держав или одна держава, которая выступила бы в роли приемлемого медиатора? Я не вижу другой альтернативы.

– Как бы Вы определили понятие «регион», какие очертания имеет «наш регион»?

– На мой взгляд, ядро нашего региона – это «Южный Кавказ» или «Закавказье». Есть много других подходов: концепция Большого Ближнего Востока, концепция Кавказа и центральной Азии в качестве единого целого, концепция Збигнева Бжезинского о “поясе нестабильности”, включающем в себя Закавказье, страны Центральной Азии и Афганистан с частичным подключением Турции и Ирана. Мне кажется, все это – более или менее искусственные построения. Другое дело, расширение границ ядра нашего региона и включение в него Турции и Ирана – это вполне реально. Без них, а также России в качестве основного регионального актора “наш регион” трудно представить. В последние годы весьма активным региональным актором являются также Соединенные Штаты.

– На основе чего Вы определяете «наш», «не наш»? Что берется за критерий?

– За критерий, кроме чисто географических показателей, берутся реально существующие интересы государств на пространстве вокруг нашей страны. Территория, где наблюдается наиболее интенсивное пересечение взаимоисключающих и взаимодополняющих интересов вышеназванных региональных акторов – это и есть наш регион.

– Насколько я поняла, за основу берется общий интерес?

– Не общий интерес, а пересечение интересов, взаимосвязанность и, в то же время, взаимопротивоположность интересов.

– Какая из стран региона больше заинтересована в процессах регионального сотрудничества и интеграции и в силу каких обстоятельств?

— Однозначно, Армения, в силу своего географического расположения, т.е. за неимением выхода к морю, а также в силу осуществляемой Азербайджаном и Турцией блокады.

— *Существует ли, на Ваш взгляд, необходимость региональной интеграции и осознается ли она со стороны стран самого региона?*

— Если обратиться к истории, то мы увидим, что как только эти страны были независимы, в той или иной степени, они сразу же создавали нечто вроде федерации или конфедерации. И это понятно, вытекает из геополитического положения этого региона, и я думаю, что Армения, Азербайджан и Грузия вполне это осознают, но Азербайджан пытается использовать естественное стремление к интеграции в качестве средства давления на Армению в вопросе карабахского конфликта, конечно, при содействии Турции.

— *По-моему, Азербайджан ставит на чашу весов как выгоды региональной интеграции, так и издержки в вопросе решения карабахской проблемы. Что перевешивает? Как долго он будет вести такую политику?*

— Он, конечно, выиграл бы от региональной интеграции, но считает, что пока он вполне может обходиться без этого. Интеграция для Азербайджана — это возможность в первую очередь облегчить коммуникации с Турцией. Это будет вполне реальным следствием интеграции для Азербайджана. Но, пока что, процессы, которые идут в Азербайджане, дают им возможность как-то обходиться без этого.

— *Мы подошли к ключевому вопросу нашей беседы: возможно ли начало интеграционных процессов в условиях неразрешенных конфликтов?*

— Я однозначно считаю, что да. Согласитесь, ведь вполне логично и нормально оставить в стороне неурегулированные конфликты и решать вопросы, которые можно решить и которые в конце концов могут привести к урегулированию конфликтов.

— *По Вашему видению, у Армении есть четкая концепция внешней политики?*

— Не думаю, что есть четкая концепция. Может, есть совокупность каких-то подходов, не знаю... ну что-то вроде комплементаризма ...

— *Чем должна руководствоваться Армения при разработке внешнеполитического курса?*

— Собственными интересами, чем же еще.

— В случае с Турцией признание факта геноцида как первоочередной задачи внешней политики — это и есть собственный интерес?

— Во-первых, на современном этапе это не первоочередная задача внешней политики Армении в отношениях с Турцией, так как руководство нашей страны неоднократно заявляло, что готово установить с Турцией дипломатические отношения без всяких предварительных условий, не дожидаясь, пока последняя признает геноцид армян. То есть Армения не оказывает на Турцию непосредственного давления с целью добиться с ее стороны признания геноцида. Если подходить реально, то сама Армения имеет мало возможностей оказывать давление на Турцию в этом вопросе. Ну, просто объективно, проблема признания геноцида существует, хочет того Армения или нет.

Во-вторых, все-таки миру мы интересны, помимо всего прочего, в значительной мере еще и потому, что мы имеем эту проблему с Турцией. Ведущие мировые и региональные державы учитывают ее при определении своих приоритетов в нашем регионе. Это и есть геополитический аспект проблемы признания геноцида. Если бы этого не было, то отношение к нам было бы иное. Не учитывать это обстоятельство было бы ошибкой. Таким образом, исходя из постулатов “реалполитик” политика, направленная на признание факта геноцида соответствует национальным интересам Армении. Не говоря уже о моральной стороне вопроса....

— Т.е. нас, армян, идентифицируют на основе факта геноцида?

— Да, кроме всего прочего, также на основе этого. От этого никуда не денешься.

— Кстати, интересно, мы все время говорим о «признании», а что мы подразумеваем под этим?

— Я не знаю, что подразумевает наше правительство. Основываясь на мировом опыте, а также теоретических разработках, таких специалистов, как, например, американский ученый Элизар Баркан, я считаю, что часто признание исторической вины и извинение на правительственном уровне — это только начало. За этим обычно следует добровольное согласие на возмещение во взаимоприемлемой форме убытков, понесенных стороной-жертвой. Таким путем с одной стороны устраняются в какой-то степени негативные последствия совершенного преступления, восстанавливается историческая справедливость, а с другой, создаются предпосылки для процесса примирения между народами. Если в этом контексте рассматривать проблему, то одного извинения не хватит.

ԲՈՎԱՆՈՎՈՒԹՅՈՒՆ

2001 թվական

Թուրքիայի քաղաքականությունը սեպտեմբերի 11-ի ողբերգությունից հետո	4
Нам нужна очень сильная служба мониторинга	16
Ռուբեն Սաֆրաստյան. «Հայաստանը պետք է ծերբազատվի Ռուսաստանի նկատմամբ ունեցած կրտսեր եղբոր բարդույթից»	19
Արժեքավոր մենագրություն Թուրքիայում ազգային հարցի վերաբերյալ. 37 տարով ուշացած գրախոսական	22
Armenia, Turkey relations seem to get off the ground	25
Սաֆրաստեանի ասուլիսը	27
Ուշագրավ աշխարհաքաղաքական ներդրում	29

2002 թվական

Значение изучения армяно-турецких отношений для современной теории международных отношений: некоторые предварительные замечания	34
Թուրքիան Հայոց ցեղասպանության հարցը համարում է իր ազգային անվտանգության հիմնախնդիր	41
Թուրքագետ Ռուբեն Սաֆրաստյանի կարծիքով՝ Թուրքիայում առաջիկա ընտրություններում կհաղթեն արևելամետ ուժերը	45
Իսլամականների հաղթանակը	47
Ռուբեն Սաֆրաստյան. «Հնարավոր չէ 21-րդ դարում պատնեշներ ստեղծել հարևանների միջև...»	50

Интервью в рамках экспертного опроса “Потенциал конфликта и интеграции на Южном Кавказе”, проведенного Центром региональной интеграции и разрешения конфликтов	53
--	----

2003 թվական

«Ներկա փուլում թուրքիան ուժեղանալու ներուժ չունի», — ընդգծում է թուրքագետը	68
---	----

Наиболее важная и реальная цель Турции - помешать созданию Курдского государства	71
---	----

Ռուբեն Սաֆրաստյան. «Հայոց ցեղասպանության խնդիրը սկսում է հետաքրքրել ամերիկյան գիտական շրջանակներին»	75
--	----

Для армян борьба за признание геноцида - святой долг ныне живущих поколений	78
--	----

Հայոց ցեղասպանություն. պատմություն, քաղաքականություն, արվեստ...	82
--	----

Интервью Р.А. Сафрастяна на тему “Неурегулированность конфликтов: перспективы регионального сотрудничества и интеграции”	87
--	----

ՌՈՒՐԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆ
«ՇԵՄՐԱՎՈՐ ԶԷ 21-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ ԴԱՏՆԵՆՆԵՐ ՍՏԵՂՈՒՆԸ ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ...»

Հայաստանն և Թուրքիան տարածաշրջանային հոլովույթներում
2001-2003 թվականների հոդվածներ ու հարցազրույցներ

РУБЕН САФРАСТЯН
“НЕВОЗМОЖНО В 21-м ВЕКЕ СОЗДАВАТЬ БАРЬЕРЫ МЕЖДУ
СОСЕДЯМИ...”

Армения и Турция в региональных процессах
Статьи и интервью 2001-2003 годов

RUBEN SAFRASYAN
“IT IS IMPOSSIBLE TO SET UP BARRIERS BETWEEN NEIGHBORS
IN THE XXI CENTURY...”

Armenia and Turkey in Regional Developments
Articles and Interviews of 2001-2003

Հրատարակչության տնօրեն՝
Մաշա Մնացականյան

Գեղարվեստական խմբագիր՝
Արա Բաղդասարյան

Համակարգչային ձևավորումը՝
Վիտալի Ասրիևի

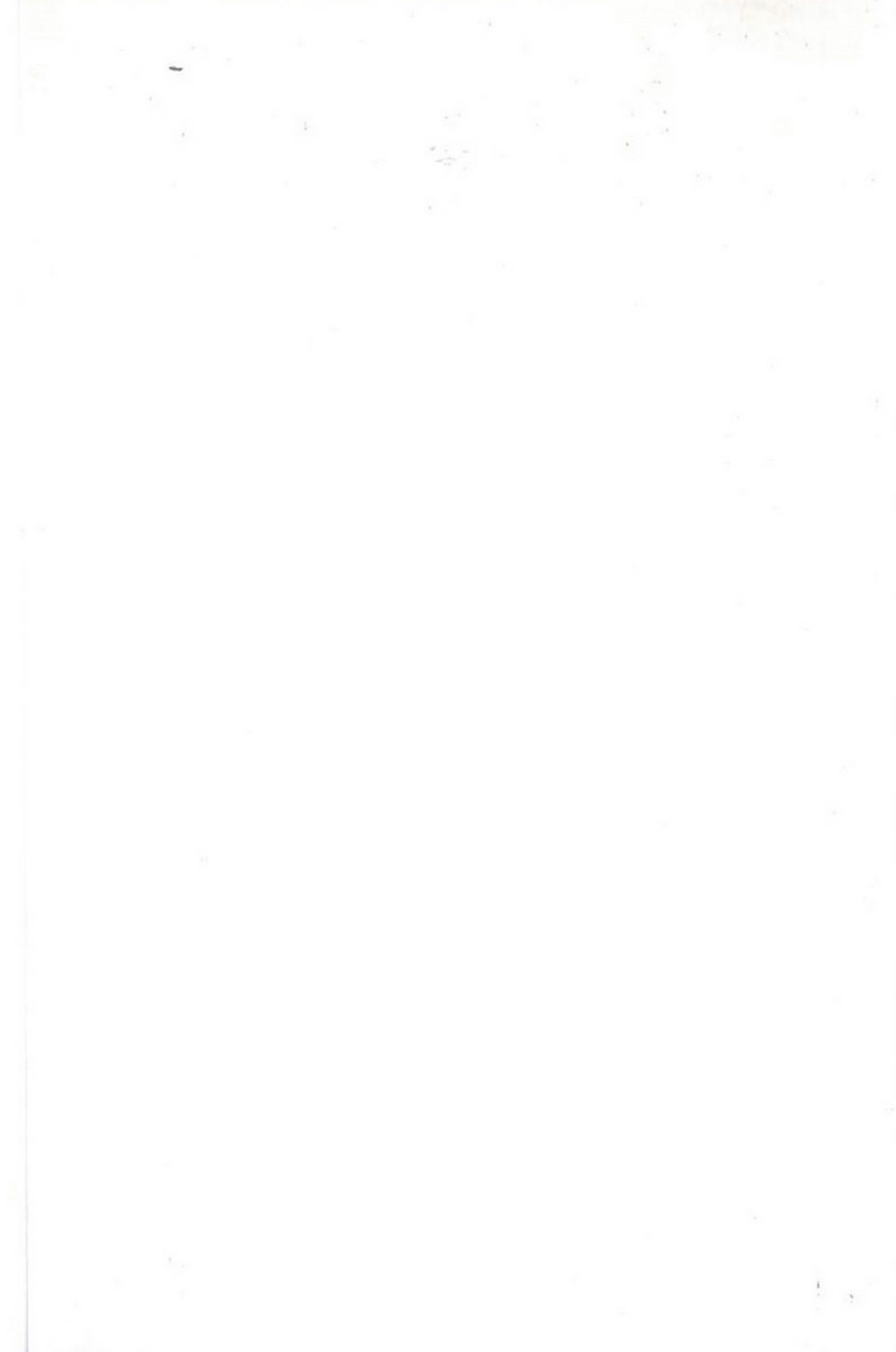
Շապիկի համակարգչային ձևավորումը՝
Եփրեմ Սավալանի

Տպագրությունը՝ օֆսեր: Չափսը՝ 60x84 1/16: Թուղթը՝ օֆսեր:
Ծավալը՝ 6 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 200: Գինը՝ սլայմանագրային:

«ՀԱՆԳԱԿ-97» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

375010, Երևան, Վարդանանց փակուղի 8, հեռ.՝ (+374 1) 54 89 32, 54 05 17
Ֆաքս՝ (+374 1) 54 06 07, էլ. փոստ՝ zangak@arminco.com
URL: www.zangak.am

Արևելագետ-թուրքագետ, Հայաստանի գիտությունների
ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի
Թուրքիայի բաժնի վարիչ:

Ծնվել է 1955թ. Երևանում, ավարտել է Երևանի պետական
համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի
թուրքագիտության բաժինը (1977թ.) և Հայաստանի
գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության
ինստիտուտի ասպիրանտուրան (1980թ.): 1981 թվականից
աշխատել է Հայաստանի գիտությունների ազգային
ակադեմիայում, եղել է արևելագիտության ինստիտուտի ավագ
գիտաշխատող, Սփյուռքի ուսումնասիրման բաժնի վարիչի
տեղակալ, Թուրքիայի ուսումնասիրման գիտական խմբի
ղեկավար: 1983 թվականից համատեղության կարգով
գիտամանկավարժական աշխատանք է տարել Երևանի
բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում (պետական

համալսարան, հայկական մանկավարժական ինստիտուտ, գեղարվեստաթատերական
ինստիտուտ): Ունի նաև պետական կառավարման բարձրագույն մարմիններում քաղաքագետ-
վերլուծաբանի աշխատանքի հարուստ փորձառություն. 1991-1992թթ. եղել է Հայաստանի
Գերագույն խորհրդի միջազգային հարաբերությունների գծով ավագ փորձագետ, 1992-
1996թթ.՝ ՀՀ նախագահի աշխատակազմի վերլուծական բաժնի վարիչի տեղակալ:
Մասնակցել է ՀՀ արտաքին քաղաքականության հիմնադրույթների մշակման
աշխատանքներին, ինչպես նաև բանակցային գործընթացներին:

1996-1997թթ. Ռուբեն Սաֆրաստյանը վարել է դիվանագիտական աշխատանք
Գերմանիայում՝ եղել է Բոննում ՀՀ դեսպանատան խորհրդական: 1997թ. որոշելով վերադառնալ
գիտական աշխատանքի՝ նա, իր դիմումի համաձայն, դուրս է եկել դիվանագիտական
ծառայությունից և հաջորդ տարի մշտնակվել է ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի՝
Թուրքիայի բաժնի վարիչ:

Ռուբեն Սաֆրաստյանը հաջողությամբ ներկայացրել է հայրենական գիտությունը աշխարհի
տասնյակից ավելի երկրներում՝ ղեկուցումներով համդես գալով միջազգային
գիտաժողովներում ու արտասահմանյան համալսարաններում: Աշխարհասփյուռ հայ
համայնքների կողմից բազմիցս հրավիրվել է հրապարակային դասախոսություններ կարդալու
Հայոց մեծ եղեռնի գիտական ուսումնասիրման հրատապ խնդիրների վերաբերյալ: 1999թ.
հաղթելով գիտական աշխարհում մեծ հեղինակություն վայելող Դուսթուլտի անվան
(Գերմանիա) մրցույթում՝ հնարավորություն է ստացել հետազոտական աշխատանք կատարել
Գերմանիայի Բոխում քաղաքի համալսարանում: 2001թ. հաղթել է ԱՄՆ Պետդեպարտամենտի
հովանավորությամբ անցկացվող Ֆուլբրայթի անվան գիտական մրցույթում և մեկնել է ԱՄՆ՝
գիտական արպտումներ կատարելու Կալիֆոռնիայի աշխարհառջակ Բըրքլի
համալսարանում:

2002թ. հաղթել է Կենտրոնական եվրոպական համալսարանի (Բուդապեշտ, Հունգարիա)
կողմից հայտարարված միջազգային քաղաքականության ուսումնասիրման գիտական
մրցույթում: Մի շարք հեղինակավոր միջազգային գիտական ընկերությունների ու
կազմակերպությունների անդամ է՝ Միջազգայնագիտական Հետազոտությունների
համաշխարհային ասոցիացիա, քաղաքագիտության ամերիկյան ասոցիացիա, Մերձավոր
Արևելքի Գերմանական աշխատանքային ընկերակցություն, Փարիզի հայագիտական
ինստիտուտ և այլն:

2003թ. խորհրդարանական ընտրություններում Ռուբեն Սաֆրաստյանը Հայաստանի
քրիստոնեադեմոկրատական միության կողմից առաջարկվել է Ազգային ժողովի
պատգամավորության թեկնածու՝ տեղ զբաղեցնելով նրա համամասնական ցուցակի 3-րդ
տեղում:

Պատմական գիտությունների թեկնածու է (1983թ.), դոցենտ (1992թ.): Ամուսնացած է, ունի 3
որդի: